Editör:
Halil Burak Sakal

Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji

KAPADOKYA ÜNİVERSİTESİ
Akıl - Ahlak - Adalet - Adap

Kapadokya Üniversitesi Yayınları-1
Sertifika No:

Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji

Editör: Halil Burak Sakal

1. Baskı, Şubat 2019
ISBN:

Kitap Editörü: Halil Burak Sakal
Konferans deşifresi: Medine Derya Canpolat
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Nazile Arda Çakır

© Kapadokya Üniversitesi tarafından yayımlanan basılı, elektronik veya diğer formatlardaki bilimsel yayınlar, sempozyum bildirileri ve ders içeriklerine ait bütün haklar Kapadokya Üniversitesine aittir. Tanıtım amacıyla kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar dışında, Kapadokya Üniversitesinin yazılı izni olmaksızın yayının tümünün elektronik, mekanik veya fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Baskı ve Cilt:
Sertifika No:

KAPADOKYA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

50420 Mustafapaşa, Ürgüp, Nevşehir

yayinevi@kapadokya.edu.tr
yayinevi.kapadokya.edu.tr
0(384) 353 5009
www.kapadokya.edu.tr

Editör:
Halil Burak Sakal

Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 7

AÇILIŞ 9

BİRİNCİ OTURUM 10

Türkiye-Rusya İlişkilerine Genel Bir Bakış 11
Hasan Ali Karasar

Ortadoğu Enerji Kaynaklarının Kullanımında Sorun Alanları 17
Vladimır Pavloviç Fitin

Akkuyu Nükleer Santrali 30
Hasan Kanbolat

İKİNCİ OTURUM 36

Ortadoğu'da Enerji Nakil Hatları Altyapısı 37
Georgiy İvanoviç Sosnov

Türkiye-Rusya İlişkilerinde Nükleer Enerji 53
Erel Tellal

Rusya'nın Enerji Politikasında Türkiye'nin Yeri 59
İlyas Kemaloğlu

ÜÇÜNCÜ OTURUM 73

Türkiye-Rusya Enerji İş Birliği 74
Aleksandr Antonoviç Kolesnikov

Türk-Rus Enerji İşbirliğinde Doğu Akdeniz 79
Çınar Özen

Hazar Denizi'ndeki Gelişmelerin Türk-Rus Enerji 88
İlişkilerine Etkisi - *Orhan Gaffarlı*

Türk Akımı ve Mavi Akım'ın Türkiye Ekonomisine 93
Etkileri - *Halil Burak Sakal*

KAPANIŞ 108

TAKDİM

Bu çalışma, 26-28 Eylül 2018 tarihleri arasında Kapadokya Üniversitesinin Mustafapaşa yerleşkesinde Ankara Politikalar Merkezi (APM), Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (Rossiyskiy İnstitut Strategiçeskih İssledovaniy - RİSİ) ve Kapadokya Üniversitesi (KÜN) işbirliği ile gerçekleştirilen çalıştayın notlarının derlenmesi ile hazırlanmıştır.

Çalıştay, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler çerçevesinde, Türkiye, Rusya ve Ortadoğu'da enerji alanında işbirlikleri, sorun alanları, güncel meseleler ve geleceğe dair değerlendirmeler üzerine kurulu konuşma ve sunumlardan oluşmuştur. Özellikle son yıllarda, Arap Baharını takip eden süreçte Türkiye'yi de içine alan ve Rusya dâhil dünyadaki tüm ülkeleri ilgilendiren Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmeler, siyasi krizler ve savaşlar, bu bölgede enerji meselelerinin önemini artırdı. Bölgenin geleceğinin belirlenmesinde, Rusya ve Türkiye arasında yaşanan diplomatik ve siyasi krizlerin ardından hızla gelişen ikili ilişkilerin ve iş birliği ortamının etkisinin büyük olacağı şüphesizdir.

Rusya'dan Kapadokya'ya gelerek Rusya ve Türkiye ilişkilerinde enerji konusunda bizlerle bilgi, deneyim ve görüşlerini paylaşan RİSİ'nin değerli uzmanlarına; toplantının düzenlenmesine vesile olan ve çalıştaya değerli katkılarını sunan APM Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Hasan Kanbolat'a; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden ve İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden bizlere katılan çok değerli akademisyenlerimiz Sayın Erel Tellal, Sayın İlyas Kemaloğlu, Sayın Çınar Özen ve Sayın Orhan Gaffarlı'ya Kapadokya Üniversitesi adına teşekkür etmeyi borç biliyoruz.

Çalıştay sunumlarının deşifre edilmesinde emeği geçen Kapadokya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Araştırma Görevlisi Sayın Medine Derya Canpolat'a ayrıca teşekkür ediyoruz.

Çalıştay boyunca Rusya ve Türkiye'nin stratejik düşünce kuruluşu (think-tank) alanında en tecrübeli kişi ve kurumları ile alanının önde gelen akademisyenleri, iki ülke arasındaki iş birliğinin sürdürülmesinin ve geliştirilmesinin önemine vurgu yapmışlardır. Bu anlamda hem akademik hem de politika belirleme açısından yüksek kalitede bir uluslararası toplantı gerçekleştirilmiştir. Çalıştayda yapılan değerlendirmelerin tamamını içeren bu yayınımızın, Türkiye ve Rusya'da enerji konularında strateji ve politikalar belirleyen kurumlar ve politikacılar başta olmak üzere, enerji konusuna ilgi duyan tüm okuyuculara bir katkı sunması en büyük temennimizdir.

Halil Burak Sakal
Kapadokya Üniversitesi
Mustafapaşa
Kasım 2018

AÇILIŞ

Hasan Ali Karasar: Sayın Kaymakamımız Mehmet Maraşlı, öncelikle toplantımızın açılışına onur verdiğiniz için teşekkür ediyoruz. Sayın Fitin, sizi Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (RİSİ) delegasyonu başkanı olarak selamlıyoruz ve mütevazi köyümüzde düzenlediğimiz bu önemli toplantıya geldiğiniz için çok teşekkür ediyoruz. Ankara Politikalar Merkezi Başkanı Sayın Hasan Kanbolat, size de Türkiye'de RİSİ ile organize edilen bu konferanslar zincirini yıllardır sürdürdüğünüz için ayrıca teşekkür ediyoruz. Biz akademisyenleri bir araya getirip pek çok konuda beyin fırtınaları yapmamıza vesile oluyorsunuz. Ayrıca ben de Ankara Politikalar Merkezi'nin yönetim kurulu üyesi olmaktan her zaman onur duyuyorum. Bütün katılımcılarımıza geldikleri için teşekkür ederiz.

Klasik bir toplantı açış konuşması yapmayacağım. Toplantımız çalıştay formatında olduğu için doğrudan konuşmama geçiyorum.

BİRİNCİ OTURUM

Türkiye-Rusya İlişkilerine Genel Bir Bakış

Hasan Ali Karasar*

Bugünkü konumuz Türkiye-Rusya ilişkilerinde enerji ve Ortadoğu bölgesi. Enerjinin pek çok boyutuna hep birlikte değineceğiz. Enerji başlığı birbirinden karmaşık pek çok alt başlık içeriyor: elektrik üretimi ve dağıtımından başlayarak enerjinin kaynağı, dağıtımı ve özellikle son on yıldır çok konuşulan kaynakların çeşitlendirilmesi sorunsalına kadar birçok konu bu bağlamda önem taşıyor. Dolayısıyla enerji konusu göründüğünden daha karmaşık bir konu olarak karşımıza çıkıyor.

Enerji konusuna gelmeden önce, genel bir Türk-Rus ilişkileri çerçevesi çizmek ve bunu dünyadaki dış politika gelişmelerinin merkezine oturtmak gerekiyor. İçinde bulunduğumuz zamanda, çok hızlı değişen bölgesel ve küresel dış politika kulvarları ve meseleleri ile kaşı karşıyayız. Türkiye-Rusya ilişkileri, hiç şüphesiz tarihi çok eskiye dayanan ilişkilerdir. Geçtiğimiz otuz yıl içinde, Türk-Rus ilişkileri pek çok büyük sınav ve meydan okumalar ile karşı karşıya kaldı ve bunları kazasız belasız geçirmeyi başardı.

Türkiye ve Rusya arasındaki ikili siyasi ilişkiler ve ülkelerin yakın coğrafyaları bağlamında, iki ülke arasındaki ilişkilerin 1990'ların başında iş birlikçi olmaktan uzak ve birbirine farklı kulvarlarda başladığı görülmektedir. Özellikle yakın bölgelerde, örneğin Balkanlar, Merkezi Asya, Kafkasya gibi yerlerde, Türkiye ile Rusya'nın pozisyonlarının birbirine ters ya da birbiriyle çelişkili olduğu şeklinde bir görüş hakimdi. Belki de pozisyonlarımızın 1990'ların başından beri en yakın olduğu yer Karadeniz meseleleriydi. Hem Türkiye Cumhuriyeti hem Rusya Federasyonu 1990'ların başından itibaren Karadeniz'e üçüncü güçlerin girmesine karşıydı. Her iki ülke de başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere NATO geniş-

* Rektör, Kapadokya Üniversitesi (KÜN).

lemesinin Karadeniz'e yayılmasına karşı çıktılar. Bugün geldiğimiz noktada Karadeniz'de hala aynı noktada mıyız? Çok tartışmalı bir meseledir bu. Bunu gün içindeki enerji meseleleri başlığında daha iyi net görme imkânımız olacak.

Geçtiğimiz 20 yıl içinde küresel krizlerde, özellikle 1990'ların sonunda başlayan küresel-jeopolitik krizlerde, Türkiye ve Rusya'nın pek çok kriz alanına farklı kulvarlardan girdiğini görsek de sonuçta karşılıklı anlayış birliğine vardıklarını da gördük. Özellikle Suriye savaşından sonra, bir başka ifade ile 2011'de başlayan süreçten sonra, Doğu Akdeniz jeopolitik bölgesinde bir "stratejik yeniden yapılanma" olduğunu, burada ise ana aktörün Rusya olduğunu görüyoruz. Tarih kitaplarında sıkça yer alan "Rusya'nın sıcak denizlere inme arzusu" belki de en fazla günümüzde gerçekleşmiş durumdadır. Ancak bunu Rusya'nın stratejik hedefi belirli bir politikası olarak değil, küresel jeopolitik yeniden yapılanmanın bir yan etkisi olarak görmek de mümkün. Türkiye açısından en fazla önem taşıyan konulardan biri budur.

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu, Türkiye-Rusya enerji iş birliğinin tarihidir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile Türkiye arasında 1984 yılında imzalanan gaz anlaşması 1987'de meyvesini vermiştir ve 30 yıldan uzun bir süredir Türkiye'nin enerji konusundaki en güvenilir ortağı Sovyetler Birliği, ardından ise Rusya Federasyonu olmuştur. Batı Akımı ile gelen gaz hiçbir ekonomik krizde, siyasi krizde, askeri krizde bir dakika olsun kesilmemiştir. Türkiye'nin diğer gaz sağlayıcıları için ise aynı durum söz konusu değildir. Diğer gaz sağlayıcıları arasında Azerbaycan Rusya'dan sonra ikinci sıraya yükseldi. İran oldukça uzun süreden beri Türkiye'ye gaz sağlamaktadır, ancak Azerbaycan ve İran ile olan ilişkide dalgalanmalar, fiyat anlaşmazlıkları, teknik sorunlar görülmektedir. İran ile yaklaşık 20 adet tahkim meselesi olduğu gibi tahkime kadar gitmeyen anlaşmazlıklar yaşandığını da biliyoruz. O nedenle şunu gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz: Rusya Türkiye'nin en güvenilir enerji ortağıdır.

Mavi Akım, 2004'te tam olarak faaliyete geçmesiyle birlikte (her ne kadar bu projeye jeopolitik düzlemde Türkiye'nin

Hazar geçişli enerji projelerini sekteye uğrattı gözüyle bakılsa da) yine Türkiye'nin sorunsuz işleyen ve bir gün bile kesilmeyen en önemli enerji kaynaklarından biri haline gelmiştir. Şu anda inşa edilmekte olan Türk Akımı ise 1990'lı yılların jeopolitik haritalarına bakıldığında, Bulgaristan-Yunanistan üzerinden Türkiye'yi bypass etme projesi olarak ortaya çıkmıştı. Ama yine hem Balkanların hem Doğu Avrupa'nın hem de Karadeniz'in jeopolitiği bizi öyle bir noktaya getirdi ki o zamanlarda anılan adıyla Güney Akımı, Türk Akımı şeklini alarak Rusya gazının Türkiye üzerinden dünyaya, özellikle Avrupa pazarlarına, arz güvenliği çeşitlendirilerek ulaştırılmasının bir projesi haline gelmiştir.

Günümüzde Türkiye ile Rusya arasında petrol ve yan ürünleri dışında nükleer enerji konusunda da çok büyük iş birlikleri bulunmaktadır. Genel olarak nükleer enerjide ve nükleer eğitimde iş birliğinin yanı sıra, ilerlemesi konusunda bazı eleştiriler olsa da Akkuyu Nükleer Santrali gibi somut bir proje de gündemdeki yerini korumaktadır.

Büyük resimde Türk-Rus enerji ilişkilerine bakıldığında çok aktörlü ve çok boyutlu bir manzara ile karşılaşıyoruz. Bugünkü toplantımızın konuları kapsamında yirmiye yakın ülkenin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz enerji politikaları üzerindeki pozisyonlarını inceleyeceğiz. Ayrıca finansal güçleri dünyadaki pek çok ülkeden fazla olan enerji şirketlerinin isimlerini sık sık duyacağız. Oldukça karmaşık finansal, jeopolitik ve teknik konulardan mümkün olduğunca sade bir biçimde bahsedeceğiz. Bu toplantı Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki gelişmelerin Türkiye ve Rusya açısından hayati önemini bir daha gözden geçirmek için bir fırsat olabilir.

İki ülke ilişkilerindeki en kritik nokta, kriz anları ile ilgilidir. Biz hep şunu söyleriz: Türkiye'nin iki ülke ile karşılıklı bağımlılığı vardır: Rusya Federasyonu ve Almanya. Dış ticaret hacmimizde bir sene Rusya birinci olur, bir sene Almanya birinci olur. O yüzden Rusya ve Almanya ile olan ticari bağımlılığımız artık yavaş yavaş siyasi ve güvenlik karşılıklı bağımlılığına dönüşmektedir. Ancak yine de Rusya ile olan ticarete baktığımızda, 2013'te 7 milyar dolar olan ihracatımızın, 2017'de yak-

laşık 3 milyar doların altına düşmüş durumda olduğunu görmekteyiz. Yani Türkiye açısından ihracatta alarm veren bir durum söz konusudur. Rusya'dan yapılan ithalatta ise yine 2013 rakamı olan yaklaşık 25 milyar dolardan 2017'de 20 milyar dolara düştük, 2018'de ise 25 milyar doları yakalayacağımızı düşünüyoruz. Ama 25 milyar doları yakalasak bile yaklaşık 20 milyar dolar civarında Türkiye aleyhine çok büyük bir dış ticaret açığı olduğunu görüyoruz (Şekil 1). Tabii turizmin bunun bir kısmını kapattığını da unutmamak gerekmektedir.

Şekil 1.
Türkiye'nin Rusya'dan ithalatı ve Rusya'ya ihracatı (milyar ABD doları)

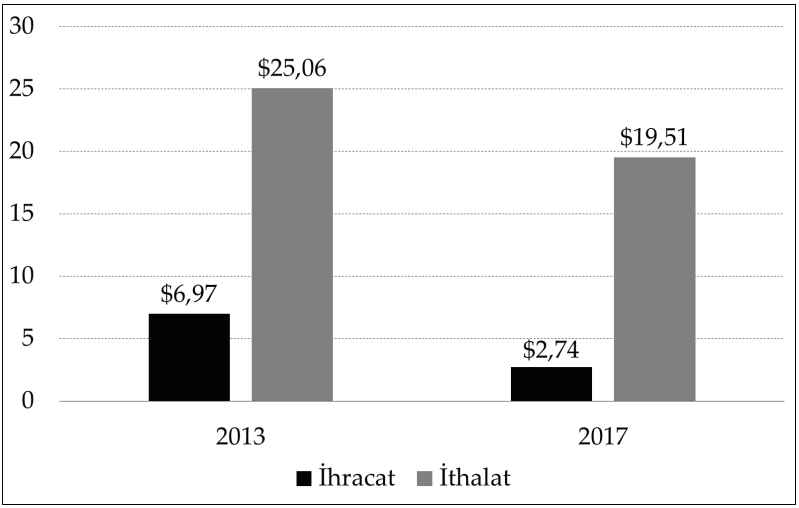

Kaynak: TÜİK, 2018.

Turizm Türkiye'de yine siyasi istikrara ve komşu coğrafyalardaki istikrara bağımlıdır ve kırılgan bir hareket sergilemektedir. 2013'te 33 milyon yabancı ziyaretçi alan Türkiye o yıl yaklaşık 25 milyar dolar turizm geliri elde etmişti. Bunun yaklaşık yüzde 17-20 civarını Rusya ve çevresinden gelen turistlerin oluşturduğunu düşünebiliriz. Bu da yaklaşık 5 milyar dolara tekabül etmektedir ve 20 milyar dolar olan ticaret açığının kapanması için çok fazla bir faydası bulunmamaktadır. 2013'te 33 milyon olan yabancı ziyaretçi sayısı, 2017'de 32

milyon ziyaretçiye yaklaşmış durumdadır ve bu durum kriz sonrası için, özellikle 2016 sonrası için bir toparlanmaya işaret etmektedir. 2018 için beklentimiz 2013 rakamlarının aşılmasıdır ancak az önce bahsettiğim üzere turizm gelirleri ticaret açığını kapatamamaktadır (Şekil 2).

Şekil 2.
Türkiye'nin turizm istatistikleri

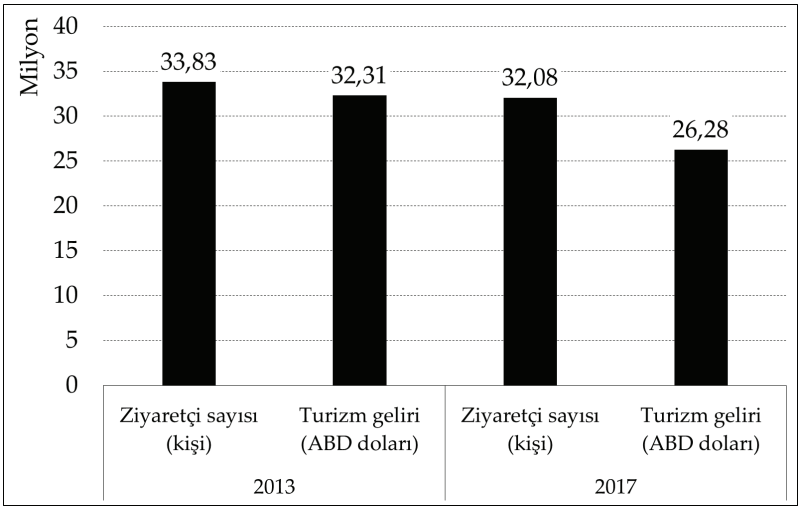

Kaynak: TÜİK, 2018.

Suriye iç savaşıyla birlikte son yıllarda iki ülke ilişkilerinde önemli meydan okumalar ortaya çıktı. Bunlar arasında en önemlileri tabii ki uçak krizi ve merhum Büyükelçi Andrey Karlov'un menfur bir suikasta kurban gitmesidir. Büyük meydan okumaları ve büyük krizleri geçtiğimiz beş yıl içinde atlatmayı başarmış bulunmaktayız. Dünya tarihine belki de en karmaşık şehir boşaltma operasyonu olarak geçen Halep evakuasyonu, iki ülkenin dışişleri bakanları, devlet başkanları, askeri yetkililerinden en alt kademedeki askeri, resmi ve sivil otoritelerine kadar çok büyük bir iş birliği ile ve çok profesyonelce yapılmış, dünya afet ve kriz yönetimi tarihinde eşine az rastlanır örnek bir çalışmadır. Şu anda önümüzde ikinci bir meydan okuma bulunmaktadır: İdlib çatışmasızlık alanları. İdlib

ile ilgili iki ülkenin cumhurbaşkanları arasında Soçi'de varılan karşılıklı anlaşma doğrultusunda çatışmasızlığın sürdürülmesi ve nihai çözümü için yol haritasının hazırlanması gerekmektedir.

Suriye iç savaşı ve krizi göstermiştir ki dünyada sorun alanlarına iki türlü yaklaşım bulunmaktadır: Birincisi güç yaklaşımıdır. Amerika Birleşik Devletleri ve Batılı müttefikleri 2013 yılında Suriye'yi kimyasal silah kullanması suçlamasıyla bombalamaya, bu coğrafyada savaş yoluyla problem çözmeye yönelik bir yöntem uygulamaya başlamışlardır. Bu yöntemi durduran isim olarak karşımıza yirmi birinci yüzyılın önemli diplomatı Sayın Lavrov çıkıyor. Türkiye, Rusya ve İran'ın Soçi'de göstermiş oldukları irade ise bombalamadan ve insan öldürmeden karmaşık sorunları çözmek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Sorun gerçekten karmaşık, çünkü aynı Halep tahliyesinde olduğu gibi yirmi beş farklı ülkeden kaynak alan yüz elliye yakın birbiriyle çatışan veya çalışan guruptan bahsediyoruz.

Sorun alanların başında Kırım geliyor. Ardından Ermenistan'ın Azerbaycan toprakları üzerinde süren işgaline verilen destek geliyor. Ardından Gürcistan ile ilgili sorunlar yumağı. Listeyi uzatmak mümkün elbette. Ancak kısaca söylemek gerekirse, Türkiye ve Rusya sorun alanlarını izole ederek iş birliği alanlarında ilerlemeyi seçmiş gibi görünüyor. Yani tabir yerindeyse yumurtaları ayrı sepetlere koyarak birbirlerine zarar vermelerini önlemeye gayret ediyorlar. Tabii bu durumun ne kadar süreceği konusunda bir tahminde bulunmak oldukça güç.

Konuya bu kısa girişten sonra, tekrar hepinize hoş geldiniz diyorum. Umarım bu günkü çalışmalarımız hem ülkelerimize hem de akademik camiaya faydalı olur.

İkinci konuşmacımız Sayın Vladimır Pavloviç Fitin, RİSİ Yakın ve Ortadoğu Çalışmaları Merkezi Başkanı, "Ortadoğu Enerji Kaynaklarının Kullanımında Potansiyel Sorun Alanları" konusunda bir konuşma yapacaklar. Buyurunuz Sayın Fitin.

Ortadoğu Enerji Kaynaklarının Kullanımında Sorun Alanları

Vladimır Pavloviç Fitin*

Уважаемый г-н Канболат, уважаемые коллеги!

Позвольте поблагодарить Вас за радушный прием и решение о продолжении нашего диалога в одном из красивейших мест прекрасной Турции – Каппадокии. Одновременно хотел бы передать Вам привет от директора нашего института, г-на Фрадкова и его пожелания успешной работы нашего Круглого стола.

А сейчас разрешите перейти к теме моего выступления, посвященной проблемным вопросам разработки ближневосточных энергоресурсов.

Ближний Восток является настоящей кладовой энергоресурсов. Достаточно сказать, что здесь находится порядка 50% мировых запасов нефти и примерно 45% газа.

Спрос в мире на это важнейшее сырье постоянно растет. Только в прошлом году мировое потребление нефти составило 4,9 млрд. т, а газа – около 4 трлн. куб. м.

Однако разведка и новых месторождений и их эксплуатация во многих случаях сталкиваются с серьезными проблемами, а подчас и с серьезной борьбой. Это подтверждает недавняя история. Так, например, за переворотом в Иране 1953г. (свержение Моссадыка)стояли США и Великобритания, стремившиеся сохранить контроль над его нефтью. Да и последнее вторжение США в Ирак в 2003 г. объясняется не якобы наличием у С. Хусейна ОМП, а все тем же намерением контроля его энергоресурсов. Позиция нынешнего советника президента США по нацбезопасности Д. Болтона видна из его слов о том, что Ближний

* Yakın ve Ortadoğu Çalışmaları Merkezi Başkanı, Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (RISI).

Восток чрезвычайно важен с точки зрения нефти и газа и за этот регион Америка всегда воевала.

Потребности турецкой экономики в природном газе в 2017 г. 55 млрд. куб. м, а к 2025 г. могут достигнуть 75 млрд., из которых около 50% обеспечит Россия, 20% - Иран, 10% - Азербайджан, а оставшуюся часть могут поставить Туркменистан, Ирак и Израиль (начальные запасы месторождения «Левиафан» оцениваются в 620 млрд.. куб. м, а «Тамар» -в 300 млрд. куб. м).

Проблемным для восточного средиземноморья является вопрос о разграничении эксклюзивных экономических зон (ЭЭЗ). Так, Республика Кипр, которая разрабатывает шельфовые месторождения «Афродита» и «Калипсо-1» с общими подтвержденными запасами в 400 млрд. м куб. подписала соответствующие соглашения с Египтом в 2003 г., с Ливаном в 2006 г. и с Израилем в 2010 г., но Турция, как известно, отказалась признать эти соглашения и дала свою версию спорных границ, проведя необходимые гидрогеологические исследования. Тем более, что Морская конвенция ООН от 1994 г. не определила порядок установления ЭЭЗ. При этом с учетом территориальной компактности ближневосточных государств установление какой-то из них двухсотмильной ЭЭЗ приводит к неизбежным спорам относительно захвата этой зоной части соседнего государства.

В целом же позиция Турции заключается в том, что Кипр не имеет права в одностороннем порядке разрабатывать ресурсы нефти и газа на шельфе, а все доходы от их освоения должны быть разделены с Северным Кипром. В этой связи были остановлено разведывательное бурение на блоке 11, выполнявшееся компаниями Тоталь и Эни, утверждавшими, что этот участок имеет сходное геологическое строение с крупным египетским месторождением Зохр (ЭНИ – 60%, Роснефть – 15% + BP и египетские фирмы) с начальными запасами в 850 млрд м куб. (в н/вр. снижены до 450) При этом министр иностранных дел Турции Чавушоглу заявил, что блок 11 принадлежит Египту.

Неурегулированность палестино-израильского конфликта также не дает возможности вести работы на шельфе сектора Газа, хотя компания Бритиш Газ еще в 1999 г. оценила имеющиеся там запасы в 1,4 млрд. куб. футов. В этой связи при фиксации границ палестинского государства может потребовать изменений и границы согласованных ЭЭЗ между Кипром, Египтом и Израилем.

Серьезные конфликты вызывает ситуация с освоением ливанского шельфа на границе с Израилем. Так, три из пяти намеченных к разработке участков (в первую очередь, блоки 8 и 9, общие запасы которых оцениваются в 800 млрд. м куб.) расположены вдоль спорной морской ливано -израильской границы, да и с Сирией демаркация морского пространства не завершена. В настоящее время Ливаном оспаривается порядка 850 кв. км израильского шельфа, а правительство Ливана неоднократно обвиняло Израиль в «краже ливанского газа».

Ливан заявляет, что часть территории «Левиафана» площадью 330 квадратных миль принадлежит ему. К обмену резкими заявлениями подключилась «Хизбалла», угрожая нанести ракетный удар по израильским газовым платформам в спорных водах. Из-за обострения ситуации Израиль приобрел в ФРГ четыре корвета "Саар-6". Кроме того Минобороны страны заключило контракты с местными фирмами на оснащение ВМС специальными комплексами, обеспечивающими защиту месторождений. Сделка на сумму 420 млн долл. предусматривает поставку комплексов противоракетной обороны, средств ведения электронной войны, навигационных систем, центров управления и связи.

Для того, чтобы чувствовать себя уверенней в спорах с Израилем Ливан даже обусловил участие в тендерах на граничащие с Израилем блоки только консорциумами в составе нескольких авторитетных компаний. Например, на участие в тендере на разработку блока 9 подал заявку консорциум в составе Тоталь, Эни и Новатека, будучи уверенным, что не более 8% акватории блока могут быть

оспорены израильтянами. Но в марте 2017 г. Израиль обратился в ООН с протестом против проведения тендера на территории, частично, как он утверждал, перекрывающей его экономическую зону.

Большие сложности существуют и в вопросах доставки энергоресурсов. Так, с 2011 г. прерваны поставки газа по газопроводу Ариш-Ашкелон в Израиль (задолженность АРЕ в размере 2 млрд. долл. подтверждена Женевской торговой палатой в 2017 г.), а также по арабскому газопроводу из Египта в Иорданию и Сирию (по проекту Ариш -Акаба-Амман-Дамаск-Хомс- Банияс (Триполи)).

Серьезные проблемы продолжают оставаться в странах, по которым прокатились волны «Арабской весны», иностранного вмешательства и гражданского противостояния. Так, в Ираке до настоящего времени не урегулирован вопрос прав на добычу и экспорт нефти с богатых месторождений Иракского Курдистана и распределения соответствующих доходов (объем экспорта иракской нефти достиг в июле 3,5 млн. барр./день). Долгое время после захвата в декабре 2017 г иракскими формированиями киркукских месторождений не решался вопрос работы трубопровода, поставляющего нефть в турецкий Джейхан. Кроме того, в период войны с ИГИЛ значительно пострадала нефтегазовая инфраструктура страны.

В Ливии, до свержения М. Каддафи в 2011 г., бывшей одной из наиболее богатых арабских стран, стабильно добывающей 1,6 млн. барр. нефти в день, месторождения, терминалы и экспорт переходят из рук в руки постоянно враждующих между собой многочисленных группировок. Это привело к резко снизившимся объемам добычи и лишь в последнее время приблизившимся к 1,0 млн. барр. Картина усугубляется политической неопределенностью, наличием двух «Национальных нефтяных компаний» на западе и востоке, а также продолжающейся борьбой племен (особенно в Феццане) за долю в нефтяном бизнесе на их территориях. Только в июне с.г. из-за атак боевиков Джадрана на несколько дней приостанавливалась работа терминалов

«нефтяного полумесяца» в заливе Сирт, что привело к серьезным финансовым потерям.

В Сирии нефтяная инфраструктура серьезно пострадала в ходе гражданской войны и борьбы с ИГИЛ. До войны добыча нефти была на уровне 670 тыс. барр./д и газа – 5,3 млрд. м куб. , а сейчас – 18 тыс. б/д. Кроме того, в настоящее время наиболее крупные месторождения северо-востока находятся под контролем курдских отрядов народной самообороны, поддерживаемых США, которые хотят не допустить транспортировку нефти через сирийскую территорию, а перенаправить ее в Ирак для экспорта через иракские или турецкие терминалы.

Что касается Ирана, то, как известно, его нефтяная и газовая промышленность находится под жесточайшим американским давлением. В 1-ом полугодии добыча нефти равнялась 3,8 млн. барр./д, а экспорт – 2,7 млн., то к 4 ноября США хотят добиться полного блокирования иранского нефтяного экспорта.

Таким образом, разработка богатейших энергоресурсов Ближнего Востока сопряжена с необходимостью решения многих серьезных проблем. Как представляется, с учетом большого авторитета и влияния, которым обладают в регионе Россия и Турция, решению многих сложных вопросов могло бы способствовать выдвижение нашими странами совместных инициатив после тщательного анализа имеющихся противоречий и консультаций с заинтересованными странами. Тем более, что успешные примеры нашего сотрудничества в политической и военной сферах уже очевидны, имея в виду, прежде всего, Сирию. Думаю, что и в области экономики мы также могли бы способствовать урегулированию многих конфликтов, действуя совместно с учетом интересов каждой из сторон.

Благодарю за внимание.

Sayın Rektör, Sayın Kanbolat, Sayın meslektaşlarım,

Müsaadenizle samimi misafirperverliğiniz, sıcak karşılamanız ve ülkelerimiz/kurumlarımız arası diyalogu güzel Türkiye'nin en güzel yerlerinden birinde, Kapadokya'da gerçekleştirme kararınızdan dolayı sizlere teşekkür etmek istiyorum. Aynı zamanda sizlere, Enstitümüzün yöneticisi Sayın Fradkov'un selamlarını ve çalıştayımıza yönelik başarı dileklerini iletmek istiyorum. Yeri gelmişken, Ankara Politikalar Merkezi Başkanı Sayın Kanbolat'a da teşekkürlerimi sunuyorum.

Şimdi, müsaade ederseniz, "Ortadoğu Enerji Kaynaklarının Kullanımında Potansiyel Sorun Alanları" başlıklı konuşma konuma geçmek istiyorum.

Ortadoğu, bilindiği üzere, önemli enerji kaynaklarının bulunduğu bir bölgedir. Dünya petrol rezervlerinin yüzde 50'si ile doğal gaz rezervlerinin yüzde 45'inin bu bölgede yer aldığını söylemek yeterli olacaktır (Şekil 3).

Şekil 3.
Dünya doğal gaz rezervlerinin bölgesel dağılımı (trilyon metreküp)

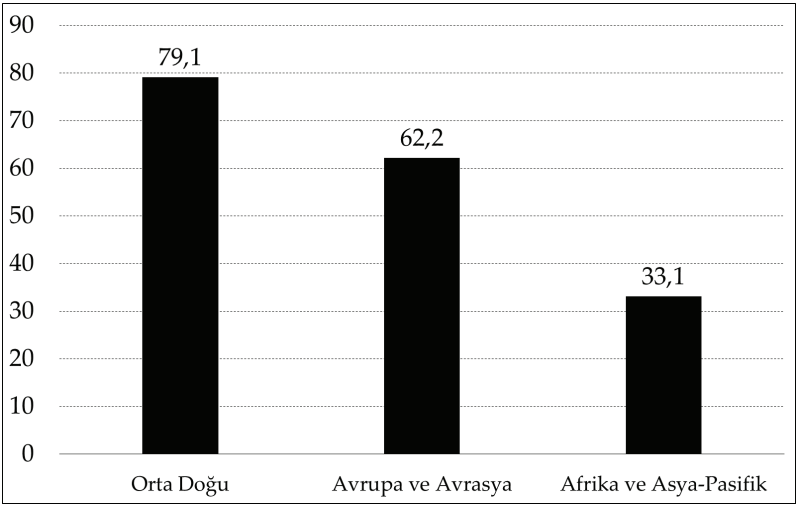

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018

Dünyada bu çok önemli doğal kaynaklara yönelik talep sürekli olarak artmaktadır. Yalnızca geçtiğimiz sene, küresel petrol tüketimi 4,9 milyar tona, doğal gaz tüketimi ise yaklaşık 4 trilyon metreküpe ulaştı (Şekil 4 ve Şekil 5).

Şekil 4.
Dünya petrol ve türevleri tüketimi (ktoe)

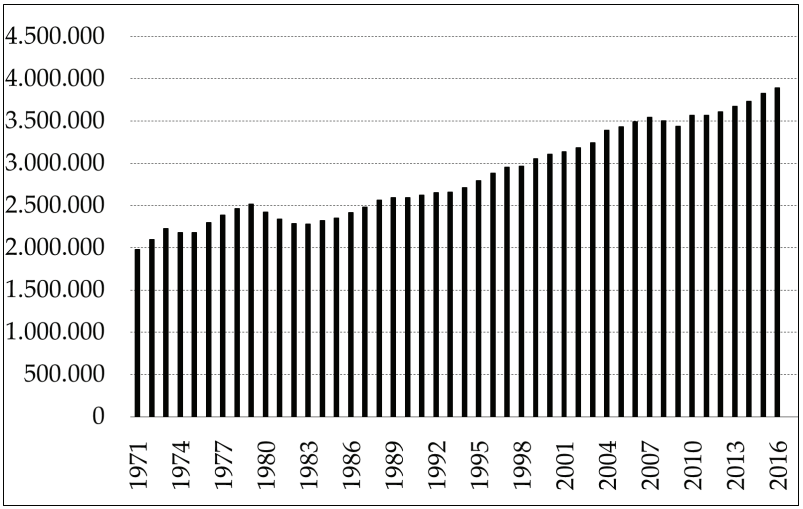

Kaynak: International Energy Agency, 2018.

Diğer taraftan, yeni rezervlerin bulunması ve bunların kullanımı ciddi sorunlara yol açmakta, hatta bazen, ciddi çatışmalara yol açmaktadır. Yakın tarih, bu sorunların birçok örneğini göstermektedir. Örneğin, İran'da 1953 yılındaki darbenin (Musaddık'ın devrilmesi) ardında Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya vardı. Bu ülkeler, İran'ın petrolünü kontrol etmek istiyorlardı. ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesinin ardında ise Saddam Hüseyin'in kitle imha silahlarının varlığı değil, yine benzer şekilde, ülkenin enerji kaynaklarının kontrol edilmesi niyeti bulunmaktaydı. ABD Başkanı'nın bugünkü Ulusal Güvenlik Danışmanı D. Bolton'un konu ile ilgili görüşleri, "Ortadoğu'nun petrol ve doğal gaz açısından son derece önemli olduğu ve Amerika'nın bu bölge için her zaman savaştığı" yönündeki ifadelerinden net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bu yorumun başka bir şekilde anlaşılması mümkün görünmemektedir. ABD'nin bundan sonra da bu politikayı sürdüreceği anlaşılmaktadır.

Şekil 5.
Dünya doğal gaz tüketimi (ktoe)

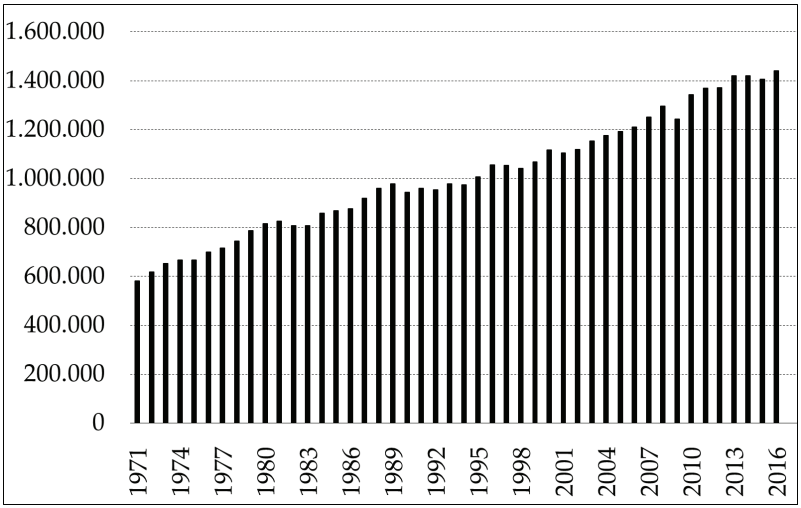

Kaynak: International Energy Agency, 2018.

Enerji arz güvenliği tüm ülkeler için olduğu gibi, Türkiye için de önemlidir. Türkiye'nin 2017 yılı doğal gaz talebi, 55 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir. Bu talebin 2025 yılında 75 milyar seviyesine çıkma ihtimali bulunmaktadır. Talebin yüzde 50'sini Rusya, yüzde 20'lik bir kısmını İran, yüzde 10'luk kısmı Azerbaycan, kalanı ise Türkmenistan, Irak ve İsrail tarafından karşılanabilir ("Leviathan" adlı sektörde ilk etapta tespit edilen doğal gaz rezervinin 620 milyar metreküp olduğu, "Tamar" sektöründe ise 300 milyar metreküp doğal gaz bulunduğu tahmin edilmektedir).

Doğu Akdeniz'de esas sorun, münhasır ekonomik bölgelerin sınırlarının belirlenmesidir. Bu nedenle, yaklaşık 400 milyar metreküp kanıtlanmış doğal gaz rezervinin bulunduğu Afrodit ve Calypso-1 sektörlerini geliştiren Kıbrıs Cumhuriyeti, Mısır ile 2003 yılında, Lübnan ile 2006 yılında, İsrail ile

2010 yılında bu konuda anlaşmalar imzaladı. Ancak bilindiği üzere Türkiye, bu anlaşmaları tanımayı reddetti ve gerekli hidrojeolojik araştırmaları yaptıktan sonra ihtilaflı sınırlar ile ilgili kendi tezini ortaya koydu. Daha önemlisi, Birleşmiş Milletler'in 1994 yılı Deniz Hukuku Uygulama Antlaşması, münhasır ekonomik bölge oluşturulmasına yönelik prosedürleri belirlememiştir. Aynı zamanda, Ortadoğu ülkelerinin karmaşık hudut yapısı dikkate alındığında, 200 millik münhasır bölgelerin belirlenmesi ve bu bölgelerin komşu ülkelerin sınırlarına girmesi, kaçınılmaz olarak sorunlara yol açmaktadır.

Genel olarak, Türkiye'nin pozisyonu, Kıbrıs'ın kıta sahanlığındaki petrol ve doğal gaz kaynaklarını tek taraflı olarak geliştirme hakkının olmadığı ve bunların geliştirilmesinden elde edilen tüm gelirin Kuzey Kıbrıs ile paylaşılması gerektiği yönündedir. Bu bağlamda, 11. sektörde Total ve Eni tarafından yürütülen keşif sondajları, bu bölgenin Mısır'ın 850 milyar metreküplük başlangıç rezervine sahip olan (şu anda 450 milyar metreküpe düşürüldü) büyük Zohor sahası (Hisseler: Eni yüzde 60, Rosneft yüzde 15, ilave olarak BP ve Mısır firmaları) ile benzer jeolojik yapıya sahip olduğu iddiası dolayısıyla durduruldu. Diğer taraftan, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 11. sektörün Mısır'a ait olduğunu açıkladı.

Filistin-İsrail sorununun çözüme kavuşturulmamış olması, Gazze Şeridi kıta sahanlığında çalışmalar yürütmeyi imkânsız hale getirmektedir. Henüz 1999 yılında BP, buradaki kaynakların 1,4 milyar metreküp olduğunu öngörmekteydi. Bu bağlamda, Filistin devletinin sınırlarının belirlenmesi, Kıbrıs, Mısır ve İsrail arasındaki münhasır ekonomik bölgelerin sınırlarının belirlenmesini kolaylaştıracaktır.

Lübnan'ın İsrail ile sınır komşusu olan kıta sahanlığındaki geliştirme çalışmaları ciddi anlaşmazlıklara sebep olmaktadır. Geliştirilmesi planlanan beş sahadan üçü (özellikle toplam rezervleri 800 milyar metreküp olarak tahmin edilen 8 ve 9. sektörler), ihtilaflı Lübnan-İsrail deniz sınırı civarındadır. Ayrıca, Suriye ile kara suları sınırlarının belirlenmesi süreci henüz tamamlanmamıştır. Halihazırda, Lübnan ile İsrail arasındaki

kıta sahanlığında 850 metrekarelik bir ihtilaflı bölge bulunmaktadır. Lübnan hükûmeti İsrail'i defalarca "Lübnan gazını çalmakla" suçladı.

Lübnan, "Leviathan" sektöründeki 330 mil kare genişliğindeki bir parçasının kendisine ait olduğunu iddia ediyor. Yapılan sert açıklamalara "Hizbullah" da katıldı ve ihtilaflı sulardaki doğal gaz platformlarına roket saldırısı düzenleyeceği tehdidinde bulundu. Tansiyonun tırmanması dolayısıyla, İsrail Almanya'dan dört Saar-6 korveti satın aldı. Buna ilaveten, Savunma Bakanlığı yerli firmalarla donanmayı doğal gaz sahalarını muhafaza edebilecek özel sistemlerle donatmak üzere sözleşmeler imzaladı. 420 milyon ABD doları değerindeki anlaşma, füze savunma sistemlerini, elektronik savaşı, seyrüsefer sistemini, komuta ve iletişim merkezlerini içeriyor.

İsrail ile olan ihtilaflarda kendini güvende hissedebilmek için Lübnan, İsrail ile sınırı olan sektörlerdeki ihalelerde yalnızca bilinen firmalarla birlikte yer almaya başladı. Örneğin, Total, Eni ve Novatek'ten oluşan bir konsorsiyum, 9. sektörün geliştirilmesi ile ilgili bir ihalede yer almak için başvurdu. Bu konsorsiyum, sektörün yalnızca yüzde 8'inin tartışmalı olduğunu iddia etmektedir. Ancak Mart 2017'de İsrail Birleşmiş Milletler'e başvurarak, kendi iddiasına göre münhasır ekonomik bölgesi içinde yer alan bu sektörde ihale açılmasına karşı çıktı.

Bölgede enerji kaynaklarının iletiminde büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. Nitekim, 2011'den itibaren Arish-Ashkelon doğal gaz boru hattından İsrail'e gaz akışı durmuştur (APE'nin 2 milyar ABD doları civarındaki borcu, Cenevre Milletlerarası Ticaret Odası tarafından 2017 yılında tasdik edildi). Aynı zamanda Arap doğal gaz boru hattı ile Mısır'dan Ürdün ve Suriye'ye olan akış da durmuştur (El Ariş-Akaba-Amman-Şam Projesi).

Arap Baharı, dış müdahale ve iç karışıklıkların etkisi altındaki ülkelerde ciddi sorunlar yaşanmaya devam etmektedir. Bu nedenle, Irak KBY kontrolündeki zengin petrol sahalarından petrol çıkartıp ihraç etme yetkisi ve ilgili enerji gelirlerinin

paylaşımı (Irak petrol ihracatının hacmi günde 3,5 milyon varile ulaşmıştır) konusu bugüne kadar çözüme kavuşturulamamıştır. Irak güçlerince Aralık 2017'de Kerkük petrol sahalarının işgalinden sonra uzunca bir süre, Türkiye'deki Ceyhan'a petrol arzını sağlayan boru hattının idaresi konusu çözüme kavuşturulamamıştır. Dahası, IŞİD ile olan savaş sırasında ülkenin petrol ve doğal gaz altyapısı ciddi şekilde zarar görmüştür.

Muammer Kaddafi'nin 2011'de devrilmesinden önce Arap ülkeleri arasında en zenginlerinden biri olan ve istikrarlı şekilde günde 1,6 milyon varil üreten Libya'da, petrol sahaları, terminaller ve ihracat, kendi aralarında çatışan gruplar arasında sürekli el değiştirmektedir. Bu durum, üretim hacminin sürekli olarak düşmesine sebep oldu ve ancak yakın zamanda 1,0 milyon varile yakın bir üretim gerçekleşebildi. Bu manzara, siyasi belirsizlik, doğu ve batıda iki farklı "Ulusal Petrol Şirketi"nin varlığı ve kabileler arasında (özellikle Fizan'daki) bölgelerindeki petrol işinden alınacak paydan kaynaklı süregiden anlaşmazlıklar gibi nedenlerden dolayı daha da olumsuz hale gelmektedir. Yalnızca bu yılın (2018) haziran ayında, El-Cadran güçleri tarafından düzenlenen saldırılar nedeniyle, Sirte Körfezi'ndeki "petrol hilali" terminalinde işler günlerce durma noktasına geldi ve bu durum ciddi mali kayıplara yol açtı.

Suriye'de, petrol altyapısı iç savaş ve IŞİD ile olan mücadele sırasında ciddi şekilde zarar gördü. Savaş öncesinde, petrol üretimi günde 670 bin varil, doğal gaz üretimi ise 5,3 milyar metreküp seviyesindeydi. Bugün, petrol üretimi günde 18 bin varil seviyesindedir. Dahası, kuzeydoğudaki en büyük sahalar ABD destekli Kürt güçlerinin kontrolündedir. Kürtler, Suriye topraklarından petrol naklini engellemeye çalışmakta ve petrolü Irak veya Türkiye'nin terminallerinden ihraç etmek üzere Irak'a yönlendirmeyi amaçlamaktadırlar.

İran'a gelince, bildiğiniz gibi, İran'ın petrol ve doğal gaz sektörleri ABD'nin ciddi baskısı altındadır. Bu yılın (2018) ilk yarısında petrol üretimi günde 3,8 milyon varil, ihracat ise

günde 2,7 milyon varil seviyesindeydi. Ancak, 4 Kasım itibariyle ABD, İran petrol ihracatını tamamen engelleme kararı almıştır.

Buradan hareketle, Ortadoğu'nun en zengin enerji kaynaklarının geliştirilmesi, birçok ciddi sorunun çözülmesi ile ilgilidir. Görünen o ki, Rusya ve Türkiye'nin bölgedeki büyük gücü ve etkisi dikkate alındığında, karmaşık görünen birçok konunun çözümü, var olan anlaşmazlıkların dikkatli bir analizi ve ilgili ülkelerle istişare edildikten sonra, ülkelerimiz tarafından yürütülecek ortak inisiyatifler ile kolaylaştırılabilir. Dahası, özellikle Suriye'de siyasi ve askeri alanlarda iş birliğimizin başarılı örnekleri aşikâr durumdadır. Kanaatimce, her iki tarafın da çıkarına olacak adımları atarak ekonomi alanındaki birçok anlaşmazlığı da çözüme kavuşturabiliriz.

Dinlediğiniz için teşekkür ederim.

TARTIŞMA

Hasan Ali Karasar: Çok teşekkür ediyoruz Sayın Fitin. Oldukça doyurucu ve teknik anlamda, özellikle Doğu Akdeniz Enerji sektörlerinin paylaşımı konusunda, çok güncel ve bilgilendirici bir konuşma gerçekleştirdiniz. Türkiye'nin Doğu Akdeniz ile ilgili pozisyonunun tam olarak ne olduğu, Türk dış politikasının henüz net olarak ortaya koymadığı konulardan biri olmuştur. Ancak çok güzel ifade ettiniz, Türkiye'nin birincil önceliği Doğu Akdeniz'deki gaz sektörlerinin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) merkezli olarak belirlenmesi ve KKTC'nin gaz sektörünün belirlenmesindeki varlığının uluslararası kamuoyu tarafından göz ardı edilmemesi.

Üçüncü konuşmacımız Ankara Politikalar Merkezi (APM) Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Hasan Kanbolat. Sayın Kanbolat uzun süredir Akkuyu Nükleer Santralinin çalışmalarını yakından takip ediyor. Ayrıca sahada, inşaat alanında bulunma imkânı oldu. Kendisi bize "Akkuyu Nükleer Santrali ve inşaattaki ilerlemeler" konusunda bir konuşma yapacak.

Buyurun Sayın Kanbolat.

Akkuyu Nükleer Santrali

Hasan Kanbolat*

Teşekkür ederim. Başta Sayın Fitin olmak üzere Rusya'dan gelen misafirlerimize katılımlarından dolayı teşekkür ediyorum. Bu toplantının organize edilmesinde emeği geçen APM Yönetim Kurulu üyesi ve Kapadokya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hasan Ali Karasar'a teşekkür ediyorum. Ayrıca Prof. Dr. Erel Tellal, Prof. Dr. Çınar Özen, Dr. Orhan Gaffarlı, Dr. Halil Burak Sakal'a teşekkür ediyorum. Onların gönüllü katkıları olmasaydı bu toplantıyı yapamazdık. Bunun yanında Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu'na hem bilimsel katkılarından hem çevirilerinden dolayı teşekkürü borç biliyorum.

APM, Türkiye'de dış politika alanında Rusya Federasyonu ile en fazla toplantı ve proje yürüten, aynı zamanda iyi ilişkileri devam ettiren bir Türk sivil toplum kuruluşudur. APM, RİSİ ile yedi yıldır, Türkiye-Rusya ilişkileri üzerine farklı konularda düzenli toplantılar gerçekleştiren tek Türk kurumudur. Ayrıca, 2015 jet krizi sırasında iki ülke arasında fırtınalı havalar varken Türkiye ile Rusya arasında RİSİ ve APM korkmadan, dostluk içinde iki toplantı düzenlemiş, jet krizinin sona ermesinin alt yapısını oluşturmuş, konu ile ilgili düzenlediği rapor ve görüşleri iki ülkenin cumhurbaşkanlarına sunmuştur.

Bugün, Türkiye-Rusya ilişkileri yeniden bahar dönemine gelmiştir. Özellikle Suriye konusunda uyumlu bir siyaset dikkat çekmektedir. Nitekim Sayın Karasar da buna değinmiştir. Türkiye-Rusya ilişkilerinin yeniden gelişmesinde Sayın Erdoğan ve Sayın Putin'in payı büyüktür. Ancak, Rus bürokrasisinin bahar dönemine girmediği hala kış döneminde kaldığı, jet krizini unutmadığı da gözlemlenmektedir.

---

* Yönetim Kurulu Başkanı, Ankara Politikalar Merkezi (APM).

Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 2017 yılında 2,7 milyar dolarken, Rusya'dan ithalat 19,5 milyar dolar olmuştur. Bugün Türkiye-ABD ilişkileri görece daha fırtınalı olmasına rağmen ihracat ve ithalat dengesi Rusya ile olan ticarete göre daha dengeli bulunuyor. Türkiye'nin ABD'ye ihracatı 8,7 milyar dolar iken ABD'den ithalatı ise 11,9 milyar dolardır. ABD'nin Rusya'ya ambargosuna rağmen ABD-Rusya dış ticareti de Türkiye-Rusya dış ticaretine göre çok daha dengelidir (Şekil 6). Rusya Federasyonu'nun ABD'ye ihracatı 11 milyar dolar iken ABD'den ithalatı 12,5 milyar dolardır. Çin ile Rusya arasındaki ilişkiler de son derece dengelidir. Rusya Federasyonu'nun Çin'e ihracatı 38,7 milyar dolar iken Çin'den ithalatı 46 milyar dolardır. Çin ve ABD ile Rusya'nın dengeli dış ticaretini Türkiye ile de gerçekleştirmesini arzu etmekteyiz. Türkiye'nin bunu hak ettiğini düşünüyorum. Diğer taraftan Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı jet krizinden sonra giderek yükselmektedir. Sayı, 2017'de 4,7 milyon iken 2018'de sayının 6 milyona yükseldiğini gördük.

Şekil 6.
Türkiye'nin Rusya ve ABD ile olan ticareti (milyar ABD doları)

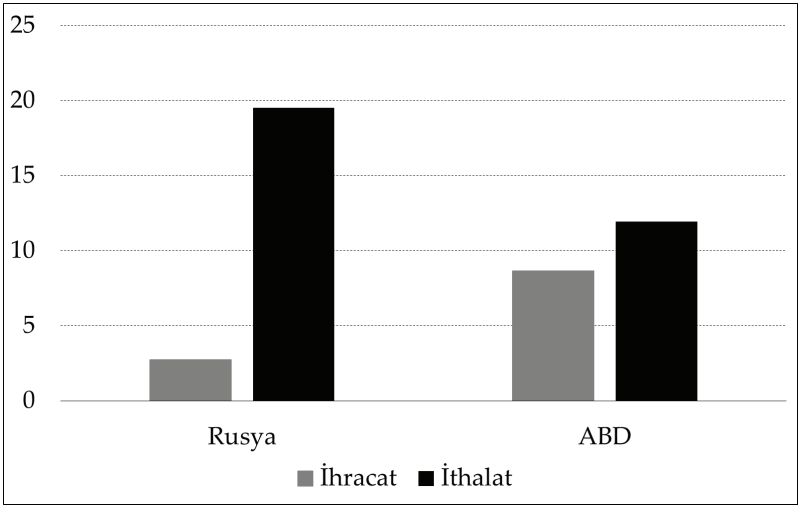

Kaynak: TÜİK, 2018.

Kısaca Akkuyu'ya da değinmek istiyorum. Akkuyu Nükleer Santral Projesi, yaklaşık 500 yıllık Türkiye-Rusya ilişkilerinin en önemli ortak projesidir. Sadece teknik değil, aynı zamanda siyasi bir projedir. Projenin tek başına Türkiye'nin enerji ihtiyacının yaklaşık yüzde 7'sini karşılaması bekleniyor. Rusya'da nükleer enerji konusunda öğrenim gören 250 Türk öğrencinin 35'i diplomasını almıştır. Bu proje tarihi bir projedir. Çünkü Türkiye, Rusya sayesinde yeni bir çağa yükseliyor. Nükleer enerji sahibi ülkeler kulübüne yükseliyor.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri Türkiye'nin birçok ağır sanayi kuruluşu Sovyetler Birliği'nin imzasını taşımaktadır. Bu konuda Sayın Tellal ve Sayın Kemaloğlu'nun da çalışmalarını biliyoruz. Türkiye'de yapılan anketlerde Akkuyu'ya halkın desteği son derece yüksektir. Ancak Akkuyu'nun "Karakuyu'ya" dönüşme riskinin olduğunu da görmeliyiz. Gerek Rusya gerekse Türkiye tarafında ve Batı dünyasında Türkiye'nin nükleer enerjiye sahip olmasını istemeyen lobiler bulunmaktadır. Bu nedenle 2010'dan beri Akkuyu projesi çok ağır yürümektedir. Örneğin, Akkuyu ile aynı tarihlerde başlayan, Güney Kore'nin Birleşik Arap Emirlikleri'nde inşa ettiği Baraka Nükleer Santrali bitirilmiştir. Dileğimiz Akkuyu'da yeni yönetimin başarılı olması ve çalışmaların hızlandırılmasıdır. Buna hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin ihtiyacı bulunmaktadır.

Teşekkür ederim.

TARTIŞMA

Hasan Ali Karasar: Sayın Kanbolat, teşekkür ediyoruz. Gerçekten Akkuyu'nun Karakuyu'ya dönüşmemesini diliyoruz.

İlyas Kemaloğlu: Hasan Bey'e sormak istiyorum: Akkuyu'da yavaş ilerleme olduğunu söylediniz. Bunun sebepleri nelerdir? Rusya tarafından mı kaynaklanan sıkıntılar var, Türkiye tarafından mı? Neden yavaş ilerliyor? Bu konuda bizi aydınlatırsanız seviniriz.

Hasan Kanbolat: Ben bu konuda topu Aleksandr Bey'e atmak istiyorum.

Aleksandr Antonoviç Kolesnikov: Peki Türk tarafı söylesin, daha sonra da Rus tarafı söyler. Olur mu? Karşılaştırırız bu yorumları. Sizin bakış açınızı öğrenmek isterdik.

Hasan Kanbolat: Tabii benim bakış açım, dışarıdan bir bakış açısı. Aleksandr Bey'in bakış açısı ise içeriden bir bakış açısı. Dışarıdan bir bakış açısı olarak, bu işin çok ağır yürüdüğünü görüyoruz ve sürekli bir "başa dönüş" görünüyor. Yani iki adım, üç adım atılıyor, tekrar başa dönülüyor. Bunun çözülmesi gerektiğini düşünüyorum. Yine de umutluyum.

Aleksandr Antonoviç Kolesnikov: Madem böyle bir soru gündeme geldi, benim konuşma konumla da ilgili zaten. Görüşümü belirteyim. APM'nin çabalarıyla Ankara'da ilk defa 29 Mart 2018 tarihinde bir çalıştay düzenlendi. Bu çalıştayın "Akkuyu Projesi'nin Türk Dostları Kulübü" şeklinde uzun bir adı vardı ve bu etkinlik, Akkuyu projesi ile ilgili Türk kamuoyunun neler olup bittiğini daha iyi anlaması için gerçekleştirilmiştir. Mesele şu ki, Türk basını pek çok kez proje sürelerinde geri kalındığı, kadrolarla ilgili sorun olduğu (maalesef bugün itibariyle proje şirketi tarafından dört yıl zarfında üç defa ekip değişimi gerçekleşti) konularına ışık tuttu ve bunları merak etti, öğrenmeye çalıştı. Yine Türk basını yatırımcıların

çekilmesi konusunu aydınlatmaya çalıştı. Aslında, böyle bir şey hiç olmadı.

Rosatom yönetimi, Türk şirketlerine Cengiz, Kolin, Kalyon adlı üç şirketten bir konsorsiyum oluşturduğunu söyledi. Rusya tarafından 2017 Kasım ayında bir denetim yapıldı ve o zaman ortaya çıktı ki bu şirketler yetersizdi (gerekli yeterliliği haiz değillerdi) ve bu konsorsiyum anında çöktü. Ondan önce Rosatom'un Moskova'daki yöneticisi (genel müdür), böyle bir konsorsiyum olduğunu söylemişti. Proje maliyetinin yüzde 49'unu karşılayacak olan yatırımcılar olduğunu belirtti. Ama sonra bu ortadan kayboldu. Bugün artık yatırımcı yok. O yüzden benim görüşüme göre Türk basınında bununla ilgili ortaya konulan bütün eleştiriler çok objektif ve yerindedir.

Hasan Bey'in gösterdiği gayretler ile Türk kamuoyuna projenin objektif zorluklarından bahsedildi. Bunun hem Rusya hem de Türkiye için ilk ve yegâne proje olduğu vurgulandı. Çünkü proje, "kendin inşa et kendin işlet" (yap işlet) şeklindedir. Daha önce Rusya bu yöntemle, bu şekilde bir proje gerçekleştirmedi. O yüzden problemler olması normaldir.

Teşekkür ederim.

Hasan Kanbolat: Ben şunu eklemek istiyorum: RİSİ ile APM arasında yaklaşık yedi yıldır farklı konularda düzenlediğimiz Türkiye-Rusya ilişkileri toplantıları bize şunu gösterdi: Kriz zamanlarında kurumlararası (RİSİ ve APM) birliktelik devreye girebiliyor, bir sigorta görevi yapabiliyor. Az önce bahsettiğim gibi, bunu ilk jet krizi sırasında gördük. Bu konuda iki toplantı oldu ve bu toplantıların sonuçları Türk tarafının açıkladığı metinde bile yer aldı. İkinci olarak bunun bir örneğini Akkuyu Nükleer Santrali olayında gördük. Burada da bir tıkanıklık olduğunda yine devreye girdik ve Sayın Kolesnikov'un da çabalarıyla, bu yıl Ankara'da 29 Mart 2018 tarihinde Akkuyu Nükleer Santral Projesi ile ilgili Türk ve Rus tarafını bir araya getiren ilk ve tek toplantıyı biz yaptık. Burada "Akkuyu Projesinin Türk Dostları Kulübü"nü de inşa ettik ve böylece hem şirketleri hem iki tarafın bürokrasisini hem de aydınlarını bir araya getiren bir kulüp inşa etmiş olduk. Ondan dolayı ben

iki kuruluşun bir tarih yazdığını ve Türkiye-Rusya ilişkilerine sürekli olarak olumlu katkılarda bulunduğunu görmemiz gerektiğini düşünüyorum.

Hasan Ali Karasar: Evet teşekkür ediyoruz hem katkılar hem yorumlar için. Özellikle Sayın Kolesnikov çok net bir şekilde Akkuyu'da neyin, nerede, neden durduğunu ifade etti. Bunu ben de ilk defa duyuyorum ve bu bilgilerden dolayı ayrıca teşekkür ediyorum.

İKİNCİ OTURUM

Hasan Ali Karasar: Sayın hocalarımız, değerli katılımcılar, ikinci oturumumuza geçiyoruz. İkinci Oturumumuzda üç konuşmacımız var: Sayın Sosnov "Ortadoğu'da enerji nakil hatlarının altyapısı" ile ilgili, Sayın Erel Tellal hocamız "Türkiye-Rusya ilişkilerinde nükleer enerji", Sayın İlyas Kemaloğlu hocamız ise "Rusya'nın enerji politikasında Türkiye'nin yeri" konulu konuşmalarını yapacaklar.

İlk konuşmacımız RİSİ Uzmanı Sosnov.

Buyurun Sayın Sosnov.

Ortadoğu'da Enerji Nakil Hatları Altyapısı

Georgiy İvanoviç Sosnov*

Уважаемые господа,

Практически все страны Ближнего Востока имеют возможность выбирать между разными маршрутами для экспорта и импорта нефти и газа: Персидский залив, Средиземное море, Красное море, либо трубопроводный транспорт. Хотел бы посвятить свое выступление проблемам нефтегазовой инфраструктуры данного региона. Посмотрим для начала положение дел в основных добывающих странах.

Трубопроводная система Саудовской Аравии протяженностью 17 тыс. км ориентирована на поставку добываемой в стране нефти к экспортным портам в Персидском заливе и Красном море и далее в Европу или страны АТР. Из Саудовской Аравии есть нефтепровод (две нитки) в Бахрейн. В 2015 году стороны подписали соглашение и начали строительство еще двух ниток.

Трансаравийский нефтепровод до порта Сидон в Ливане, а также Иракский давно не функционируют. Периодически появляются сообщения об их возможной реставрации. Однако приходят они в основном из Иордании, остро нуждающейся в энергоресурсах.

Залежи нефти в Ираке расположены в районах на севере страны (Киркук и район Курдистан) и юге недалеко от портов Персидского залива. Основные экспортные пути Ирака — Персидский залив и Турция. Главным нефтепроводом является Стратегический трубопровод от Киркука в Персидский залив. Он проходит через Багдад и может функционировать в реверсном режиме.

Интересная ситуация сложилась с трубопроводами между Ираком и Турцией. Существует два нефтепровода: один,

* Uzman, Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (RISI).

контролируемый центральным правительством; второй — построенный Регионом Курдистан. После введения в строй своего собственного нефтепровода Эрбиль начал самостоятельные поставки углеводородов в Турцию в обход Багдада. Иракский нефтепровод в Сирию до порта Банияс после начала гражданской войны в САР не функционирует.

В силу специфики экономической географии Ирана, углеводороды для внутреннего рынка поставляются с юга на северо-запад, где сосредоточены основные перерабатывающие мощности и промышленность страны. Иран активно прибегает к своп-операциям со странами-соседями. Получая нефть из Азербайджана, Туркмении и Казахстана, он использует его для нужд своих северных районов. Затем отгружает из южных портов собственную нефть для выполнения экспортных обязательств упомянутых выше стран-соседей.

«Голубое топливо» Иран экспортирует в основном в Турцию, на долю которой приходится 90% иранского газового экспорта.

За последний год Иран заключил также соглашения о поставках газа и строительстве трубопроводов с Оманом и Ираком. Кроме того, в состоянии бесконечного строительства находится трубопровод в Пакистан.

Два соглашения с Ираком предполагают поставки газа в эту страну в течение 6 лет с возможностью пролонгации. За этот период Ирак обязался импортировать 40 млрд. куб. м «голубого топлива». Такие объемы продаж станут возможными благодаря новому газопроводу между странами.

В конце лета 2015 г. Оман подписал соглашение с Ираком о строительстве 400-километрового трубопровода, по которому он будет закупать у Исламской Республики газ в объеме 28 млн куб. м/день в течение 15 лет. Стоит отметить, что введение в эксплуатацию этого газопровода (его строительство уже началось) позволит Ирану не просто

продавать газ в Оман, но и использовать мощности функционирующего там завода по сжижению газа для выполнения своих обязательств по экспорту.

Таким образом, если подсчитать газ для Турции, Ирака и Омана, то у Ирана уже законтрактовано как минимум 39 млрд. куб. м год. Чуть более 10 млрд. из них уже сейчас направляется в Турцию. Т.е. в ближайшие годы Тегерану нужно будет нарастить добычу почти на 29 млрд. под новый экспорт.

Если планы по добыче на четырех новых фазах «Южного Парса» будут реализованы, то производство газа составит к тому времени примерно 232 млрд. куб. м год. Однако через пять лет внутреннее потребление газа составит примерно 230 млрд. куб. м. Для получения свободных объемов нужны инвестиции в новые проекты, иначе соотношение добыча/потребление рискует остаться на сегодняшних «неэкспортных» значениях.

На стадии строительства уже много лет находится трубопровод из Ирана в Пакистан, по нему иранцы собирались экспортировать 7,7 млрд. куб. м в год. О готовности финансировать этот газопровод недавно заявил Китай.

Уже более пяти лет длятся переговоры Ирана с Индией. В последние месяцы сообщалось о том, что обсуждение находится на финальной стадии, и в скором времени будет подписано соглашение о строительстве глубоководного газопровода. По данным индийских СМИ, стороны рассматривают поставки газа в объеме 11,3 млрд куб. м в год.

Строительство газопровода в Европу иранцы еще в прошлом году называли нерентабельным. Поэтому странным кажется недавно появившееся сообщение о том, что Тегеран готов построить новый газопровод в Турцию через территорию Ирака. Такой трубопровод представляется слишком длинным, слишком дорогим и потенциально проблемным в свете регулярных подрывов действующих ниток.

Несмотря на острую нехватку средств на инвестиции

Тегеран по существу заморозил доступ турецкого капитала к освоению трёх фаз месторождения «Южный Парс». После подписания Меморандума о намерениях, который предусматривал участие турецких компаний в разработке месторождения «Южный Парс» (22, 23 и 24 фазы), а также строительство нового газопровода протяжённостью около 2 тыс. км, этот вопрос так и не продвинулся дальше. Как считают некоторые западные эксперты, причина кроется в том, что запасы «Южного Парса» иранцы сохраняют для более важных целей на Ближнем Востоке, включая создание мощностей по сжижению газа, а также для его продажи в страны АТР. Кроме того, они объясняют позицию Ирана его нежеланием видеть Турцию в качестве главного энергетического хаба на Ближнем Востоке.

Турция занимает в регионе уникальное положение страны-транзитера. Уже готовы, строятся или планируются транзитные маршруты из России, Туркмении, Азербайджана, Ирана и Ирака. Турция фактически стала воротами в Европу для стран, обладающих примерно 70 % нефтяных и газовых запасов мира. Уже сейчас в страну поступают российские углеводороды («Голубой поток»), азербайджанские (нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан и параллельный ему Южно-кавказский газопровод Баку-Тбилиси -Эрзурум), иракские (Ирак-Турция и курдский отрезок Киркук-Джейхан), иранские (газопровод Тебриз-Анкара).

И на повестке дня — новые проекты. Происходит реализация проекта «Южный Газовый Коридор», который включает расширение участка Южно-кавказского газопровода и строительство турецкого участка — TANAP (Трансанатолийский газопровод). Газопровод уже доведен до Эскишехира и вскоре подойдет к западной границе, где соединится с трубопроводом TAP (Трансадриатический газопровод), который пройдет через Грецию и Албанию в Италию. Запланированная мощность TANAP — 16 млрд куб. м/год, TAP — 10-20 млрд куб. м/год.

Согласно межправительственному соглашению, подписанному в октябре 2016 года, в рамках проекта «Турецкий

поток» строятся две нитки газопровода мощностью прокачки 15,75 миллиарда кубометров газа в год. По первой нитке, которая практически закончена, планируется поставлять газ в Турцию, а по второй – в Европу.

В апреле 2018 года у черноморского побережья Турции завершилась глубоководная укладка морского участка первой нитки. В мае состоялось подписание Протокола между ПАО «Газпром» и Правительством Турецкой Республики о сухопутном участке транзитной нитки этого газопровода для поставок газа европейским потребителям. В развитие Протокола «Газпром» и Botas заключили Соглашение об основных условиях и параметрах строительства этого участка. Им будет заниматься совместная проектная компания TurkAkim Gaz Tasima A.S., которая будет создана на паритетной основе.

В настоящий момент строительство идет полным ходом. Темп работ высокий. Судно-трубоукладчик Pioneering spirit 7 августа этого года приступило к укладке второй нитки трубопровода. Суммарно по двум ниткам на сегодняшний день уложено более 1520 км газопровода – порядка 81% от общей протяжённости морского участка.

В Турции в районе Кыйыкей ведется, как известно, сооружение приемного терминала. С окончанием строительства участков береговых примыканий работы по первой нитке будут полностью завершены.

По второй нитке Газпром планирует поставлять газ в страны Южной и Юго-Восточной Европы. В сентябре в Газпроме сообщили, что в данный момент российская сторона ведет переговоры с турецкими партнерами о том, в каком месте на турецком побережье должна будет выйти вторая нитка и по какому маршруту она пойдет по суше. Существует два варианта маршрута: через Болгарию и Сербию либо через Грецию и Италию.

На совместной пресс-конференции с премьер-министром Венгрии Орбаном 18 сентября с.г. президент РФ В.В. Путин заявил: «Не исключаю, что одним из сухопутных продолжений этого газопровода может явиться Венгрия".

Существует несколько вариантов продолжения второй нитки «Турецкого потока»: дальше всех продвинулся проект South Stream Lite через Болгарию, Венгрию и Сербию. Остальные инициативы, включая "Посейдон" и вторую нитку Трансадриатического газопровода (TAP), пока существенно отстают. По мнению представителя Минэнерго РФ, определенность с маршрутом даст только так называемый обязывающий аукцион на будущие мощности.

Для запуска данного проекта важно, что Турция не является членом Евросоюза, состоит пока только наблюдателем в Энергетическом сообществе (Energy community) и поэтому не обязана выполнять требования третьего энергопакета ЕС. Для решения всех вопросов достаточно договоренностей между двумя нашими странами.

Крайне интересно складывается сейчас ситуация с газовой инфраструктурой в Восточном Средиземноморье. Много говорят о перспективе соединения трубопроводами Египта, Израиля и Кипра с последующим продлением этой сети до Италии. Обнаруженные и пока только начатые осваиваться запасы газа заставляют всерьез говорить о возможности этих стран превратиться в самом близком будущем в экспортеров «голубого топлива».

Подписав соглашения о морских границах с Египтом и Израилем, Кипр рассчитывал стать бенефициаром газового бума в регионе. Только подтвержденные запасы месторождений в его ИЭЗ – «Афродита» и «Калипсо-1» – оцениваются в 400 млрд куб.м. Кроме того, остров лежит на пути возможного экспорта израильского газа в Европу, и газ «Афродиты» технически просто можно вписать в совместную с Израилем трубу. Как известно, ряд турецких политиков, включая министра Б. Албайрака, заявляли, что планируемый израильско-кипрский газопровод угрожает энергетическим планам Турции, поскольку снизит её значение как страны-транзитера каспийского, центрально-азиатского, а в близком будущем – и российского газа в Южную Европу.

Сирия имела до войны сравнительно развитую нефтегазовую инфраструктуру, связывавшую между собой месторождения трех главных углеводородных районов страны — Аль- Хасеке, Дейр эз-Зор и Хомс. Кроме того, через Арабский газопровод поступал египетский газ, откуда он шел в Ливан. Также Сирия получала иракскую нефть, часть которой направлялась в Ливан, а часть — в порт Банияс. О том, в каком состоянии находится эта инфраструктура сейчас, говорить сложно. Однако ясно, что в ближайшее время может встать вопрос о её восстановлении. Однако кто решится за это взяться, а главное – кто даст деньги, можно лишь гадать.

Стоит отметить, что сложные и порой запутанные отношения между странами региона тормозят или сводят на нет возможность строительства новых трансграничных трубопроводов. При этом потребность в природном газе возрастает практически у всех. Сейчас по существу единственной формой продажи иранского и катарского газа на мировой рынок оказались поставки в виде СПГ. Интересно, что по объему глобальных продаж СПГ недавно вышел на второе после нефти место, опередив даже металлы. По мнению ряда зарубежных экспертов, этот сценарий полностью укладывается в стратегию США, целью которой является формирование рынка газа по образу и подобию нефтяного рынка: танкерные поставки и биржевое ценообразование на базе доллара.

Рынок СПГ только формируется. Ряд западных экспертов высказывает мнение, что война в Сирии была развязана не ради газопроводов и не против Асада, а за право стать регулятором нового основополагающего сегмента глобального рынка, каковым является СПГ.

Понятно, что в этой игре Вашингтон намерен пойти до конца. Санкционное давление на Россию, включая запрет на инвестиции в строительство экспортных трубопроводов, будет только нарастать. Продолжатся также, видимо, попытки диктовать Турции «правильное» поведение в

данном вопросе. Да и Иран своими «заботами» американцы не оставят. Значит ли это, что итоги игры предопределены, а ее результат известен заранее? Думается, если России, Турции и Ирану удастся согласовать свои подходы, имея хороший пример договоренностей в рамках Астанинского процесса, то Штатам тоже придется искать какие-то варианты компромисса.

Değerli Katılımcılar,

Ortadoğu'daki neredeyse tüm ülkeler doğal gaz ve petrol ithalat ve ihracatı için farklı rotalar arasından seçim yapma fırsatına sahiptir: Basra Körfezi, Akdeniz, Kızıldeniz veya boru hatları. Ben konuşmamı bu bölgedeki petrol ve doğal gaz altyapılarının sorunları konusunda yapmak istiyorum. Öncelikle başlıca üretici ülkelerdeki duruma göz atalım.

Suudi Arabistan'ın 17 bin kilometrelik boru hattı sistemi, ülkede üretilen petrolün Basra Körfezi ve Kızıldeniz'deki ihracat limanları ile Avrupa veya Asya-Pasifik bölgesindeki ülkelere iletilmesini sağlamaya odaklanmıştır. Suudi Arabistan'dan Bahreyn'e bir boru hattı (iki hatlı) bulunmaktadır. 2015 yılında iki ülke arasında imzalanan bir anlaşma ile iki yeni hattın daha inşasına başlanmıştır.

Lübnan'daki Sayda limanına ve Irak'a ulaşan Trans-Arap petrol boru hattı uzun zamandan beri kullanım dışı kalmıştır. Zaman zaman, bu boru hatlarının muhtemel onarımı ile ilgili açıklamalar yapılmaktadır. Ancak bu açıklamaların çoğu enerjiye yoğun şekilde ihtiyaç duyan Ürdün tarafından yapılmaktadır.

Irak'taki petrol rezervleri ülkenin kuzeyindeki bölgelerde (Kerkük ve KBY bölgesi) ve ülkenin güneyinde Basra Körfezi limanlarının yakınlarında yer almaktadır. Irak'ın ana ihracat kanalları Basra Körfezi ve Türkiye'dir. En önemli boru hattı ise "Stratejik Boru Hattı" olarak bilinen ve Kerkük'ten Basra Körfezi'ne uzanan hattır. Bu hat Bağdat'tan geçmektedir ve ters istikamette de çalışabilmektedir.

Irak ve Türkiye arasındaki boru hatları ile ilgili ilginç bir durum ortaya çıktı. Burada iki boru hattı söz konusudur. Birisi merkezi hükûmet tarafından kontrol edilen hat, diğeri ise Kürdistan Bölgesel Yönetimi tarafından inşa edilmiş bulunan hattır. Kendi boru hattını inşa ettikten sonra Erbil, Bağdat'ı bypass ederek Türkiye'ye hidrokarbon naklini başlattı. Suriye'nin Baniyas limanına ulaşan Irak boru hattı ise Suriye'deki iç savaştan sonra kullanım dışı kalmıştır.

İran'ın iktisadi coğrafyası dolayısıyla, iç tüketim için hidrokarbonlar güneyden ülkenin başlıca işleme kapasitesinin ve sanayisinin yer aldığı kuzeybatıya iletilmektedir. İran, komşu ülkelerle swap operasyonlarını aktif şekilde gerçekleştirmektedir. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'dan petrol satın almakta, bunu kuzeydeki bölgelerin ihtiyacı için kullanmaktadır. Kendi petrolünü ise komşu ülkelere ihracat yükümlülüklerini yerine getirmek üzere güneydeki limanlara nakletmektedir.

İran, "mavi yakıt"ı [doğal gaz, ç.n] esas olarak Türkiye'ye ihraç etmektedir. İran'ın doğal gaz ihracatının yüzde 90'ını Türkiye'ye yapılan satışlar oluşturmaktadır.

İran geçtiğimiz yıl Umman ve Irak ile de doğal gaz ve boru hattı anlaşmaları imzalamıştır. Ayrıca, Pakistan'a giden boru hattı da bir türlü sona erdirilememiş bir inşaat halindedir.

Irak ile yapılan iki anlaşma, bu ülkeye 6 yıllık (uzatma opsiyonlu) bir doğal gaz sevkiyatını öngörmektedir. Bu süre zarfında Irak, 40 milyar metreküp "mavi yakıt" satın almayı taahhüt etmiştir. Bu satışlar, iki ülke arasındaki yeni bir doğal gaz boru hattı ile mümkün olabilecektir.

2015 yılının yaz aylarının sonunda, Umman, Irak ile 400 kilometrelik bir boru hattının inşası üzerine anlaşmaya vardı. Bu doğalgaz boru hattı aracılığıyla Umman, [İran] İslam Cumhuriyeti'nden günde 28 milyon metreküp doğal gaz satın alacaktır. Şu nokta belirtilmelidir ki, bu doğal gaz boru hattının devreye girmesi (yapımı halihazırda başlamıştır) İran'ın yalnızca Umman'a doğal gaz satmasını sağlamayacak, aynı zamanda İran'ın buradaki bir gaz sıvılaştırma tesisini de kullanarak ihracat yükümlülüklerini yerine getirebilmesini sağlayacaktır.

Buradan hareketle, Türkiye, Irak ve Umman için doğal gazı hesaba kattığımızda, İran en az yılda 39 milyar metreküplük kontrat imzalamıştır. Bu kontratın 10 milyarından biraz fazlası Türkiye'ye satılan doğal gazı içermektedir. Bu nedenle, ilerleyen yıllarda Tahran, yeni ihracat yükümlülüklerini karşılayabilmek için üretimini neredeyse 29 milyar metreküp artırmak zorunda kalacaktır.

Güney Pars sahasının dört yeni fazında üretim planları gerçekleştiğinde, doğal gaz üretimi yılda 232 milyar metreküp seviyesine ulaşacaktır. Ancak, 5 yıl içinde, yurt içi doğal gaz tüketimi yılda yaklaşık 230 milyar metreküp seviyesine ulaşacaktır. İlave hacme ulaşabilmek için yeni proje yatırımları gerekmektedir. Aksi takdirde, üretim/tüketim oranının şu anki "ihraç etmeme" değerlerinde kalma riski bulunmaktadır.

İran'dan Pakistan'a ulaşan boru hattı uzun yıllardır inşaat halindedir. Bu hat üzerinden İran, yılda 7,7 milyar metreküplük bir ihracat hedeflemekteydi. Çin, yakın geçmişte bu doğal gaz boru hattını finanse etmeye hazır olduğunu açıkladı. İran'ın Hindistan ile olan görüşmeleri, beş yıldan uzun bir süredir devam ediyor. Geçtiğimiz aylarda, müzakerelerin son aşamaya ulaştığı ve bir derin deniz doğal gaz boru hattının inşası anlaşmasının yakın gelecekte imzalanacağı açıklandı. Hindistan basınına göre, taraflar, yılda 11,3 milyar metreküplük bir doğal gaz sevkiyatı üzerinde durmaktadır.

Geçtiğimiz yıl İran, Avrupa'ya uzanan bir doğal gaz boru hattının inşa edilmesinin karlı olmayacağını duyurdu. Bu nedenle Tahran'ın Irak toprakları üzerinden Türkiye'ye yeni bir doğal gaz boru hattı inşasına başlayacak olduğuna dair açıklamalar yapıyor olması ilginç görünmektedir. Böyle bir boru hattı çok uzun, çok masraflı ve hatlardaki patlamalar dikkate alındığında son derece risklidir.

Yeni yatırımlar için kaynak sıkıntısı çekmesine rağmen Tahran, Türk sermayesinin Güney Pars sahasına erişimini dondurdu. Türk firmaların Güney Pars sahasının (22, 23 ve 24. fazlar) geliştirilmesine katkıda bulunmasını ve yaklaşık 2000 kilometre uzunluğunda yeni bir doğal gaz boru hattı inşasını öngören mutabakat zaptının imzalanmasından sonra, bu konuda bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bazı Batılı uzmanlara göre, bunun nedeni İran'ın Güney Pars'taki rezervlerinin, burada gaz sıvılaştırma tesislerinin kurulması ve doğal gazın Asya-Pasifik bölgesi ülkelerine satılması dahil, Ortadoğu'daki "daha önemli amaçlar" için saklanmasıdır. Ayrıca uzmanlar, İran'ın pozisyonunun Türkiye'nin Ortadoğu'daki başlıca enerji hubı olmasına karşı olduğunu ifade etmektedirler.

Türkiye bölgede transit ülke olarak eşsiz bir konuma sahiptir. Rusya, Türkmenistan, Azerbaycan, İran ve Irak'tan gelen transit hatlar halihazırda bulunmakta, inşa edilmekte veya planlanmaktadır. Türkiye, dünya doğal gaz ve petrol rezervinin neredeyse yüzde 70'ine sahip olan ülkelerin Avrupa'ya açılan kapısı olmuş durumdadır. Halihazırda Türkiye'ye Rus (Mavi Akım), Azerbaycan (Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve buna paralel çalışan Güney Kafkasya doğal gaz hattı Bakü-Tiflis-Erzurum), İran (Irak-Türkiye ve Kürt bölgesi Kerkük'ten Ceyhan'a ulaşan hat) ve İran (Tebriz-Ankara doğal gaz boru hattı) hidrokarbonları ulaşmaktadır.

Bunların yanında, gündemde yeni projeler bulunmaktadır. Güney Kafkasya doğal gaz boru hattının uzatılmasını ve Türkiye bölümünün inşasını – TANAP (Trans-Anadolu doğal gaz boru hattı) içeren Güney Gaz Koridoru projesi uygulanmaya başlamıştır. Bu doğal gaz boru hattı Eskişehir'e gelmiş durumdadır ve yakında Batı sınırına ulaşacaktır ki buradan da Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'ya ulaşacak olan TAP'a (Trans-Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı) bağlanacaktır. TANAP'ın planlanan kapasitesi yılda 16 milyar metreküp, TAP'ın ise yılda 10-20 milyar metreküp olarak bilinmektedir.

Ekim 2016'da imzalanan hükûmetler arası anlaşmaya göre, Türk Akımı projesi ile her biri yılda 15,75 milyar metreküp pompalama kapasitesine sahip olan iki hat inşa edilecektir. Neredeyse tamamlanmak üzere olan ilk hattın Türkiye'ye doğal gaz sağlaması, ikincisinin ise doğal gazı Avrupa'ya göndermesi planlanmaktadır.

Nisan 2018'de ilk hattın derin deniz döşemesi tamamlanarak Türkiye'nin Karadeniz kıyısına ulaşmıştır. Mayıs ayında, Gazprom ile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti arasında Avrupalı tüketiciler için transit hattın kara kesimi ile ilgili bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolün hazırlanması sırasında, Gazprom ve BOTAŞ bu yeni inşaatın temel şartları ve gerekliliklerı ile ilgili bir anlaşma imzalamışlardır. Bu şartlar ve gerekliliklerı, eşit pay ile kurulan TürkAkım Gaz Taşıma A.Ş. adı verilen ortak bir proje şirketi tarafından yürütülecektir.

Şu anda inşaat tüm hızıyla sürmektedir ve çalışma hızı yüksektir. 7 Ağustos 2018'de boru hattı döşeme gemisi "Pioneering Spirit" projedeki ikinci hattı döşemeye başlamıştır. Bugüne kadar toplamda 1520 kilometreden fazla doğal gaz boru hattı döşenmiştir ve bunun yaklaşık yüzde 81'i denizin içindedir.

Türkiye'de Kıyıköy olarak bilinen bölgede bir doğal gaz alım terminalinin inşası sürmektedir. Kara kesimlerinin de inşasının tamamlanması ile projenin ilk hattının çalışmaları tamamlanacaktır.

İkinci hat ile Gazprom, Güney ve Güneydoğu Avrupa ülkelerine doğal gaz nakletmeyi planlamaktadır. Eylül ayında Gazprom, Rus tarafının Türk ortakları ile ikinci hattın Türkiye kıyısında nereye çıkacağı ve karadan hangi rotayı izleyeceği konusunda görüşme halinde olduğunu açıkladı. Şu anda iki rota seçeneği bulunmaktadır: Bunlardan birincisi Bulgaristan ve Sırbistan üzerinden, diğeri ise Yunanistan ve İtalya üzerindendir.

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, Macaristan Başbakanı Orban ile 18 Eylül 2018'de yaptığı bir ortak basın toplantısında "Bu hattın kara kesiminin devamı ile ilgili olarak Macaristan'ı kapsam dışında bırakmıyorum" ifadesini kullanmıştır. Türk Akımı'nın ikinci hattının devamı için birçok seçenek bulunmaktadır. Bulgaristan, Macaristan ve Sırbistan'dan geçen "South Stream Lite" projesinde ilerleme kaydedilmiştir. Diğer alternatifler olan "Poseidon" ve Trans-Adriyatik boru hattının (TAP) ikinci hattı olma seçenekleri ise daha uzak görünmektedir. Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı yetkilisine göre, gelecekteki kapasite ile ilgili bağlanma ihalesi, rota ile ilgili kesin bilgi verecektir.

Bu projenin hayata geçmesi için Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi olmaması önemlidir. Türkiye halihazırda "Energy Community"de gözlemci sıfatıyla bulunmaktadır ve bu nedenle AB üçüncü enerji paketinin yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda değildir. Anlaşmazlık yaşanabilecek tüm konularda, iki ülke [Türkiye ve Rusya] arasındaki sözleşmeler yeterli olacaktır.

Doğu Akdeniz'deki doğal gaz altyapısının durumu son derece ilginçtir. Mısır, İsrail ve Kıbrıs'ın boru hatlarının İtalya'ya ulaşan bu hatta bağlanması ile ilgili görüşmeler yoğun şekilde sürmektedir. Yeni keşfedilen ve henüz geliştirilmeye başlanan doğal gaz rezervleri bizleri bu ülkelerin çok yakın gelecekte "mavi yakıt" ihracatçısı olacaklarını düşünmeye zorlamaktadır.

Mısır ve İsrail ile deniz sınırları konusunda anlaşmalar imzalayarak Kıbrıs, bölgedeki doğal gaz zenginliğinden faydalanmayı amaçlamaktadır. Yalnızca Afrodit ve Calypso-1 münhasır ekonomik bölgesindeki kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin 400 milyar metreküp olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca ada, İsrail doğal gazının Avrupa'ya ihraç yolu üzerinde bulunmaktadır ve Afrodit'teki gaz teknik olarak İsrail ile ortak bir doğal gaz boru hattına pompalanabilir. Bilindiği üzere, Bakan Berat Albayrak dahil birçok Türk politikacı, İsrail-Kıbrıs doğal gaz boru hattı projesinin Türkiye'nin enerji planlarına bir tehdit unsuru oluşturduğunu ifade etmiştir. Bunun sebebi, bu hattın Türkiye'nin Hazar, Merkezi Asya ve yakın gelecekte Rusya doğal gazının Güney Avrupa'ya taşınması bağlamında bir transit ülke olarak Türkiye'nin önemini azaltacak olmasıdır.

Savaştan önce Suriye, ülkenin üç temel hidrokarbon bölgesi olan Haseke, Deyr ez-Zor ve Humus'u birbirine bağlayan görece gelişmiş bir doğal gaz ve petrol altyapısına sahipti. Ayrıca, Mısır doğal gazı Arap boru hattı üzerinden Lübnan'a akmaktaydı. Suriye aynı zamanda Irak'tan petrol almakta, bunun bir kısmını Lübnan'a aktarmakta, bir kısmını ise Baniyas limanına göndermekteydi. Bu altyapının şu anki durumu üzerine konuşmak kolay değildir. Yine de yakın gelecekte bu altyapının onarılması konusunun gündeme geleceği kesindir. Ancak bu işi kimin üstleneceğini, daha da önemlisi, kimin finansman sağlayacağını yalnızca tahmin edebiliriz.

Bölge ülkeleri arasındaki karmaşık ve girift ilişkilerin yeni sınır ötesi boru hatlarının inşasını engellediği veya olumsuz etkilediğini söylemek gerekmektedir. Aynı zamanda, neredeyse tüm ülkelerde doğal gaz ihtiyacı artmaktadır. Şu anda temel olarak İran ve Katar doğal gazının dünya pazarına satışı için tek ihtimal, LNG formu olarak görünmektedir. İlginçtir,

küresel satışlar dikkate alındığında LNG, metallerin bile önünde yer alarak petrolden sonra ikinci sıraya yerleşmiştir. Birçok yabancı uzmana göre, bu senaryo ABD stratejisine tam olarak uymaktadır: Bu strateji, petrol piyasasına benzer bir piyasa oluşturmak üzerine kuruludur. Tankerler ile yapılan sevkiyatlar ve dolar üzerinden işleyen bir fiyatlama bu stratejinin temel noktalarıdır.

LNG piyasası yeni yeni gelişmektedir. Birçok Batılı uzman, Suriye'deki savaşın doğal gaz boru hatları uğruna veya Esad'a karşı başlatılmadığı, savaşın esas sebebinin küresel LNG piyasasının en büyük parçasında düzenleyici haline gelme hakkını elde etme mücadelesi olduğu görüşündedir.

Açıktır ki bu oyunca Washington, sonuna kadar gitme niyetindedir. İhracat boru hatlarının inşaatına yatırım yapma yasağı dahil, Rusya üzerindeki yaptırım baskısının yalnızca artması beklenebilir. Görünen o ki, bu bağlamda Türkiye'ye "doğru yolun" dikte edilmesi çabaları da devam edecektir. Amerikalılar İran'ı "endişeleri" ile baş başa bırakmayacaklardır. Bu, oyunun sonucunun önceden belli olduğu ve kazananın zaten bilindiği anlamına mı gelmektedir? Görünen o ki Rusya, Türkiye ve İran, Astana süreci örneğinde olduğu gibi kendi yaklaşımları üzerinde anlaşmaya varabilirlerse, ABD de birtakım taviz seçenekleri aramak durumunda kalacaktır.

TARTIŞMA

Hasan Ali Karasar: Sayın Sosnov'a bilgilendirici konuşması için teşekkür ediyoruz. Gazprom ve BOTAŞ'ın yakalamış olduğu ikili iş birliğinin diğer alanlarda da görülmesi dileğimizdir. Ama Mısır-İsrail-Kıbrıs üçgeninde oluşan ve Avrupa'nın gelecek enerji politikasını belirleyecek çalışmaların jeopolitik yönü de çok önemli. Orda yapılan çalışmalar, ciddi küresel jeopolitik krizlerin de başlangıcı olabilir.

İkinci konuşmacımız Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden Prof. Dr. Erel Tellal. Kendisi "Türkiye-Rusya ilişkisinde nükleer enerji" konusunda konuşacaklar.

Buyurun Sayın Hocam.

Türkiye-Rusya İlişkilerinde Nükleer Enerji

Erel Tellal*

Kapadokya Üniversitesine misafirperverliğinden dolayı teşekkür ederim. APM'ye ve RİSİ'ye de bu fırsatları sağladıkları için teşekkür ederim. Ben nükleer enerji iş birliği konusunda konuşacağım. Konuşmamın çerçevesini şu şekilde çizdim: Nükleer enerji konusunda Türkiye'deki tartışmalar nelerdir? Bu tartışmaların altı nasıl doldurulabilir? Daha sonra bu konuda kendi düşüncelerimi aktaracağım.

Konu ile ilgili tartışmaları ikiye ayırabiliriz: 1) Siyasi tartışmalar, 2) Teknik tartışmalar. Akkuyu Nükleer Santrali'ne bazı siyasi eleştiriler getiriliyor. Bu eleştiriler ihalenin nasıl yapıldığı, neden devletten devlete yapıldığı, neden piyasa ekonomisinin koşullarına uyulmadığı gibi başlıklarda toplanabilir. Piyasa ekonomisinin koşullarına uyulmamasının Akkuyu'nun Türkiye'ye maliyetini artırdığı yönünde tartışmalar yapılıyor. Bunun yanında bu santralden üretilecek enerjinin maliyetinin çok yüksek olduğu konusunda bazı iddialar dillendiriliyor. Başka bir ifade ile, "Daha ucuz enerji varken neden nükleer enerjide ısrar ediliyor?" soruluyor. Tabii bu tartışmaların olmazsa olmazı "enerjide Rusya'ya bağımlılık" konusudur. Bunlar üzerinde kısaca duracağım.

İkinci olarak, "teknik tartışmalar" var. Bu tartışmaların başında santralin yeri olarak neden Akkuyu'nun seçildiği tartışılıyor. Burada deprem ile ilgili tartışmalar ön plana çıkıyor. Akkuyu'nun yeri ile ilgili olarak Finlandiya şirketlerinin denetimde garantör olmaması tartışılıyor. Bunun yanında, teknik tartışmaların içinde yer alan bir başka konu ise şudur: "Neden rüzgâr enerjisi veya su enerjisi değil de nükleer enerji?" "Alternatif enerjiler neden kullanılmıyor?" "Neden nükleer enerjide ısrar ediliyor?" Bu konular tartışılıyor. Tartışılan bir

* Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF).

diğer konu, nükleer yakıtın depolamasının nasıl olacağı konusudur. Bu teknik ayrıntıları yapmaya Türkiye'nin yeteneği olup olmadığı konuşuluyor. Son olarak, çevrecilerin nükleer santral konusunda çok yoğun eleştirileri var. Bunlara da değinmek istiyorum.

Şimdi siyasi eleştirilere gelince baştan söyleyeyim: Siyasi eleştirilere siyasetçiler yanıt versinler. Ben siyasetçi değilim. Ama şunu biliyorum ki, birçok defa ihale açılmasına rağmen, kimse nükleer santral işini üstlenmedi. Bu sefer bu konuda siyasi irade gösteren iki taraf oturdu ve bu işi "devletten devlete" yöntemiyle yaptı. Nasıl yapıldığını tartışmak istemiyorum, bilmiyorum, bilmek de istemiyorum. Ama daha önce belirttiğim gibi, hiçbir sermaye gelip bu işi üstlenmedi. Enerjinin maliyetine gelince, bu da çok teknik bir konu olarak karşımıza çıkıyor. Son zamanlarda ABD doları Türk lirası karşısında o kadar değer kazandı ki, anlaşma tarihinden bugüne maliyetler ciddi seviyede arttı.

Ben biraz daha geniş olarak "bağımlılık" konusuna değinmek istiyorum. Gerçekten Türkiye'de sıkça duyduğumuz "Türkiye Rusya'ya bağımlı oluyor" söylemi bana hiç gerçekçi gelmiyor. Türkiye Almanya'ya da bağımlı, Birleşik Devletlere çok bağımlı. Bundan rahatsız olmuyorsunuz da Rusya'ya bağımlı olmasından neden rahatsız oluyorsunuz, bunu anlamıyorum. Ama bu konuda bir lobi var. "Türkiye enerji konusunda Rusya'ya bağımlı olmasın, turizm konusunda Rusya'ya bağımlı olmasın ama Birleşik Devletlere bağımlı olsun" görüşündeler. Sayın Kanbolat'ın ve Sayın Karasar'ın da söylediği gibi Rusya, Türkiye açısından en titiz tedarikçidir. Türkiye ve Rusya arasında doğal gaz anlaşması 1984'te imzalandı, 1987'den beri doğal gaz alınıyor. Bir gün bile aksamadı. Yani Gürcistan Savaşı oldu aksamadı, Kırım ve Ukrayna'daki olaylar sırasında da bir gün bile aksamadı. Her kış bir şeyler oluyor, İran'dan gaz gelmiyor, tam da gelmesi gereken zamanda.

Özetle, siyasi eleştirilere gerçekten siyasiler yanıt vermeli, ama ben bu konuda bir tek şuna değinmek istiyorum: Bu konuyu eleştiren gazetecilere karşı dava açılmasına karşıyım. Gazeteciler, doğal olarak, bunu eleştirecekler. Gazeteciler

haber yapacaklar, kaç cent'e mal oluyor bunu söyleyecekler. Ancak örneğin Akkuyu Şirketi Çiğdem Toker'e 100 binlerce dolarlık dava açtı. Bu olmaması gereken, ifade özgürlüğüne aykırı bir durum. Tabii ki gazeteciler eleştirecekler, bu işi yürütenler de işlerini ve kendilerini savunacaklar. Bundan daha doğal bir şey olamaz.

Yer seçimi konusuna da değinmek istiyorum: "Neden Akkuyu?" Bunun bir sebebi, suyun kenarında kurulmasının şart olması. Benzer projeler Sinop'ta veya İğneada'da da yapılmaktadır. Akkuyu'da deprem riski olması eleştirilerin merkezinde yer alıyor. Ancak Erivan'da da deprem riski var ve buradaki santral neredeyse yıkılmak üzere. Erivan'daki yıkılınca Türkiye de bundan etkilenecek. Bulgaristan sınırında da nükleer santral var. Bir deprem olursa, o da yıkılabilir. Bugüne kadar Türkiye'de hiç nükleer santral yoktu. Çernobil'deki santral patladı, bundan bütün Karadeniz etkilendi. Yani sadece Türkiye'de bir nükleer santral olup olmaması, santralden olumsuz etkilenme anlamında ilgisiz olabiliyor.

Burada şunu söylemek istiyorum: Sayın Kanbolat'ın da ifade ettiği üzere, nükleer santral gecikiyor. Evet, gerçekten gecikiyor. Ancak bu, halihazırda gecikmiş bir projedir. Bu proje 1979'da Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında imzalanmış bir projenin devamı niteliğindedir. Sovyetler Birliği nükleer teknolojisini 1979 yılında Türkiye gibi karşı bloktaki bir devlete vermeyi kabul etmiştir. Projenin yapılacağı yer de ilginç: Diyarbakır. Bu proje, 12 Eylül darbesinden sonra tamamlanamamış bir proje olarak kalmıştır. Dolayısıyla, "bir gün biter" diye düşünüyorum. Örneğin 1932'de imzalanan anlaşmadan sonra proje 1934'te başladı, 1937'de bitti, bu sayede Türkiye, yine Sovyetlerin yardımıyla, basma üretebildi.

Alternatif enerji konusundaki eleştirilere değinmek istiyorum. Örneğin, rüzgâr enerjisi, günümüzde çok kullanılan bir enerji türü. Ancak unutmamak gerekir ki enerjinin her biçimi doğaya zarar vermektedir. Rüzgâr enerjisi, kurulduğu yerin faunasını değiştirdi, iklimini değiştirdi. Kuşlar bu bölgelerde yaşamıyor, kuşlar yaşamayınca böcekler yaşamıyor, böcekler yaşamayınca arılar gidiyor. Yani her türlü enerji, insanın

üretimi olduğu için zarar veriyor. Diğer enerji türlerinden de faydalanalım. Güneş panellerini Konya Ovası'na yerleştirerek güneş enerjisi de üretebiliriz. Hatta termik santraller de kullanılabilir. Ama unutmamak gerekir ki bunların hepsinin zararı var. Bununla bağlantılı olarak nükleer atıkların ne yapılacağı, nasıl bertaraf edileceği ve Türkiye'nin bu teknolojiye sahip olmaması konusu da tartışılmaktadır. Türkiye zaten bu teknolojiye sahip olmadığı için teknolojiyi Rusya'dan alıyor ve Rusya'nın bu atıkları depolama konusunda deneyimi var. Onun için bunda sorun çıkacağını zannetmiyorum.

Karl Marx, "teknoloji insanın doğaya hükmetme sürecidir," demektedir. Teknolojiye karşı çıkmak imkansızdır. İki seçeneğiniz var: Teknolojiyi alacak mısınız, almayacak mısınız? Teknolojiyi almak, her şeyden önce Türkiye'ye enerji çeşitliliği sağlayacak. Türkiye'nin iktisadi büyüme hedeflerine enerjinin payı son derece önemlidir. Nükleer enerji de doğal gaz da petrol de değerlendirilmelidir. Enerji kaynaklarını çeşitlendirdiğiniz sürece enerji sıkıntınız olmayacaktır.

Bugün, Arktik'te çok büyük enerji alanları açılıyor ve Türkiye de 2019'da burada araştırma merkezi kurmayı planlıyor. Rusya ile Türkiye Arktik'te de iş birliği yapabilir. Çünkü sadece Türkiye değil, bölgede olmayan diğer devletler de oraya gidiyor. Dolayısıyla iş birliği bu alana da taşınabilir, diye düşünüyorum.

Her şeyden önce, biraz önce söylediğim gibi, "Türkiye Cumhuriyeti nükleer teknolojiye sahip bir devlet olacak mı, olmayacak mı?" Bu sorunun yanıtlanması gerekiyor. Biz bu konuda Rusya'yı diğer başka konularda olduğu gibi Türkiye'nin yanında görüyoruz, daha önce olduğu gibi. Daha önce dediğim gibi, Türkiye 1930'lu yıllarda basmasını Sovyet teknolojisi ile dokudu. 1967'de anlaşma imzalandı ve Türkiye ilk defa petrolünü Aliağa Rafinerisinde rafine edebildi. Batılı müttefikleri bu teknolojiyi Türkiye'ye vermediler. O dönemde Sovyetler Birliği bu teknolojiyi Türkiye'ye transfer etti. Şimdi de Rusya ile iş birliği yapılıyor ve Rusya nükleer enerji konusunda Türkiye'ye destek veriyor. Kanaatimce Türkiye'nin nükleer teknolojiye sahip olması uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin

statüsünü değiştirecektir. Çünkü dünyada bu teknolojiye sahip olan ve sahip olmayan devletler bulunmaktadır. Türkiye seçimini bu teknolojiye sahip olmak yönünde irade göstererek yapıyor.

Nükleer enerji ile atomu parçalıyorsunuz. Atomu parçalayınca ister insan öldürürsünüz ister enerji yaratırsınız. Bugün İran'a bu konuda çok yoğun ve haksız yaptırımlar uygulanmaktadır. Burada ayrıntıya girmek istemiyorum ama 1968 Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması neden İran'a dayatılıyor da, örneğin, İsrail'e dayatılmıyor? Bunun uluslararası hukuk açısından hiçbir gerekçesi bulunmamaktadır. Ben Türkiye'nin devletlerarası statüsünü değiştireceğini düşündüğüm için bu teknolojiye sahip olması gerektiğini düşünüyorum ve destekliyorum. Ayrıca, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin bu düzeye gelmesinin her zaman için Batı ile olan ilişkilerinde bir denge unsuru olacağını düşünüyorum. Sayın Karasar'ın da değindiği üzere Rusya – Türkiye ilişkilerinde zaman zaman sorunlar çıkmaktadır. Son beş yılda iki ülke arasındaki ilişkilerde gerçekten büyük çalkantılar yaşanmıştır. Bu nedenle doğal gaz iş birliği, turizm iş birliği ya da nükleer alanda iş birliği gibi bağlar, Türkiye ile Rusya arasında kalıcı dostluğun ilmeklerinden olacaktır, diye düşünüyorum.

Çok teşekkür ederim.

TARTIŞMA

Hasan Ali Karasar: Ben Erel Hoca'nın "nükleer taraftarı" olduğunu biliyordum. Ben, çok basitçe ifade etmek gerekirse, en azından mevcut küresel şartlar altında, nükleer taraftarı değilim, ne enerjide ne de savunmada. Ancak tabii bu nükleer alanda bilimsel çalışmalar konusunda iş birliği yapılmayacağı anlamına da gelmez. Erel Hocam, işin siyasi, sosyal ve ekonomik yönlerini kapsayan çok güzel bir çerçeve kurdunuz. Teşekkür ediyoruz değerli hocam.

Bu oturumdaki üçüncü konuşmacımız Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu hocamız. "Rusya'nın enerji politikasında Türkiye'nin yeri" başlıklı bir konuşma yapacaklar.

Buyurun Sayın Hocam.

Rusya'nın Enerji Politikasında Türkiye'nin Yeri

İlyas Kemaloğlu*

Rusya Federasyonu, enerji kaynakları açısından dünyadaki en zengin ülkelerin başında gelmektedir. Nitekim günümüzde Rusya 14,1 milyar ton (103,2 milyar varil) ispatlanmış petrol rezervine sahiptir. Bu miktar, dünya petrol rezervlerinin yüzde 6,1'ine denk gelmektedir (Şekil 7). Günümüz üretim temposu devam ettiği takdirde (günde 505 milyon ton) bu petrolün Rusya'ya 28 yıllığına yeteceği ileri sürülmektedir.

Şekil 7.
Farklı kaynaklara göre Rusya'nın ve dünyanın ispatlanmış petrol rezervleri

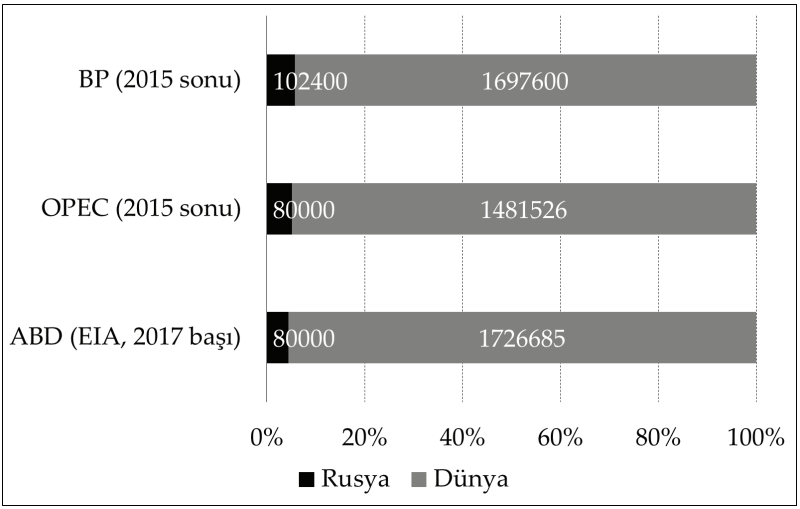

Bununla birlikte söz konusu genel tabloyu bozan Rusya açısından hem olumsuz hem de olumlu bazı durumlar vardır. Olumsuz husus, ispatlanmış rezervlerin büyük bir kısmı (yüzde 60), çıkarılması zor olan bölgelerde bulunmaktadır.

* Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Petrol fiyatlarının düşük olduğu bir ortamda bu petrolün çıkartılmasının bir anlamı yoktur. Moskova açısından olumlu nokta ise Rusya'da yeni petrol yataklarının bulunmaya devam edilmesidir. Bütün bunlara çıkartılmakta olan petrole Kanada'nın yaptığı gibi petrol kumu ile kaya petrolü eklenirse rezervler 100 milyar tona kadar çıkacaktır. Buna göre üretim, tüketim ve ihracat istatistiklerine baktığımızda mevcut şartlarda Rusya'nın petrollerinin 2050 yılına gelindiğinde tükeneceği düşünülmektedir.

Rusya'nın doğal gaz rezervleri daha iyi durumdadır. Resmî istatistiklere göre Rusya'da 47,5 trilyon metreküp gaz mevcuttur. Dünyanın en büyük gaz yataklarına sahip Rusya'da gaz üretim ve ihracat tempoları aynı kaldığı takdirde rezervlerin 75-80 yıla yeteceği hesaplanmaktadır. Ancak şunu da eklememiz gerekmektedir ki, Rusya kendi rezervlerinin dışında Orta Asya ülkelerinden aldığı gazı da ihraç etmektedir (Şekil 8). Bunun dışında bilindiği gibi Rusya yine büyük kömür yataklarına sahip olduğu gibi nükleer enerjiyi de aktif olarak kullanan ülkelerden biridir.

Şekil 8.
En fazla rezerve sahip beş ülkenin doğal gaz rezervleri (trilyon metreküp)

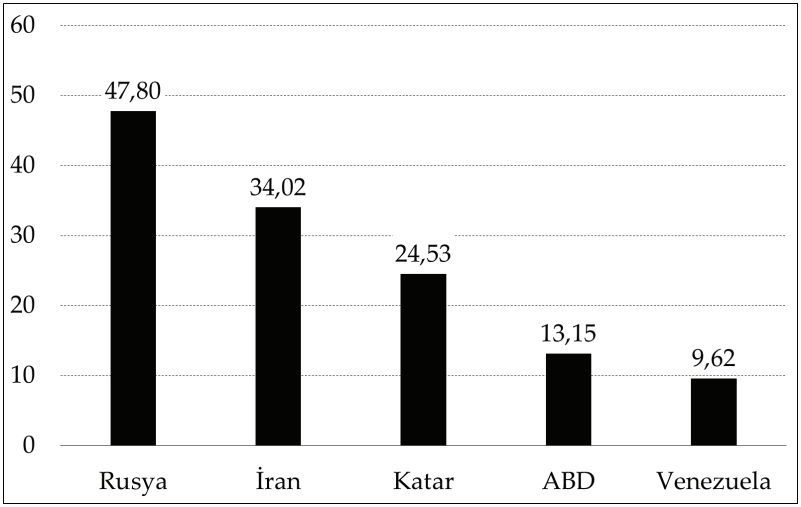

Rusya, en büyük enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerden biri olması dolayısıyla doğal olarak bu kaynakları en fazla ihraç eden ülkelerin başında gelmektedir. Nitekim Rusya çıkarttığı yıllık petrolün yaklaşık yarısını (257 milyon ton, 2017) ihraç etmektedir. Bu bağlamda Rusya, S. Arabistan'dan (370 milyon ton) sonra ikinci sırada yer almaktadır. Rusya'nın bu alanda faaliyet gösteren en büyük şirketleri ise sırasıyla Rosneft, Lukoil, Surgutneftgaz, Gazpromneft, Tatneft'tir. 2017'de yalnızca petrol ihracatından Rusya, 93 milyar dolar kazanmıştır.

Doğal gaz ihracatı konusunda ise Rusya dünyadaki en büyük ihracatçı konumunda olup, dünyada ihraç edilen gazın yüzde 20'si Rusya'ya aittir. Örneğin yalnızca 2017'de Rusya boru hatlarıyla 210 milyar metre küp gaz ihraç etmiştir. Gaz ihracatı Rusya bütçesine 38 milyar Dolar kazandırmıştır. Ayrıca sıkıştırılmış gazdan da Rusya yaklaşık 3 milyar dolar elde etmiştir. İhraç edilen gazın yüzde 86'sını Avrupa ülkeleri, geriye kalan kısmı da Asya ülkeleri almaktadır.

Petrol ile gazın yanı sıra Rusya kömür kaynaklarına da sahip ve Endonezya ile Avustralya'dan sonra 3. büyük kömür ihracatçısıdır. Örneğin 2017'de Rusya, 181 milyon ton kömür satmış ve 13,5 milyar dolar kazanç elde etmiştir (Şekil 9).

Şekil 9.
Dünyada kömür rezervlerinin dağılımı

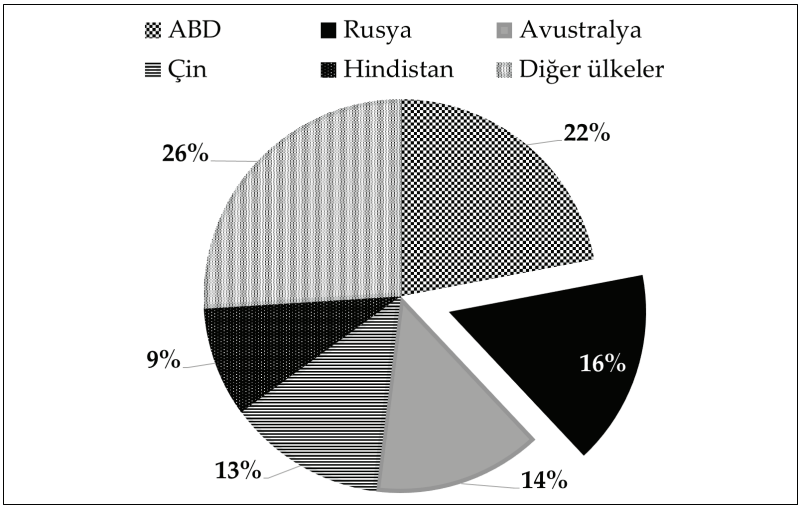

Kaynak: ABD EIA, 2018.

Bunların dışında enerji kaynağı olarak Rusya ayrıca petrol ürünleri, elektrik enerji, nükleer yakıt, kok kömürü ihraç etmektedir. Rusya'nın toplam ihracatında enerji kaynaklarının payı yüzde 60, bütçeye katkı payı ise enerji kaynaklarının fiyatlarına göre değişmekte ve yaklaşık yüzde 50 oranında seyretmektedir. Dolayısıyla Kremlin'in Rus ekonomisinin enerji kaynaklarına olan bağlılığını azaltmaya çalışmasına, petrol fiyatlarının eskisine göre daha düşük olmasına rağmen enerji kaynakları, Rusya'nın toplam ihracatı ile ekonomisinde askerî teknolojilerle (2016: 15 milyar dolar) birlikte önemli rol oynamaya devam etmektedir.

Peki bütün bu tablonun içerisinde Türkiye'nin yeri nedir? Rusya'nın ihraç ettiği petrolden (257 milyon ton) yalnızca 7 milyon tonu Türkiye'ye gitmektedir. Bu da Rus petrol ihracatının yalnızca yaklaşık yüzde 3'üne denk gelmektedir. 2016'da Rus petrolünün en büyük müşterisi Çin (48 milyon ton), Hollanda (50 milyon ton), Almanya (24), Polonya (24), Belarus (20), İtalya (16), G. Kore (12), Japonya (10), Finlandiya (10).

Dolayısıyla Türkiye, Rusya'nın petrol ihracatında çok büyük bir orana sahip değildir.

Rusya'nın doğal gaz ihracatında ise durum daha farklıdır. En fazla Rus gazını alan ülkeler arasında Türkiye, Almanya'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Türkiye'yi ise İtalya, İngiltere, Fransa, Polonya, Avusturya, Macaristan gibi ülkeler takip etmektedir. Belirtildiği gibi Rusya yılda yaklaşık 210 milyar metre küp gaz ihraç etmektedir. 2017'de bu miktardan 53 milyar metre küpünü Almanya, 30'unu Türkiye almıştır. Bu ülkeleri İtalya (24), İngiltere (16), Fransa (13), Avusturya (9), Polonya (10), Macaristan (6), Çekya (6), Hollanda (5) gibi ülkeler takip etmiştir. Dolayısıyla Rus doğal gaz ihracatındaki Türkiye'nin payı yaklaşık yüzde 14 civarındadır (Şekil 10). Batı Hattı ile Mavi Akım'ın yanı sıra Türk Akımı'nın hayata geçmesiyle birlikte bu oranın daha da artması planlanmaktadır.

Şekil 10.
Rusya'nın petrol ve doğal gaz ihraç ettiği ülkeler

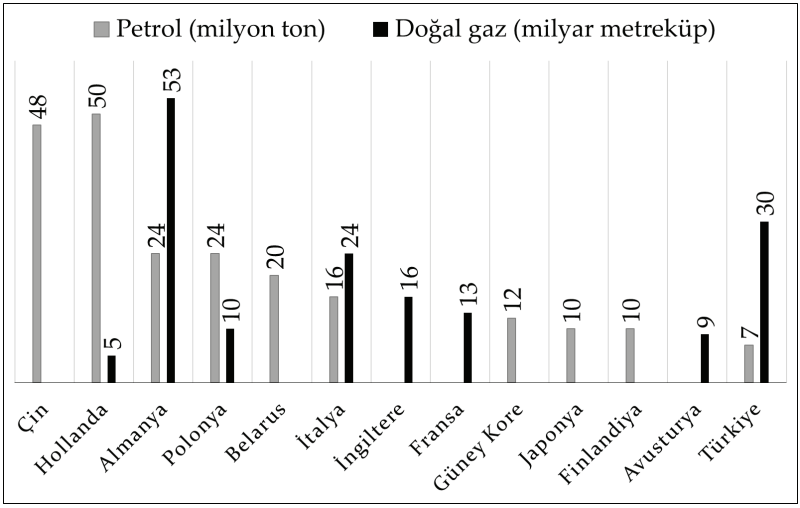

Rusya'dan kömür alan ülkelerin başında da Türkiye yer almaktadır. 2016'da 181 milyon ton kömürün yüzde 15'ini Kore, yüzde 11'ini Japonya, yüzde 10'unu Çin, yüzde 7'sini

Türkiye almıştır. Dolayısıyla Rusya'nın gerek kömür ihracatında gerekse de genel olarak bütün enerji kaynakların ihracatında Türkiye en ön sıralarda yer almaktadır.

Bu istatistikleri tersinden okuyacak, yani Türkiye'nin enerji kaynak ithalatındaki payına bakacak olursak şunları söyleyebiliriz: Türkiye yılda 42,7 milyon ton petrol ithal etmekte ve bunun da 7 milyonunu (yani yüzde 17'sini) Rusya'dan almaktadır. Türkiye'nin bu alandaki en önemli ortağı ise İran'dır. Türkiye, ithal ettiği petrolün yarısını İran'dan almaktadır. Gaz ithalatına baktığımızda Türkiye, 2017'de 55 milyar metre küp gaz satın aldı. Bu miktardaki Rusya'nın payı, yaklaşık yüzde 50'dir. Doğal olarak Türkiye'nin ithalatında Rusya'nın payı, Rusya'nın ihracatındaki Türkiye'nin payından daha yüksektir.

Bu rakamlar çerçevesinde ayrıca şunları söylemek gerekmektedir: En başta Türkiye'nin özellikle doğal gaz ithalatındaki Rusya'ya bağlılığı, yüzde 50 gibi yüksek bir oran olsa da bunun büyük bir sıkıntı yaratmadığını söylemek gerekmektedir. Zira birçok Avrupa ülkesinin Rus gazına bağlılığı, yüzde 50'nin çok üstünde olup yüzde 70-80'lere varmaktadır. İkinci olarak, Türkiye Rusya'dan 1987 yılından itibaren doğal gaz satın almaktadır ve bugüne kadar herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Üçüncü olarak da Türkiye özellikle uçak krizi sonrasında kafasında oluşan bir "acaba" dolayısıyla söz konusu bağımlılığı azaltmaya gayret etmektedir. Diğer taraftan şunu da unutmamak gerekmektedir ki Türkiye'nin bağımlılığı kadar Rusya da doğal gaz ihracatı konusunda Türkiye'ye bağımlı hâle gelmiştir.

Yine bunların dışında iki ülke yeni projeler üzerinde de çalışmaya devam etmektedirler. Bunlardan en önemlisi bilindiği gibi Türk Akımı'dır. Türk Akımı, taraflar arasındaki iş birliğini arttırdığı gibi doğal olarak karşılıklı olarak bağımlılığı da arttıracaktır. Diğer taraftan söz konusu projeyi hayata geçirirken her iki ülkenin de güttükleri amaçlar farklıdır: Rusya; gazını Avrupa'ya ihracatında transit konusunda Belarus ve özellikle de Ukrayna'ya alternatif ararken; Türkiye bir taraftan Rusya ile enerji alanındaki iş birliğini geliştirerek

diğer taraftan da petrol ve gaz aldığı kaynakları arttırmaya çalışarak Avrupa ile Asya arasında köprü, bir nevi hub olma gayesi gütmektedir.

Uzun vadede ise güzergâh çeşitlendirilmesinin yanı sıra sıvılaştırılmış doğal gaz depolarının inşası, petrol ve doğal gaza alternatif kaynaklarının arayışı, güneş enerjisinden daha fazla istifade edilmesi, nükleer santralin inşa edilmesi de Türkiye'nin enerji politikaları açısından büyük önem arz eden konulardır. Artan enerji ihtiyacı ve Türkiye'nin bölgedeki konumu açısından özellikle nükleer santral projelerinin bir an önce tamamlanması elzemdir. Türkiye'nin neredeyse bütün (karadan ve denizden) komşuları (Rusya, Ukrayna, Ermenistan, Bulgaristan, İran) nükleer santrallere sahiptir. Mersin'deki Akkuyu Nükleer Santrali'nin Rusların inşa edecek olması ise Türkiye-Rusya münasebetlerini daha da ileri taşıyacak bir gelişmedir. Ancak maalesef bu projede istenilen mesafe bir türlü alınamamaktadır. Hâlbuki nükleer santral, bir taraftan taraflar arasında karşılıklı güvenin sağlandığını göstermekte, diğer taraftan ise Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacını azaltacağı gibi siyasî ağırlığını da arttıracaktır.

TARTIŞMA

Hasan Ali Karasar: İlyas Hocam çok çok teşekkür ederiz. Bize çok aydınlatıcı ve analitik bir resim çizdiniz. Kısaca değindiğiniz üzere, özellikle sıvılaştırılmış LNG depolarının inşası 1990'ların başından beri Türkiye'de konuşulan, ancak ilerleme kaydedemediğimiz önemli konulardan biri. Bu konunun önemi şuradan kaynaklanıyor: Bizim LNG depolarımız olmadığı için stratejik rezerv saklayamıyoruz. Stratejik rezerv, deprem, savaş, afet gibi olağanüstü durumlarda bir ülkenin enerjisini sağlayacağı stratejik altyapıyı ifade ediyor. Biliyorsunuz, uzun süre Tuz Gölü'nün altında büyük bir stratejik rezerv saklama ile ilgili çalışmalar yapıldı, ama bu çalışmalar nihayete erdirilemedi. Nitekim "Türkiye'nin enerji bağımlılığı" derken esasen şunu kastediyoruz: Enerji bürokratlarımızın çoğu zaman kullandığı ifade ile, "kırılganlığımız boru hatlarından veya kaynağından değil, boru hatlarının sürekli akışkan olmasına bağımlı olmamızdan kaynaklanıyor." Bu açıdan, enerjiyi stratejik rezerv şeklinde saklayabilsek kendimizi çok daha güvende hissedeceğiz.

Bu oturumdaki üç konuşmacımız konuşmalarını tamamladılar. Şimdi kısa bir tartışma bölümümüz var. Konuşmalarda bahsedilen başlıklar hakkında katkıda bulunmak isteyenler varsa, lütfen buyursunlar.

Buyurunuz Sayın Fitin.

Vladimır Pavloviç Fitin: Müsaade ederseniz, şunları ekleyeyim: Öncelikle İlyas Bey, verilen rakamlar konusunda değerlendirmeler yapacak olursak, "yirmi yedi yıl sonra Rusya ellerini kaldırıp teslim oluyor, her şeyi bitiyor" deniliyor. Ben tabii ki biraz abartıyorum, ama Rusya'nın devasa yüzölçümü henüz tamamen incelenmedi. Özellikle şelfler, kıta sahanlığı incelenmedi. İsrail bile küçük coğrafyası ve kıta sahanlığında yeni yerler buluyor. Rusya'nın ne kadar büyük bir alanını

olduğunu düşünün. Devasa bir yüzölçümü var, Arktik var. Şimdi Arktik için uluslararası oyuncuların küresel bir savaşı başlıyor. Burada yeni rezervler bulunacak, diye düşünüyorum.

Üstelik bilim de olduğu yerde durmuyor, biliyorsunuz. Bilim adamlarının elektrik enerjisi üretmek için bize yeni kaynaklar önereceğini umut ediyoruz. Size bir sorum olacak: "Türkiye kamuoyunda kontratın nasıl imzalandığı konusu gündeme getiriliyor" diyorsunuz. Acaba niye kimse katılmak istemedi ihaleye? Niye başvurular olmadı? Nükleer teknolojiye sahip bunca ülke varken, niye hiçbir ülke bu konuda adım atmadı? Sizin bu konuda bir görüşünüz var mı acaba, Sayın Erel Tellal?

Biz, "yenilenebilir enerji kaynakları çok önemli" dedik. Güzel ifade ettik, ama her şeye rağmen bu "bulutlarda uçmak" gibi. Çünkü yenilenebilir enerji kaynaklarının bize vereceği enerji miktarı petrol, kömür ve nükleer yakıtlı elektrik santrallerinin sağlayabileceğinin çok çok altında. Yenilenebilir enerji kaynakları bunları ikame edemez. Belki küçük bir köyün ihtiyacını güneş panelleri ile sağlayabilirsiniz, ama devasa sanayi tesislerinin elektrik enerjilerini yenilenebilir enerji kaynaklarıyla temin edemezsiniz. O yüzden, nükleer enerji, çevreye zararı da hesaba katılarak her şeye rağmen, son gelişmeler ve son teknolojilerin de yardımıyla güvenli bir şekilde çalışmasını sürdürebilecek şekilde projelendirilmektedir ve çok daha güvenlidir, diye düşünüyorum.

Benim şahsi görüşüm böyle.

Hasan Ali Karasar: Çok teşekkürler katkınız için. Burada konu açılmışken ben de katkıda bulunmak istiyorum. Rusya Federasyonu'nda 1990'lardan beri kullanılmamış petrol kuyuları ile ilgili yeni ihaleler yapılıyor, biliyorsunuz. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı da bu ihalelerden birkaçına dahil oldu. Kullanılmayan bu petrol kuyularının dibinde yeni teknolojiyle çıkartılabilecek yüksek miktarda petrol bulunuyor. Dolayısıyla, sadece eski kuyuların tekrar elden geçirilmesiyle, herhalde birkaç ülkenin petrol rezervi kadar rezerv ortaya çıkar.

İfade ettiğiniz üzere, doğal gaz ön plana çıkıyor. Arktik daha hiç el değmemiş bir yer olarak önümüzde bekliyor. Bu nedenle iyimser olmakta fayda var. Nükleer santral projesine neden kimse para yatırmıyor? Türk yatırımcılar açısından bakınca, nükleer enerji sektörü "çok bilinmeyenli bir denklem." Nükleer santral inşaatı, inşaatın teknik özellikleri ve faaliyeti, Türk yatırımcılar tarafından bilinmeyen konular. Başka bir ifade ile, Türk inşaatçı ve yatırımcıların uzmanlaşmış olduğu alanların çok uzağında, tamamen *terra incognita* (bilinmeyen bölge) olarak kalıyor. Bu nedenle, bundan sonraki projelerde maddi ve teknik destek sağlanırsa, yatırımcılar belki biraz daha cesaretlenir.

Aleksandr Antonoviç Kolesnikov: Müsaadenizle, ben küçük bir katkıda bulunmak ve bir düzeltme yapmak istiyorum. Türkiye'de daha önce bir ihale yapıldı, ancak kimse bu ihaleyi kazanamadı. Türkiye ile Rusya arasında ilk nükleer enerji santrali anlaşmasının imzalanmasına sadece iki ülke ilişkilerinin gelişmesine karşı olanlar değil, bunlar dışında diğer pek çok kişi de karşı çıktı. Karşı çıkanlar, "Rusya Türkiye'ye bağlı olacak," "Türkiye Rusya'ya bağlı olacak," "bu siyasi bir projedir" şeklinde eleştiriler getirdiler. Bu eleştiriler maalesef hala devam ediyor. Muhalif partiler tarafından parlamentoda eleştiriler dile getiriliyor, basında çeşitli tartışmalar gerçekleşiyor, hatta bu projeye karşı mitingler bile düzenleniyor. Bunlar hakkında daha sonra, kendi konuşmamda, ayrıntılı bilgi vereceğim.

İkinci bir konu: Türkiye'de çalışmış bir insan olarak Rus meslektaşlarımın dikkatini şuna çekmek istiyorum ki Türk uzmanlar, bizim dostlarımız, uzun yıllardır birlikte çalıştığımız insanlar, ağırlıklı olarak Batı kaynaklarından bilgi ediniyorlar. Batı görüşünden yola çıkıyorlar. Bu görüş ve bilgilerin bizim Rus kanallarında duyduklarımız ve okuduklarımızla hiç ilişkisi yok. Tamamen farklı rakamlar, farklı pozisyonlar, konumlar, haritalar, resimler ve tablolar çıkıyor ortaya. O yüzden biz aynı kaynakları okuyan, aynı televizyon kanallarını seyreden insanlar değiliz. Çok farklı kaynaklardan bilgi ediniyoruz. Bunu da hesaba katmamız gerekiyor. Teşekkürler.

Hasan Kanbolat: Akkuyu konusu, aslında bir noktada teknik bir konu, bir noktada da siyasi bir konu. Teknik açıdan bakıldığında, Türk şirketlerinin bir nükleer santralin ekipmanlarını ve malzemelerini temin etme konusunda son derece deneyimsiz olduğunu görüyoruz. Bu deneyimi elde etmeleri gerekiyor ki bunu da sadece Rusya ile birlikte çalışarak elde edebilirler. Yani temel taşından kullanılan vanaya kadar Rusya ile birlikte hareket edilmesi, Rusya'nın da teknolojiyi Türk şirketlere transfer etmesi gerekiyor. Bu sadece Akkuyu için değil, ileride dünyanın çeşitli yerlerinde yapılacak olan başka nükleer santrallerin inşası için de Türk-Rus iş birliğinin temellerini oluşturacaktır.

İkinci bir nokta: Evet, Akkuyu nükleer santrali siyasi bir karar. Açıkça söylemek gerekirse, Türkiye'deki şirketlerin çoğu, kanaatimce, Batı'dan korktuğu için adım atmakta da zorlanıyorlar. Sayın Kolesnikov'un dediği gibi, şu anda basının bir kısmı ile muhalefet partilerinden gelen bazı eleştirilerin Batı kaynaklı olduğunu düşünüyorum.

Bu toplantıda açmamız gereken diğer bir konu, Türkiye'nin Arktik bölgesindeki girişimleri. En azından, bu noktada Rusya ile Türkiye arasında yeni bir iş birliği ihtimalinin olup olmadığı hususuna değinmemizin yararlı olacağını düşünüyorum. Türkiye burada önemli adımlar atıyor ve tabii ki Rusya Federasyonu'nun bu konuda deneyimi bulunuyor. Bu deneyim acaba nasıl bir birlikteliğe dönüşebilir? En azından bunun temelleri bu toplantıda atılabilir mi? Bunu değerlendirmemiz gerekiyor. Bu konuda Türkiye'de çalışan ender insanlardan birinin Sayın Erel Tellal olduğunu biliyoruz. Belki bizi aydınlatabilir.

Erel Tellal: Putin iktidara yeni gelmişti ve Rusya kuzey kutbunun dibine bayrak dikmişti. "Allah Allah" dedim. "Neden bayrak dikerler ki? Çılgın mı bunlar?" Ama bayrak ve para biliyorsunuz egemenlik simgesidir. Çevreciler beni bağışlasınlar (çevreci olmadığım da ortaya çıktı), Kuzey Kutbu'nun erimesinin çok doğal bir şey olduğunu düşünüyorum. Kapitalist gelişme sürecinde belki insan doğayı olumsuz etkilemiş olabilir, ancak nasıl buzul çağı varsa, şimdi de dünyanın evren

içerisindeki döngüsünün değiştiğini düşünüyorum. İnsanoğlu kadar hayvanların çıkarttıkları gazlar da atmosferi olumsuz etkiliyor, bu da erimeye katkı yapıyor.

Kuzey Kutbu henüz tamamen erimeden çok önemli iki şeye yol açıyor: Burada doğal gaz rezervleri ortaya çıkıyor ve yıllardır bunu kimin değerlendireceği konusunda en azından son 20 yılda yoğunlaşan bir tartışma yaşanıyor. Burada en uzun sahile sahip olan ülke Rusya'dır. Fakat Birleşik Devletler, Norveç ve Kanada'yı öne sürerek Rusya'nın oradaki haklarını sınırlamaya çalışıyor. Fakat Rusya buna pabuç bırakacak gibi görünmüyor.

Kuzey Kutbu ile ilgili tartışmalar iki açıdan önemlidir: Birincisi enerji kaynakları ve bunların hangi ülke tarafından kullanılacağı. İkincisini ise kısaca şöyle ifade edeyim: Orta Çağ'da Türkler dünyanın ortasını, yani Mediterra'yı, ele geçirdi, Avrupalılar bunun üzerine Ümit Burnu'nu buldu. Hem coğrafi keşifler başladı hem de kapitalizm emperyalizme dönüştü. Şimdi ise Kuzey Kutbu'nda yeni bir ticaret yolu açılıyor, çok önemli. Londra'dan çıkan bir gemi Tokyo'ya eğer burayı kullanırsa daha az maliyetle gidecek. Ama burayı kullanma hakkı kimde olacak? Bu açıdan çok önemli. Dünyanın neredeyse bütün devletleri burada yer almak istiyorlar, orda araştırma merkezleri kuruyorlar. Bildiğim kadarıyla 2019'da Türkiye de bir bilimsel araştırma merkezi kuracak. Burada Türkiye ile Rusya iş birliği yaparsa yeni bir kapı açılmış olur diye düşünüyorum.
Teşekkür ederim.

Hasan Ali Karasar: Evet, belki RİSİ, APM ve Kapadokya Üniversitesinin gelecek projelerinden biri de Arktik çalışmalarıyla ilgili bir başka toplantıyı gerçekleştirmek olur.

Orhan Gaffarlı: İzninizle çok kısa olarak bir katkı yapmak istiyorum. Akkuyu ile ilgili bir araştırmaya denk gelmiştim: "Akkuyu'ya Yatırım Riski." Tabii ki Türkiye-Rusya ilişkilerindeki inişler-çıkışlar yatırımcıları çok etkiliyor. Yatırımcının tek istediği istikrarlı bir projenin olmasıdır. Çünkü bir yatırım yapacak ve bu yatırımın kısa zamanda bir geri dönüşü olmayacak, uzun vadeli bir geri dönüş söz konusu olacaktır.

Bu nedenle yatırımcılar Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin siyasi, bölgesel ve ekonomik boyutlarını inceliyorlar.

Belki de Rusya'da o kadar farkına varılmıyor, ama vize meselesinin bu tartışmada çok önemli bir yeri var. Hep sorarlar: "Neden Rusya veya Azerbaycan Türk vatandaşlarına vize uyguluyor?" "Neden Rusya vizeyi kaldırmıyor?" "Acaba Rusya uzun veya orta vadede yeniden bir kriz çıkma ihtimalini düşünerek mi vizeleri kaldırmıyor?" "Suriye krizi ikili ilişkileri bu kadar mı etkiliyor?"

Benim çok beğendiğim bir yaklaşım var: Türkiye dış politikada bir ülke ile iş birliği yaparken, örneğin Türkiye-ABD ilişkilerinde, Trump ile Erdoğan arasında siyasi bir kriz varken Pentagon ile Türk Silahlı Kuvvetleri Suriye'de Menbiç konusunda anlaşabiliyorlar. Yani ilişkilere tek pencereden değil çok pencereli olarak bakıyorlar. Dolayısıyla bir alanda kriz varsa bunun ekonomi, vb. başka alanları etkilememesi gerekiyor. Türkiye-Rusya ilişkilerinde ise şöyle bir sorun var. Türkiye çok pencereli bir bakış açısına sahip: "Rusya ile Suriye'de bir anlaşmamız ya da anlaşmazlığımız var; Kafkasya'da veya benzer şekilde Karadeniz'de. Ama bu durum ikili ilişkilerden etkilenmesin. Bunu ayrıca masaya yatıralım, bunu ayrıca değerlendirelim." Rus dış politikası ile ilgilendiğim için, gözlemlerime dayanarak söyleyebilirim ki Rusya'nın daha kompleks bir bakış açısı var. Bu ne anlama geliyor? "Türkiye NATO ülkesidir. Türkiye ile Suriye'de çıkarlarımız bir yerde ortaktır, ancak bir süre sonra bu ortaklık bozulabilir." Dolayısıyla iş adamları bu farklı bakış açılarını görünce belki de yatırımdan çekinmeye başlıyorlar.

Tabii ki Sayın Hasan Ali Karasar meseleyi daha iyi biliyorlar. Ben kısa olarak bildiklerimi aktarmak istedim.

Hasan Ali Karasar: Çok teşekkür ediyoruz Sayın Gaffarlı. Sputnik Türkiye sayfasında Sayın Fitin'in Türkiye'nin Batı ittifakı ile ilişkileri, NATO ile ilişkileri konusunda çok güzel açıklamaları vardı. Ben onları takip ediyorum.

Vladimır Pavloviç Fitin: Sadece vize konusuna değinmek istiyorum. Bildiğiniz gibi yıkmak kolaydır, yeniden yapmak zordur. Uçak olayından sonra, meydana gelen bu ciddi olaya

rağmen, iki taraf da birçok meseleyi hızla çözdü. Hızla yakınlaşma sağladık. Vize meselesi de çözülecektir, bundan eminim. Ama diğer meselelerin çözüldüğü hızda olmayacaktır. Üstelik vize konusunun boyutlarını ele aldığımızda altı milyon Rus, Türkiye'ye geliyor ve en fazla 100 bin Türk, Rusya'ya gidiyor. Yani karşılıklı bakıldığında kıyas yapılacak sayılar değil, dolayısıyla eşdeğer değil. Ama bir şekilde bu konu çözülecektir.

Çınar Özen: Vize konusu bence zannedildiğinden daha önemli bir mesele. Kendimden bir örnek vereyim: İstanbul Üniversitesi'nin Moskova Devlet Üniversitesinde düzenlediği bir toplantıya konuşmacı olarak katılacaktım. Ancak pasaportumdaki resim net olmadığı için Rus İçişleri Bakanlığı en az beş kere tarayıp yolladıktan sonra izin vermeyeceğini söyledi. Pasaportumu değiştirmemi istediler. Tabii Rusya'ya gitmek için pasaport değiştirecek durumda değildim. Yani her şeyin önemi bir yere kadar. Bir yerden sonra bazı şeyler önemini kaybedebiliyor. Dolayısıyla bir iş adamı da gidemeyebilir, bir akademisyen de gidemeyebilir. Anlatabiliyor muyum? Eğer ilişkiler düzelecekse, bazı şeylerin bir an önce düzenlenmesi lazım. Başka türlü bir iletişim kurma imkânınız bulunmuyor. Şöyle düşünün: Sizin heyetinizden biri Türkiye'ye gelemeseydi herhalde bir burukluk olurdu. Yani buna benzer olaylar. Bazı kanalları daha akışkan hale getirmek gerekiyor, diye düşünüyorum. Tamam belki bir anda olmayabilir, ama biraz çabuk olsak iyi olur. Yoksa bu kanallar her zaman açık kalmayabilir.

Hasan Ali Karasar: Bu sabah sanırım pek çok iş birliği ve sorun alanına dokunma imkânımız bulundu. Başta da ifade ettiğim üzere; Türkiye'de bizim bir atasözümüz vardır: Yumurtaları ayrı sepete koymak. Bütün yumurtaları aynı sepete koyarsanız taşırken birbirlerine değerek kırılabilir. O yüzden sanrım Türkiye ile Rusya bir şeyi başardılar: Sorun alanlarını izole edip iş birliği alanlarını birbirine yakınlaştırdılar. Bu izolasyon sayesinde yumurtalar ayrı sepetlerde ve iş birliği alanları olan yumurtalar giderek artıyor. Sorun alanları da giderek azalıyor. İnşallah bu şekilde devam eder.

Katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

Hasan Ali Karasar: Sayın hocalarım, değerli dinleyiciler, toplantımızın üçüncü oturumuna hoş geldiniz. Bu oturumda dört konuşmacımız var: Sayın Aleksandr Antonoviç Kolesnikov, RİSİ'nin Türkiye temsilcisi, "Türkiye-Rusya enerji iş birliği" konusunda bir konuşma yapacaklar. Prof. Dr. Çınar Özen Hocamız, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinden, Türkiye -Rusya enerji iş birliğinde gittikçe önemi artacak potansiyel iş birliği veya çatışma alanlarından biri olan Doğu Akdeniz'i mercek altına alacak. Orhan Gaffarlı Hocamız, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinden, Hazar Denizi'ndeki son gelişmelerin yani yaklaşık yirmi beş yıldır beklenen "havzanın statüsü" konusu bir çözüme ulaşmışken bu değişikliklerin Türkiye -Rusya enerji ilişkilerine ne tür etkileri olacağını irdeleyen bir konuşma yapacaklar. Kapadokya Üniversitesinden Dr. Halil Burak Sakal Hocamız da Türk Akımı Projesi'nin Türk enerji piyasasına somut etkileri konusunda sunumlarda bulunacaklar.

İlk konuşmacımız Sayın Aleksandr Kolesnikov'a mikrofonu sunuyorum.

Buyurun Sayın Kolesnikov.

Türkiye-Rusya Enerji İş Birliği

Aleksandr Antonoviç Kolesnikov*

Sayın Rektör, Sayın Meslektaşlarım,

Rusya-Türkiye arasındaki enerji iş birliği konusu burada uzun uzadıya tartışıldı. Bu nedenle ben sadece bazı risklere değinmek istiyorum.

Sayın Kanbolat'ın ve Sayın Rektör'ün doğru bir şekilde ifade ettiği gibi, biz Rus jetinin düşürülmesinden sonraki krizi geride bıraktık. Hem Türkiye hem Rusya'da net bir şekilde iki taraf vardı. Bunlar, savaş yanlıları ve barış yanlılarıydı. Savaş yanlıları, kendilerini kriz döneminde çok net ve sert bir şekilde hissettirdi, barış yanlıları ise, tersine, ilişkileri eski haline getirmeye çalıştı. Şunu da hesaba katmak gerekir ki her iki taraf da gerek Rusya'da gerek Türkiye'de pozisyonlarını muhafaza etmektedirler. Bu yüzden Türkiye-Rusya ilişkilerindeki olası sorunlardan, özellikle de enerji alanında risklerden bahsederken, şunu hatırlamalıyız: Bu süreci etkileyen hem objektif hem de sübjektif birtakım nedenler bulunuyor.

Bugün Türkiye bölgede iş birliğini geliştirerek kendi yolunu çizmeye çalışıyor. Burada en önemli konu, Türkiye'nin "transit ülke" olarak, enerji hubı olarak Doğu ile Batı arasındaki rolünün tam olarak belirlemesidir. Bu alandaki rekabet ve mücadele sürekli artmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin kendi modelini oluşturması ve yakın coğrafyası ile uzlaşmaya gitmesi gerekmektedir. Türkiye, bir taraftan Rusya ve İran ile, diğer yandan ise NATO partnerleri ile ilişkilerini yeniden yapılandırması gereken bir dönemdedir. Burada Rusya ile Türkiye arasındaki iktisadi ilişkilerin her kazanımı, her adımı, Batı'nın agresif reaksiyonlarına sebebiyet vermektedir.

Günümüzde hem Rusya hem de Türkiye çok karmaşık bir durumun içindedirler. Türk Akımı ile ilgili durum oldukça

---

* Türkiye Temsilcisi, Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (RISI).

zorlu bir döneme girmiştir. Sayın Sosnov, teknik anlamda bu projenin hangi aşamada olduğunu anlattı. Ancak bu projenin tanıtımını sağlamak, itibarını yükseltmek gibi konular ise biraz daha karmaşık görünmektedir. Bu proje elbette Türkiye için önemlidir. Hem Türkiye'nin enerji arz güvenliğini sağlamakta hem Ukrayna'yı bypass etmekte, hem de Mavi Akım'la birlikte Rusya'dan Türkiye'ye yeni bir ihracat kanalı daha yaratmaktadır. Bunun dışında Türkiye kendi topraklarından Avrupa ülkelerine Rus gazının nakli için transit ülke olarak pozisyonunu güçlendirmektedir.

Bu konuda Türkiye'ye baskı yapıldığı sır değildir. Bu baskı, elbette giderek artmaktadır. Giderek daha net bir şekilde "Türk Akımı'nın amaca uygun olmadığı" gibi görüşler ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin Rusya'dan uzaklaşarak ABD ve NATO'daki müttefiklerine daha yakın tutum sergilemesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu tür baskıların kısa süre önce ABD Dışişleri Bakanı ile Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı arasındaki görüşmede gündeme geldiği bilinmektedir.

Projenin muhalifleri esas olarak Batılılardır, ama muhalifler arasında maalesef bazı Türk siyasetçiler de yer almaktadır. Bu Türk siyasetçiler, Türk Akımı'nın Türkiye'nin stratejisine aykırı olduğunu, Rus gazına bağımlılığın Türkiye'ye zarar verdiğini ve dolayısıyla azaltılması gerektiğini ifade etmektedirler. Yeniden ihracat ve transit ülke olma konularının Avrupa'nın güney koridoruna zarar vereceğini söylemektedirler. Ünlü Brookings Enstitüsünden bazı uzmanlar Türkiye'de özel bir kamuoyu anketi düzenlediler ve şu sonuçları elde ettiler:

> "Türkiye-Rusya ilişkilerinin geleceğinin olumlu olmasını etkileyen önemli faktörler vardır. Bunun temelinde, Türkiye'nin dikkatinin bu alanda yoğunlaşmış olması vardır. Rusya, Türkiye açısından ticari partner olarak AB'nin yerini tutamayacaktır. Siyasi ve ideolojik elitin çoğunluğu Rusya'ya yönelik böyle bir bağlılığı istememektedir ve iki ülke arasındaki ticari dengedeki açığı da buna sebep olarak göstermektedirler."

Şunu hesaba katmak gerekiyor ki sadece muhalif partiler değil, iktidardaki partinin içerisindeki bazı fraksiyonlar da enerji alanında kaynak çeşitliliğinden yanadır. Bu gruplar, Rusya'nın rolünün azaltılmasından yana tavır almaktadırlar.

Rus jetinin düşürülmesinden sonraki kriz ortamında, Türkiye'deki kamu kurumlarından bazıları stres testleri uyguladılar. Türkiye'nin, Rus doğal gazı olmadan ne kadar süre dayanabileceğini test ettiler. Bu testin sonucunda enerjide daha fazla kaynak çeşitlendirmesi gerektiği, hidrokarbon kaynaklarından uzaklaşılması gerektiği ve Rusya'dan alınan doğal gazı ikame edebilecek çözümlere yönelmek gerektiği düşüncesi hâkim oldu. Varılan bu sonuç, resmi olarak açıklanmış durumdadır.

Bununla birlikte başta Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere Türk siyasetçileri, sadece Türk Akımı'nın işletmeye alınmasıyla Güneydoğu Avrupa'ya yönelik gaz sevkiyatında Türkiye'nin gerçek anlamda anahtar bir konuma sahip olacağını anlamaktadırlar. İki yeni uluslararası boru hattına sahip olarak Türkiye, gelecekte farklı kaynaklardan gelen gaz fazlasına sahip olabilecektir.

TANAP projesi uzun yıllardan beri süregelen bir projedir ve Türkiye'nin bu proje ile yeni kaynaklara ulaşmasının mümkün olup olmadığı, Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığını azaltıp azaltamayacağı çok tartışmalıdır. Burada şunu belirtmek gerekir ki bazı Türk yetkilileri şöyle bir durumdan bahsetmektedir: Türkiye, uzun vadeli bakarak, sadece koridor olmaya değil, aynı zamanda doğal gaz satışında bir merkez haline gelmeye öncelik verebilirse Türk Akımı'ndan çıkar sağlayabilir. Rus gazının bölgeden çıkışındaki tek kaynak olarak Türkiye, önemini artırabilir ve diğer Avrupa ülkelerine ihracat için bir hub haline gelebilir.

Akkuyu'ya gelince, bu projede elbette şu görüşte hemfikir olunabilir: Bu proje, kısmen siyasi bir projedir. Buna sebepsiz yere "iki devlet başkanının projesi" adı verilmemiştir. Proje, Putin ve Erdoğan'ın projesidir. Bizim, devlet başkanlarımızın bu konuyla ilgili beklentilerini boşa çıkarmamamız gerekiyor.

Muhalif liderler ise parlamentoda ve inşaatın yapıldığı

bölgede protestolar düzenliyorlar ve şunu da saklamıyorlar: Muhalefetin, "Bu proje bizi ilgilendirmiyor. Bu proje iktidardaki partinin ve Rusya'nın işidir. Rusya, kendisi geldi ve kendi parasıyla bu nükleer santrali inşa ediyor" şeklinde bir yaklaşımı vardır. Bu konu tartışmaya açıktır. Birincisi, genel olarak Türkiye'deki bütün büyük siyasetçiler ve ekonomistler şu konuda hemfikirler: "Türkiye yeni bir aşamaya gelmiştir ve bu aşamada nükleer enerjiyi kullanası gerekmektedir." Rusya'nın ilk olarak kendisinin bu projeyi gerçekleştirmek üzere önermesi takdir edilecek bir harekettir. Bunu Türk meslektaşlarımın düşüncesi olarak size aktarıyorum.

İkincisi Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı meselesidir. Çok iyi biliniyor ki Avrupa Parlamentosu Türkiye ile ilgili özel bir karar aldı ve bu kararla Ankara'yı bu projeden vazgeçmeye çağırıyor. Elbette Türkiye, AB üyesi olmadığı için AB'nin bu kararına uymak zorunda değildir. Ancak bununla birlikte, AB karşısında Türkiye'nin nükleer enerji alanında kendi konumunu koruyabilmesi, bence, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını savunmak demektir. Bu yüzden Rus uzmanlarının görüşü olarak ben şunu söyleyebilirim: Türkiye bu projede sadece gözlemci olduğu sürece, başka bir ifade ile katılımcı olmadığı sürece, Türkiye'deki siyasi partiler, sendikalar, basın, sivil toplum kuruluşları gözünde bu projenin pek çok sorunu olacaktır. Türkiye bu sürece doğrudan ve aktif katılımcı olmalıdır. Gözlemci olarak kalmamalıdır. Çünkü en nihayetinde elektrik enerjisi Türkiye ekonomisi için kullanılacaktır. Akkuyu şirketinin hisselerinin yüzde 49'u Türk şirketlerine sunulduğu halde henüz kimse bu hisseleri almak istememektedir ve başka ülkelerden de yatırımcı bulunamamıştır. Ama bu projede yatırımcı olanlar için elektrik enerjisinin uygun koşullarda sağlanması sırf iş alemi açısından büyük bir avantajdır. Büyük Türk girişimcileri, iş adamları Türk toplumu en kısa zamanda bu projeye katılmalı, destek olmalıdır. Bu proje sadece iki başkanın projesi değil, Türkiye ve Rusya halklarının projesi olmalıdır.

İlginiz için teşekkür ediyorum.

TARTIŞMA

Hasan Ali Karasar: Sayın Kolesnikov'a konuşmalarından dolayı çok teşekkür ederim. Özellikle Türk Akımı hakkında söylediklerini dinlerken Sayın Putin'in Ankara ziyaretinde Türk Akımı'nı ilk defa dile getirdiği toplantı sonrası yaşananları hatırladım. Sayın Kanbolat da hatırlayacaktır. Ertesi gün Dışişleri Bakanlığından akademisyenlere telefonlar geldi ve "Türk Akımı" projesi ilk defa zikredildikten iki gün sonra, Dışişleri Bakanlığında büyük bir toplantı düzenlendi. Türkiye'nin tüm enerji bürokrasisi oradaydı, BOTAŞ, Türkiye Petrolleri, Enerji Bakanlığı ve akademisyenlerin katılımıyla bir toplantı düzenlendi. Toplantıya katılanlar ikiye bölünmüştü. Bir grup, bu projenin hiçbir zaman gerçekleşmeyecek, çok uzak, oyalamaya ve Türkiye'nin enerji stratejisini bozmaya yönelik bir kandırmaca olduğunu düşünüyordu. Diğer grup ise projenin Rusya Devlet Başkanı tarafından dile getirilmesinin ardından hızla gerçeğe dönüşeceği yönünde tahminlerde bulunan akademisyen ve teknokratlardan oluşuyordu. Bence o zaman da Türk bürokrasisi içinde küçük bir kriz atlattık. Çok teşekkür ediyoruz Sayın Kolesnikov.

Bir sonraki konuşmacımız Prof. Dr. Çınar Özen, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinden, "Türk-Rus enerji iş birliğinde Doğu Akdeniz" başlıklı sunumlarını yapacaklar.

Türk-Rus Enerji İşbirliğinde Doğu Akdeniz

Çınar Özen*

Sayın Rektörüm, öncelikle size teşekkür ederim, gerçekten çok güzel bir toplantıya ev sahipliği yapıyorsunuz. Ayrıca tebrik etmek istiyorum. Çok kısa bir sürede harika bir üniversite inşa etmişsiniz. Gerçekten çok etkileyici. Sonra Sayın Kanbolat'a teşekkür etmek isterim. Bir süredir beraber çalışıyoruz ve gerçekten Türkiye'deki *think-tank*'çiliğin en iyi örneklerini Hasan Bey sunuyor. Bu toplantı da onlardan biri oldu, çok önemli bir toplantı.

Ayrıca Rusya'dan gelen değerli meslektaş ve dostlarımıza da çok teşekkür ediyorum. Ben *think-tank*'çiliği yeni öğrenmeye çalışıyorum, çok da kavramış değilim, ama sanırım *akademia*'dan temel farkı biraz daha etkileşim içinde düşünmeyi, aynı zamanda daha çok politikalara -siyasalara- konsantre olmayı gerektiriyor. Biz akademisyenler daha ziyade konunun çevresinde dolaşmaya alışkınız. O bakımdan umuyorum ki konuşmamda amaca uygun bazı noktaları dile getirebilirim.

Doğu Akdeniz çok önemli. Ancak Doğu Akdeniz gerçekten Türkiye'de çok az konuşuluyor. Türkiye'nin bir Doğu Akdeniz stratejisi de tam anlamıyla oluşmuş değil, şu anda oluşma aşamasında. Genelde, Türkiye'de bu tür stratejik pozisyonlar bir kere belirlendikten sonra kolay kolay değişmez ve Türkiye inatçı ve kararlı bir şekilde pozisyonunun arkasından gider. Dolayısıyla bu konuşmalarımız o bakımdan da önemli: Doğu Akdeniz stratejisinin nasıl belirleneceğine ilişkin burada birlikte düşünme imkânımız olacak. Bu strateji Rusya ile iş birliği içinde mi belirlenecek, yoksa Rusya ile bir çatışma alanı olarak mı ortaya çıkacak? Açıkçası önümüzdeki bir yıl içinde belki de bu konular netleşecek. Bu sebeple bu toplantının strateji belirleme sürecinin bir "ön görüşmesi," bir yönüyle de gerçekten

* Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF).

bir diyalog mekanizması olduğunu düşünüyorum.

Doğu Akdeniz meselesine ilişkin görüşlerimi dile getirmeden önce biraz daha genel bir perspektiften hem dünya sisteminin değişimi hem de Türkiye-Rusya ilişkilerinin potansiyeli üzerine bir çerçeve çizmek istiyorum. Doğu Akdeniz'i bu perspektifin içine oturtmak uygun olacaktır. Benim perspektifimden -ki zannediyorum Türkiye'nin perspektifi de buna uygun düşüyor- çok kutuplu bir dünyada yaşıyoruz. İki kutupluluk, daha doğrusu "kutupluluk" sona erdi. Türkiye bu çok kutuplu dünyanın gereklerine uygun bir dönüşüm sürecini yürütüyor. İki kutupluluğun sona ermesi, doğal olarak, küresel bir ekonomik ve siyasal sistemin ortaya çıkma ihtimalini ortadan kaldırıyor. Türkiye bunun farkında. Günümüz uluslararası sisteminde bölgeler öne çıkıyor. Ama bölgeleri de salt jeopolitik, yani doğal gaz, petrol, ekonomik çıkarlar, ticaret gibi materyal unsurlar üzerinden tanımlanan, "sınırları belli alanlar" olarak görmemek gerekiyor. Mesela "Transatlantik bölgesi" doğal bir bölge değildir. Bir inşadır. Üstelik materyal unsurlar üzerinden de inşa edilmemiştir. Bugün, Transatlantik bölgesi çözülüyor.

Günümüzde artık yeni bölgeler ve bölgesel güçler ortaya çıkacak. Tabii ki bu yeni bölgelerin ve bu bölgelerde ortaya çıkacak iş birliklerinin de bir ruhu, bir kimliği olacak. Dolayısıyla, hesap makinası gibi basit "fayda-çıkar analizleri" üzerinden yürütülen iş birliklerinde gelecek görmüyorum. Tahmin ediyorum, Türkiye-Rusya ilişkilerinin önündeki en büyük mesele bu. Yani bu ilişkilerin bir ruhu, bir kimliği olacak mı? Şu anda tam varmış gibi görünmüyor. Muhtemelen Türkiye -Rusya ilişkilerindeki "zikzaklar" hep bu nedenle ortaya çıkıyor. Mesela Akkuyu ile ilgili yatırım meselesinin arkasında, çok büyük ihtimalle, iş dünyasındaki büyük güvensizlikler var. Yarın yeni bir kriz çıkar mı? Bu iki devlet tekrar bir çatışmaya sürüklenir mi? Dolayısıyla yatırımlarımız boşa mı gider? Dolayısıyla Türkiye-Rusya ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrası dönemde "yeni bir bölge inşası" üzerinde yakınlaşması söz konusu olacaksa, ilişkilerin bir kimliği, ruhu olmalı. Vizeyle ilgili serzenişimi de lütfen bu şekilde anlayın. Bu tür diyalog

ve toplantılara çok ihtiyaç var. Fikirsel zemini ancak etkileşimler yaratabilir. Yoksa salt "kim ne kadar kazanacak" hesabı üzerinden uzun bir yolculuğa çıkmaya imkân yok.

Günümüzde Türkiye-ABD ilişkileri bir kriz yaşıyor. Bence bu, yapısal bir kriz ve Türkiye-Rusya ilişkilerini doğrudan etkiliyor. Ben en başından beri Türkiye-ABD ilişkilerindeki krizi konjonktürel olarak okumamak gerektiğini söyledim. Türkiye ile ABD'nin ilişkileri mesafeleniyor ve bence daha da mesafelenecek. Yani bunu basit bir "Rahip Brunson krizi" ya da "F-35 krizi" olarak okumamak lazım. Bu mesele bugüne de dayanmıyor, 1990'ların başına dayanıyor. Soğuk Savaş bittikten sonra çok ciddi farklılaşmalar ortaya çıktı. Çok kutupluluk içinde Türkiye artık kimseye tabi olmak istemiyor. Ne Rusya'ya ne ABD'ye ne de AB'ye tabi olmak istiyor. ABD'nin bu fikre alışması lazım, ancak ABD bu fikre alışmıyor, Türkiye'yi kendine uygun hale getirmek için her seferinde bir hesap, bir oyun yapıyor. En son darbe girişimini de ben böyle okuyorum. Ama her seferinde politikaları duvara çarpıyor. Bence çarpmaya da devam edecek ve Türkiye-ABD ilişkilerindeki mesafelenmenin kalıcı bir hale gelmekte olduğunu gözlemliyorum.

Tabii Türkiye'nin ABD ile uzaklaşmasından kaynaklanan boşluğu neyin veya kimin dolduracağına ilişkin çok net bir öngörüde bulunamıyorum, ama Türkiye ile Rusya'nın Çin sınırından başlayıp Avrupa'ya, Ortadoğu'ya, belki Afrika'ya uzanan çok büyük bir alanda iş birliği yapma imkânı var. Türkiye'nin pek çok devletle bu iş birliğini yapma imkânı var. Rusya'yla da var. Şartlar da bunu kolaylaştırıyor, bunu yapılabilir hale getiriyor. Bunun üzerinde daha yoğun çalışmak, daha yoğun düşünmek gerekiyor. Uzlaşmazlık alanlarını diyalogla uzlaşı alanlarına çevirmek gerekiyor. Krizleri dondurmak her zaman çözüm olmuyor. Bunun en güzel örneği en son İdlib'te ortaya çıktı. Gerçekten iki devlet başkanı çok kritik bir dönemde çok yaratıcı bir çözümle krizi aşmayı başardılar. Ümit ediyorum devamı da başarıyla gelecek ve Suriye meselesinde konu daha büyük bir iş birliğine doğru evirilecek.

Doğu Akdeniz meselesine gelirsek, Doğu Akdeniz aslında sadece bir gaz paylaşımı meselesi değil. Ben enerji uzmanı değilim, enerji konularını da açıkçası bir türlü sevemedim. Ne zaman enerji meseleleri ile ilgili sunumlar dinlesem ya da bir şeyler okusam rakamlar, haritalar, boru hatları gibi konular bana çok gerçekçi gelmiyor. Bir de enerji ve Türkiye ile ilgili konuşmalarda "Türkiye bir enerji köprüsüdür", "Türkiye bir enerji merkezidir" gibi ifadeler çok sıcak gelmiyor. Bunu daha çok "Türkiye'ye bir rol çizmek" ve "bir yere konumlandırmak" olarak yorumluyorum. Ben Türkiye'yi enerji konusunda böyle görmüyorum. Haritalar kullanılarak, sanki Türkiye "köprü" olursa, "enerji merkezi" olursa, bu büyük bir başarıymış gibi gösteriliyor. Ben böyle olduğunu düşünmüyorum.

Enerji meselesi Türkiye için asli bir mesele. Türkiye'nin en büyük sorunu cari açık. Türkiye'yi yakın coğrafyasında tehdit eden askeri veya siyasi bir güç yok. Ama cari açığı çok büyük bir tehdit, bunu en son krizde gördük, dolar altı lira oldu, 10 lira da olabilir 16 lira da olabilir. Yani durduğunuz yerde bütün birikimleriniz eriyip gidiyor. Cari açığın arkasında da -kimse kimseyi kandırmasın- net bir şekilde enerji açığı var. Dolayısıyla Türkiye'nin enerji açığını çözmesi gerekir. Enerji açığını çözmenin yolunun da böyle hub ya da köprü olmaktan geçmediği belli. Türkiye'nin çeşitli enerji kaynaklarına yönelmesi gerekir, ama doğal gaz veya petrol de üretmesi gerekir. Yani Türkiye, doğal gaz ve petrolün sadece üstünden geçtiği bir ülke olarak yoluna devam edemez.

Bu anlamda Doğu Akdeniz Türkiye'ye çok büyük bir imkân, çok büyük bir potansiyel sağlıyor. Yani Türkiye'nin buradan uzak durması, vazgeçmesi söz konusu olamaz. Ayrıca eğer Türkiye geri dururs a jeopolitik açıdan da Doğu Akdeniz tamamen Türkiye'nin aleyhine sonuçlar doğurabilecek bir alandır. Türkiye, aleyhine olabilecek gelişmelere zamanında müdahale ederek bunları durdurmalıdır. Tabii burada "aleyhine" nedir, "lehine" nedir, onları da tespit etmesi gerekiyor. Dediğim gibi, bu strateji tam olarak belirlenmiş değil, bu konuyla ilgili görüşmeler ve çalışmalar devam ediyor.

Türkiye'nin önünde ders aldığı çok önemli bir mesele var:

Ege meselesi. Türkiye'nin zamanında deniz hukuku ve sözleşmelerinin gelişimi sürecinde pasif kalması Ege'de çok büyük deniz alanlarını kaybetmesine yol açtı. Doğu Akdeniz'de ise Türkiye'nin benzer bir şeyi kabul etmesi mümkün değil. Diğer taraftan Doğu Akdeniz doğrudan Kıbrıs meselesi ile de ilgilidir. Türkiye'nin Soğuk Savaş yıllarında Kıbrıs'a askeri bir müdahale yaptığını, Amerikan ambargosuna rağmen, bir anlamda Kıbrıs meselesine bağlı olarak, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya başladığını düşünürsek, Kıbrıs meselesinin Türkiye ve Türk dış politikası için ne kadar öncelikli olduğunu anlayabiliriz. Nitekim Doğu Akdeniz meselesinin kalbinde belki de Kıbrıs meselesi de duruyor. Alanı böyle tanımladıktan sonra gelişmeler ile ilgili kısaca bilgi vereceğim.

Türkiye, Kıbrıs'ın Rum hükûmetinin Mısır, İsrail ve Lübnan ile yaptığı anlaşmaları kabul etmiyor. Çünkü Kıbrıs sorunu çözülmüş bir sorun değil. Dolayısıyla tanımadığı bir hükûmet olan Rum hükûmetinin Kıbrıs adına Doğu Akdeniz'de bir "oldu-bitti" yaratmasını ve birtakım anlaşmalarla deniz alanlarını kendi açısından çok olumsuz ekonomik sonuçlar doğuracak şekilde sınırlandırmasını kabul etmiyor.

Türkiye'nin taleplerini sadece bu iki bölge ile sınırlı olarak da görmemek lazım. Türkiye bölgeye bir bütün olarak, "Doğu Akdeniz Bölgesi" olarak bakıyor. Bu konuyu biraz daha anlamamıza yardımcı olabilir. Tamar ve Leviathan, İsrail'in ilk gaz rezervlerini bulduğu sektörler ve bunlar bir Amerikan Şirketi olan Noble Energy tarafından işletiliyor. Bu rezervlerin bulunuşundan sonra Doğu Akdeniz'de ciddi anlamda gaz rezervi olduğu anlaşıldı.

Kıbrıs'ın güneyindeki parsellerde Rum hükûmeti ihaleler yapmaya başladı. Bu ihalelerden ilki Afrodit bölgesi. Bu bölgede çok büyük bir gaz rezervi yok. Ama burada bir gaz üretim faaliyeti yürüdü. Türkiye her ne kadar hukuki açıdan karşı çıksa da buraya müdahale etmedi. Dediğim gibi, Türkiye'nin Doğu Akdeniz stratejisi daha oluşum aşamasında, ama burada yürütülen faaliyetleri kabul etmediğini de Türkiye açık bir şekilde söyledi. Burada İtalyan şirketi Eni oldukça aktif, bütün konsorsiyumları o kuruyor. Arkasından Mısır ile yaptığı

anlaşma sonrasında Mısır, Zohor bölgesini işletmeye başladı. Tabii burada çok büyük bir rezerv var. Fakat Mısır'ın çok büyük bir iç tüketimi var, o yüzden neredeyse işletilen doğal gazın tamamını kendi ülkesinde kullanıyor. Ama İsrail açısından bu bölgede ürettiği gaz iç tüketiminden oldukça fazla. Bu konu, İsrail için sorun olmaya başladı. Bu gazı pazara nasıl çıkaracak ve nasıl satacak? Bu da yine Türkiye ile ilgili bir meseleyi gündeme getiriyor.

Doğu Akdeniz'de Calypso denilen yeni bir yer bulundu ve bunun oldukça büyük bir rezerv olduğu ortaya çıktı. İşte zaten bundan sonra Türkiye daha aktif bir şekilde konuya müdahale etmeye başladı. Türk Deniz Kuvvetleri Eni'nin KOGAZ ile birlikte faaliyet yürütmesini bir tür hard power kullanımı ile önledi. Tabii bu devam ettirilmesi oldukça zor bir politika.

Bu teknik bilgilerden sonra, ne tür bir siyasi haritayla karşı karşıyayız ve ben nasıl algılıyorum, bundan bahsedeceğim. Bana göre Doğu Akdeniz jeopolitiğinde kilit ülke, "oyun kurucu" konumunda olan İsrail. İsrail, çok belli etmeden, gerçekten büyük planlar yapıp adım adım hedefine ulaşıyor. Büyük ihtimalle Mısır'daki darbenin ve Suriye'deki iç savaşın da bu gelişmelerle alakası var. Türkiye ile Mavi Marmara başta olmak üzere siyasi konularda anlaşmak mümkün olmayınca (muhtemelen İsrail'in A planı buydu), İsrail Türkiye'den af diledi, tazminat ödedi. Bununla birlikte İsrail stratejisinin merkezini Mısır'a kaydırdı. Darbe sonrasında, Sisi yönetimi İsrail ile çok sağlam ve derin bir ilişki kurdu. Mısır'da iki büyük gaz sıvılaştırma tesisi inşa edildi. Boru hatları ile İsrail'in gazını Avrupa pazarına taşımak çok zor. Çünkü Girit üzerinden Yunanistan ve Avrupa'ya gitmesi gerekiyor ki bu boru hattının büyük bir kısmının denizden geçmesi gerekiyor. Bu da maliyeti çok artırıyor. Tabii doğal gaz Türkiye üzerinden TANAP'a ulaşabilse, proje çok daha feasible olacak ama bu işlemiyor. İsrail'in bu boru hattı projesi gerçekleşemeyince bu sefer bütün projenin merkezi İsrail'de gazın sıvılaştırılması ve tankerlerle pazara sunulmasına odaklanmıştır. Buna bağlı olarak, İsrail-Mısır koalisyonuna Kıbrıs'taki Rumlar ve Yunanistan da dahil edilmiştir. Aslına bakarsanız bu koalisyonun

arkasında aynı zamanda Ürdün, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri de var. Dolayısıyla Türkiye'nin jeopolitiğinde karşısında duran blok bu ülkelerden oluşuyor. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin önünde iki seçenek var: Türkiye ya İsrail ile anlaşacak ya da bu bloğun karşısında bir blok oluşturacak ve oyuna daha hızlı bir şekilde müdahil olacak. Bana öyle geliyor ki, durum belirsiz.

Lübnan ile İsrail arasında bir anlaşma yapıldı. Fakat Lübnan'da hükûmetin kurulamaması, hatta başbakanın Suudi Arabistan'da alıkonulması da bu konularla ilgili olabilir. Anlaşma yürürlüğe giremedi. İsrail ile Lübnan arasında Doğu Akdeniz'de ihtilaflı bir bölge var. O yüzden Lübnan İsrail merkezli bu bloğa dahil olamıyor. Lübnan iki bölgede kendisi ihaleler yaptı. Buradaki konsorsiyumun içinde bir Rus şirketi var. Anladığım kadarıyla Rusya'nın Doğu Akdeniz'de İsrail ile karşı karşıya gelmemeye yönelik bir gayreti var. Çünkü Rusya'nın araştırmalarını hiçbir şekilde ihtilaflı bölgeye doğru kaydırmayacağını okudum. Ancak tahminimce, bu çok sürdürülebilir olmayacak ve Rusya açısından bir yerde bu politika tıkanacaktır. Çünkü Doğu Akdeniz'de hem İsrail ile iyi ilişkiler hem İran'la iyi ilişkiler hem Türkiye ile ilişkiler kurup aynı zamanda Türkiye'nin karşısında gelişmekte olan enerji bloğunun içinde yer alma politikası sürdürülebilir olmayacaktır. Eğer Türkiye mevcut politikasını sürdürecekse, bir yerden sonra Rusya da bir karar vermek zorunda kalacaktır.

Diğer taraftan, bu oyuna hiç girmeyen Suriye var. Suriye'de şu anda bir siyasal düzen yok. Dolayısıyla Doğu Akdeniz'deki gelişmeler, Türkiye'nin Suriye'de bir siyasal düzen kurulmasına katkı sağlamasını zorunlu hale getiriyor. Eğer mümkünse Türkiye ile Rusya'nın birlikte çalışarak yeni bir siyasal düzenin ortaya çıkmasını sağlamaları ve Doğu Akdeniz'in kuzeyinde Lübnan'ı da içine alan bir iş birliğini hayata geçirmeleri gerekiyor. Eğer böyle bir şey olursa Doğu Akdeniz'de bir denge sağlanacak. Bunun olmaması durumunda, Türkiye'nin yürüttüğü "askeri güç ile engelleme" faaliyetleri uzun dönemde başarılı olmayabilir. O zaman Türkiye'ye kalan tek seçenek bu bölgede kuyu açmaya başlamaktır.

Daha önce bahsettiğim gibi, Türkiye sadece bir "enerji köprüsü" olmakla yetinemez. Türkiye, Doğu Akdeniz'de doğal gaz üreticisi olmak zorunda. Buna yönelik olarak birtakım yatırımlar yapıldı, gemiler alındı, ama yine de Türkiye'nin bu konuda Rusya'ya ihtiyacı bulunuyor. Çünkü Türkiye'nin bu alanda yeterli tecrübesi, teknolojisi ve uzmanlığı yok. Bu tecrübeyi ve teknolojiyi edinmesi durumunda Türkiye, İsrail'in münhasır bölgesinin dibine bir kuyu açabilir. Bir yerden sonra Türkiye bunu yapmaya mecbur kalabilir. Anladığım kadarıyla Türkiye, öncelikli olarak Akdeniz'in kuzeyinde rezerv var mı, onu araştırıyor ve buralarda bir kuyu açma peşinde. Finike'nin açıklarında doğal gaz olduğuna ilişkin çok ciddi bulgular var, fakat ilginç bir şekilde Türkiye bu bölgeyi "Çevre Koruma Bölgesi" ilan etmiş. Sayın Tellal'ın çevreciler ile ilgili kaygılarına ben de katılıyorum. Çevre Koruma Bölgesi konusunun düzeltilmesi durumunda belki Finike'nin güneyinde bir kuyu açılabilir. Devamında ise çok büyük ihtimalle araştırma ve kuyu açma faaliyetleri yayılacaktır.

Özetlemek gerekirse, Doğu Akdeniz jeopolitiği Türkiye'de çok az konuşuluyor ama konu gerçekten çok önemli. Türkiye'de önemli olmayan çok şey konuşuluyor ama bu çok önemli konular maalesef konuşulmuyor. Doğu Akdeniz jeopolitiği birçok şeyi belirliyor. Türkiye'de bu konuların konuşulmamasının bir nedeni de daha önce belirttiğim gibi, Türkiye'nin bu konuda politikasını tam olarak netleştirmemiş olması olabilir. Ama ümit ediyorum ki bu politika ortaya çıkarken Doğu Akdeniz Türkiye ile Rusya arasında bir iş birliği alanı olarak ortaya çıkacak. Bu da ilişkileri çok daha ileri götürecektir.

Teşekkür ederim.

TARTIŞMA

Hasan Ali Karasar: Çok teşekkür ediyoruz. Gerçekten Doğu Akdeniz en eksik kaldığımız yerlerden biri. Doğu Akdeniz'in geleceği ile ilgili, özellikle bölgenin doğal kaynaklarının kullanımının geleceği ile ilgili oluşan bloklar var. Tarih, belki de, Türkiye ile Rusya'yı bölgesel ortaklarıyla Doğu Akdeniz'de birlikte çalışmaya veya çatışmaya taşıyabilir.

Sıradaki konuşmacımız Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden Orhan Gaffarlı, "Hazar Denizi'ndeki son gelişmelerin Türk-Rus enerji ilişkilerine etkisi" ile ilgili konuşacaklar.

Hazar Denizi'ndeki Gelişmelerin Türk-Rus Enerji İlişkilerine Etkisi

Orhan Gaffarlı*

Sayın Rektörüm, misafirperverliğiniz için tekrar teşekkür ederim. Sayın Özen'in bahsettiği Doğu Akdeniz konusunun yanında Trans-Hazar Bölgesi de ciddi bir önem taşımaktadır. Yakın bir geçmişte Hazar Denizi'nde beş ülkenin bir araya gelerek anlaşmaya varması önemli bir gelişmedir. Bu anlaşma, Hazar Denizi'nden Karadeniz'e bağlanacak doğal gaz ve petrol boru hatlarının geleceğinin belirlenmesi açısından da önemli olacaktır.

Bu bağlamda Türkiye ve "Trans-Hazar" dediğimiz bölgeyi içine alan coğrafyanın en önemli enerji projeleri, biliyorsunuz, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile "Trans-Anatolia" hattı olarak bilinen ve TANAP olarak kısaltılan hattır (Şekil 11). Bu projeler "güney gaz dehlizi" olarak da bilinmektedir. Uzmanların çoğu, bu gaz dehlizini Türk Akımı'nın bir rakibi olarak algılamaktadır. Bu nedenle bu iki proje, Türkiye'de adeta bir yarış içindedir. Bu rekabet ne kadar gerçekçidir, bu projeler birbirleriyle ne kadar rekabet içindedir, bunu zaman gösterecek.

Gerçek şu ki, güney gaz dehlizinin bir parçası olan TANAP projesi biraz daha Azerbaycan'a bağlı olan bir projedir. Çünkü yatırımın büyük bir kısmını Azerbaycan yapmaktadır. TANAP, Avrupa ülkeleri tarafından ısrarla desteklenen Nabucco Projesi'ne bir alternatif oluşturmaktaydı. Tabii TANAP Projesi'nin bir de TAP (Trans-Adriyatik) boyutu bulunuyor. Bu alanda ise Yunanistan ile Azerbaycan arasında ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır.

Hazar Denizi'nin statüsü belirlendikten sonra Türkmenistan gazının TANAP Projesi üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması meselesi bir şekilde zorlaştı. Çünkü Hazar'da bir boru hattı yapılması için artık Hazar'a kıyısı olan ülkelerinin tamamının

* Uluslararası İlişkiler Doktora Adayı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF).

onayı gerekiyor. Bu onay alınamazsa, tabii ki farklı projeler de gerçekleştirilebilir. Örneğin günümüzde sıkça üzerinde durulan bir alternatif, Türkmenistan, İran ve Türkiye üzerinden doğal gazın Avrupa'ya ulaştırılması veya Türkmenistan'ın uzun zamandır gündemde tuttuğu TAPİ Projesi'dir. Bunların hepsi değerlendirilebilir.

Şekil 11.
Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı'nın şematik gösterimi

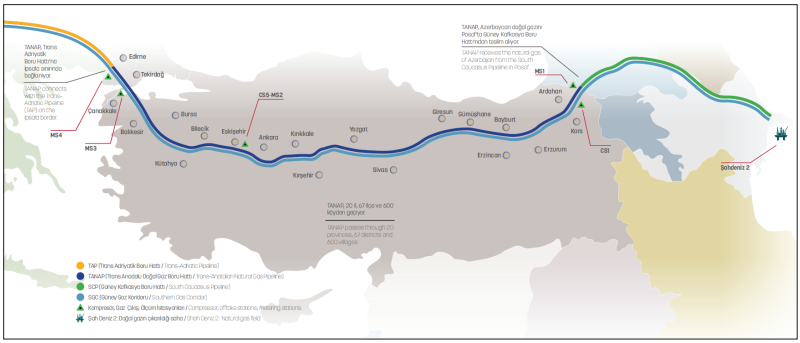

Kaynak: www.tanap.com

Ben konuyu jeopolitik açıdan değerlendirmek istiyorum. Bakü, Ankara ve Moskova'nın birbirleriyle ilişkileri her üç ülke açısından önemlidir. Son yıllarda Azerbaycan ile Rusya arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmesi, aynı zamanda Türkiye ile Rusya arasındaki krizin çözülmesinden sonra Cumhurbaşkanları düzeyinde Bakü-Ankara ve Bakü-Moskova trafiklerinin yaşanması önemlidir. Bu ilişkilerin bir şekilde enerji projelerini de etkileyeceğini düşünüyorum. Özellikle, "Avrasya Enerji Forumu" adı ile bir platformun oluşturulması ve Avrasya bölgesinde enerji konularında iş birliğinin sağlanması fikri son yıllarda gündeme gelmiştir. Devletlerin böyle bir forum oluşturması ve bu forum aracılığıyla projelerin birbirlerine birer rakip olarak değil, birbirlerini tamamlayacak projeler olarak değerlendirilmeleri, iş birliği alanlarını geliştirecek çalışmaların yapılması önerilmektedir. Bu forum, tabii ki Türkiye'nin kendi enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi

açısından önemli olacaktır.

Elbette biz Türkmenistan gazının Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye ve oradan Avrupa'ya gitmesini isterdik, ama bugünkü durumda bunun olması için Rusya'yla bu konuda iş birliği yapılması gerekmektedir. Burada dikkate alınması gereken en önemli husus, TAP konusunda yaşanan sıkıntıların TANAP'ın Avrupa boyutunun geleceğini ciddi bir belirsizliğe düşürmesidir. Fakat Rusya ile bir şekilde iş birliği yapılırsa belki de Türk Akımı ve TANAP birbirlerini tamamlayıcı şekilde Avrupa'ya enerji ihracatı yapabilirler. Özellikle şu konunun altını çizmek istiyorum: Bu ülkeler bir şekilde kendi enerji kaynaklarını dünya piyasalarına arz etmeye kararlıdırlar. Bunu da bağımsız bir şekilde, kendilerinin belirlediği politikalar üzerinden yapmayı düşünüyorlar. Bunun için, bu projelerin önünü kesmek yerine bir iş birliği ortamının oluşturulması, hem Avrasya bölgesinde enerji iş birliğinde istikrarın sağlanması hem de bölge güvenliğinin pekiştirilmesi açısından olumlu katkı yapacaktır. Ülkelerin iktidarları geçicidir, fakat devletler arasındaki ilişkiler kalıcıdır. Bu ilişkilerin geliştirilmesi, özellikle Azerbaycan'la Rusya arasındaki enerji ilişkilerinin geliştirilmesi, iki ülke arasındaki iş birliği ortamının daha kalıcı olmasını ve bir şekilde "Bakü-Ankara-Moskova hattının" oluşmasını sağlayabilir.

Ben Ermenistan'ın dışlanması taraftarı değilim. Bence zamanla Ermenistan'ın da bu projelere bir şekilde bağlanması gerekiyor. Çünkü Ermenistan'ın da enerji açığı vardır ve bu enerji açığının bölgesel iş birliği ile kapanması söz konusu olabilir. Ama öncelikle TANAP ile Türk Akımı'nın birbirlerine rakip değil, birbirlerini tamamlayıcı projeler olarak görülmesi gerekmektedir.

İyimser tahminlere göre, Hazar Denizi'nde 1 trilyon metreküpün üzerinde doğal gaz bulunuyor. Bu doğal gaz kaynağı, Rusya'nın iş birliği ile veya Rusya'nın da TANAP Projesi'ne ortak olarak dahil edilmesiyle değerlendirilmelidir. Örneğin, TANAP ile Türk Akımı'nı birlikte ele aldığımızda, Avrupa'ya ihraç edilecek olan doğal gaz 71 milyar metreküp seviyesindedir. Bu, Avrupa için çok büyük bir rakam değildir. Rusya

eğer Avrupa'ya Türk Akımı üzerinden 47 milyar metreküp doğal gaz ihraç etmeyi düşünüyorsa, Azerbaycan'ın 24 milyar metreküp ihracatı söz konusu olacaktır. Bu gerçekçi mi, değil mi, tartışmalı bir konudur. Bu kadar doğal gaz var mı, yoksa bunlar abartılmış sayılar mıdır? Bunlar tartışılan konulardır.

Diğer taraftan, TANAP Projesi'ne İsrail de bağlanmak istemektedir. Uzun süre boyunca İsrail, Türkiye'de İsrail doğal gazının Türkiye üzerinden TANAP'a bağlanması ve Avrupa'ya ihraç edilmesi için lobi faaliyeti yürüttü.

Özetle, birbirlerine rakip değil, birbirleri ile iş birliği içinde olan, birbirlerini tamamlayıcı projelerin geliştirilmesi önemlidir. Bu şekilde belki de kriz noktalarının fırsata çevrilip Avrasya bölgesinde ciddi bir enerji iş birliğinin oluşması sağlanabilir. Benden önceki kıymetli hocalarım birçok istatistiksel bilgi paylaştı ve jeopolitik açıdan projeleri değerlendirdi. Ben de Hazar'da varılan mutabakatın Avrasya enerji iş birliğinin oluşmasına faydası olacağını düşünüyorum.

Teşekkür ediyorum.

TARTIŞMA

Hasan Ali Karasar: Orhan Hocam, teşekkür ediyoruz, çok önemli konularda bilgi paylaştınız. Hazar'a komşu ülkelerin rezervlerinin Hazar üzerinden değiş tokuşu, yani Trans-Hazar Projesi, 1990'ların projelerinden biriydi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan ilk projeler arasında yer almaktaydı.

Çeşitli fizibilite raporlarında, özellikle de Türkmenistan'ın hazırladığı fizibilite raporlarında, biliyorsunuz, Türkmenistan'ın en büyük doğal gaz rezervinin Devletabad bölgesinde olduğu görülüyor. Bu bölge Hazar Denizi'ne uzak bir bölgedir. Buradaki doğal gazın geliştirilmesi için en yakın teknoloji -sanayi bölgesi olan Hindistan'a ulaştırılması gerekmektedir. Tabii oradaki jeopolitik durum da bu şekilde bir enerji nakil hattının inşasına müsaade etmedi. TAP Projesi ve TAPİ gibi projeler, kanaatimce Mavi Akım ve tamamlanmak üzere olan Türk Akımı projelerinden sonra Türkiye için biraz daha uzak opsiyonlar olarak görülmeye başlandı.

Bir sonraki konuşmacımız Kapadokya Üniversitesinden Dr. Halil Burak Sakal. "Türk Akımı ve Mavi Akım Projelerinin Türk enerji piyasalarına etkisi" konulu bir sunum yapacak.

Türk Akımı ve Mavi Akım'ın Türkiye Ekonomisine Etkileri

Halil Burak Sakal*

Sayın Rektörüm, Sayın Hasan Kanbolat, Rusya'dan gelen değerli misafirlerimiz, hepinizi saygıyla selamlıyorum. Sunumumda Türk Akımı ve Mavi Akım projelerinin Türkiye ekonomisine etkilerinden bahsedeceğim.

Dünyada doğal gaz rezervlerinin yüzde 42,8'inin Ortadoğu'da, yüzde 30'unun ise Avrasya bölgesinde olduğu tahmin edilmektedir. Ortadoğu'nun rezervlerinin üretime dönüşme potansiyelleri daha yüksek olduğundan bölge, doğal gaz kaynakları açısından önemli bir bölge olarak görülebilir. Dünyada en büyük doğal gaz rezervine sahip olan ülke Rusya'dır. Rusya'yı İran, Katar ve ABD izlemektedir. Dünyada en fazla doğal gaz rezervine sahip olan yirmi ülkeden on tanesi, Türkiye'ye yakın coğrafyalarda bulunmaktadır. Bu durum, doğal gaz üretimi ve nakli açısından Türkiye'nin önemini artıran bir unsurdur (Şekil 12).

* Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, Kapadokya Üniversitesi (KÜN)

Şekil 12.
Dünyada doğal gaz rezervleri (milyar metreküp, 2016 tahminleri)

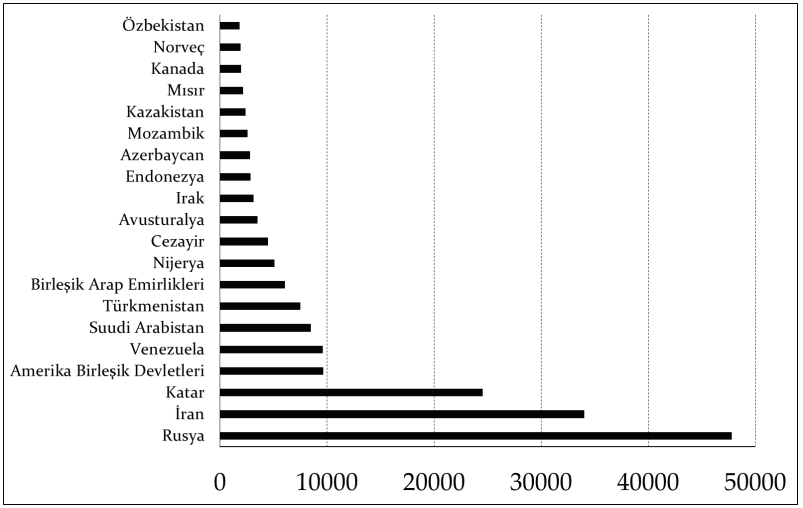

Doğal gaz arzında durum böyle iken, talep tarafında Türkiye önemli bir faktördür. Dünyada doğal gaz talebi en fazla artan ülkelerin başında Çin ve Türkiye gelmektedir. Türkiye, bu talebin neredeyse tamamını ithalat ile karşılamak durumundadır.

Türkiye'nin 2017 yılı toplam doğal gaz talebi 53,3 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, artan doğal gaz talebini karşılamada yaşanabilecek sorunları en aza indirmek için doğal gaz depolama faaliyetlerine önem vermektedir. Bu çerçevede Silivri, Kuzey Marmara ve Değirmenköy'de bulunan tesislerin depolama kapasitesinin yaklaşık 2 katına çıkarılması ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Ayrıca Tuz Gölü'nün altında yer alan doğal gaz deposunun kullanımına başlanmıştır.

Türkiye'nin doğal gaz ithalatının yarıdan fazlasını Rusya karşılamaktadır. 2017 yılında Rusya'dan alınan doğal gaz miktarı, toplam ithalatın yüzde 51,93'ü olarak gerçekleşmiştir. İthalatta Rusya'yı İran, Azerbaycan, Cezayir, Nijerya takip etmiştir (Şekil 13).

Şekil 13.
Kaynak ülkelere göre doğal gaz ithalat miktarları,
2017 yılı (milyon metreküp)

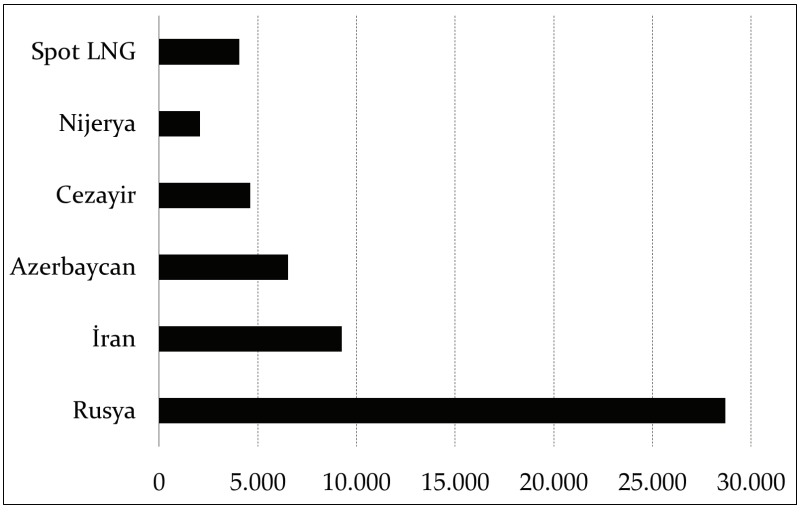

Kaynak: EPDK, 2017.

Türkiye, 2017 yılında toplam 354 milyon metreküp doğal gaz üretmiştir. Bu üretim miktarı, son on yıllık üretim verilerine bakıldığında en düşük yıllık üretim miktarıdır (Şekil 14). Bu üretimin yüzde 72,7'lik kısmını TPAO gerçekleştirmiştir. TPAO'yu yüzde 19'luk üretim miktarı ile Thrace Basin adlı şirket takip etmektedir. Bu şirket 1984 yılında Ankara merkezli olarak kurulmuştur. Şirket, 2011 yılında TransAtlantic Worldwide Ltd. isimli bir çokuluslu şirket bünyesine katılmıştır, 2017'den itibaren ise Hollanda'da kurulmuş olan Valeura Energy şirketinin bir alt kuruluşu olarak hizmet vermektedir. En fazla doğal gaz üretilen şehir Tekirdağ'dır. Toplam üretimin üçte ikisini gerçekleştiren Tekirdağ'ı Kırklareli, Düzce ve İstanbul izlemektedir.

Şekil 14.
2008-2017 yılları doğal gaz üretim miktarları (milyon Sm3)

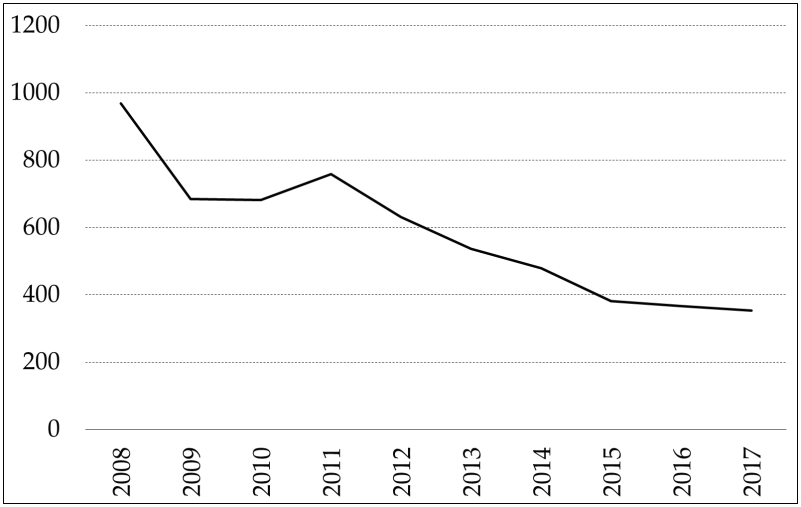

Kaynak: EPDK, 2017.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının verilerine göre 2016 yılında toplam enerji ürünleri arzı arasında doğal gaz 46.471 milyon metreküp hacminde arz edilmiştir. Bu arzın 19.887 milyon metreküpünü çevrim ve enerji sektörü tüketmiştir. Bu minvalde 17.990 milyon standart metreküp elektrik üretiminde harcanmıştır. Konut ve ticaret sektörünün tüketimi ise 14.882 milyon standart metreküp olarak gerçekleşmiştir.

BOTAŞ'ın tahminlerine göre, Türkiye'nin doğal gaz talebi 2030 yılına kadar yılda ortalama yüzde 2,3 oranında artış gösterecektir. Bu artışın büyük çoğunluğu gelişen sanayi sektörüne ait olacaktır. Ancak doğal gaz ile çalışan elektrik santrallerinin de bu artışta payı olacağına inanılmaktadır. Türkiye'de doğal gazda konut tüketimi ve serbest tüketici abone sayısı artmaktadır. Türkiye Doğal Gaz Dağıtıcıları Birliğine göre 2017 yılı itibariyle toplam doğal gaz abonesi sayısı 14 milyonu geçmiştir (Şekil 15).

Şekil 15.
Türkiye'de doğal gaz abone sayısı (milyon)

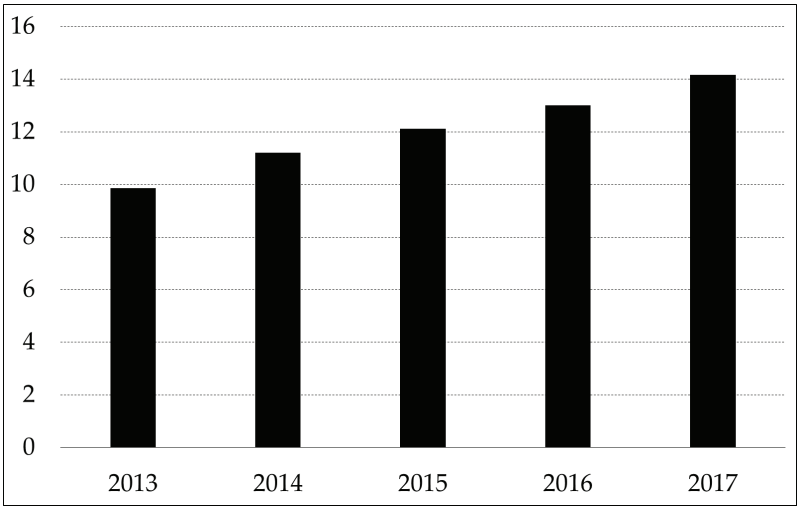

Kaynak: Gazbir, 2017.

Türkiye'nin doğal gaz ticaretinde en önemli ortağı ise, daha önceki konuşmacıların da değindiği üzere, Rusya'dır. Rusya ile Türkiye arasındaki ilk alım anlaşması 1986 yılında imzalanmıştır ve ilk ithalat 1987 yılında gerçekleşmiştir. Bunu takip eden yıllarda imzalanan diğer anlaşmalar ile Rusya'dan Batı Hattı, Rusya ve İran'dan Mavi Akım Boru Hattı ile doğal gaz alımı devam etmiştir. Azerbaycan'dan doğal gaz alımına ise 2001 yılında imzalanan anlaşmanın 6 yıl ardından, 2007 yılında başlanabilmiştir. Türkiye'nin doğal gaz alım anlaşmaları "al ya da öde" şartı ile yapılmıştır. Bu durum talebin düşük olduğu durumlarda ithalatı yapan BOTAŞ'ı zor durumda bırakmaktadır.

Boru Hattı	Kapasite (milyar Sm3)
Bakü-Tiflis-Erzurum	6,6
Mavi Akım	16
Batı Hattı	14
İran Hattı	10
Yunanistan Hattı	0,75

Rusya ve Gazprom için Türkiye, Almanya'dan sonra ikinci en büyük doğal gaz pazarıdır. Ukrayna gibi büyük bir pazarı kaybettikten sonra Türkiye'nin Rusya için değeri daha da artmaktadır (Şekil 16).

Şekil 16.
Ukrayna ve Türkiye'nin gaz talebi, TOE

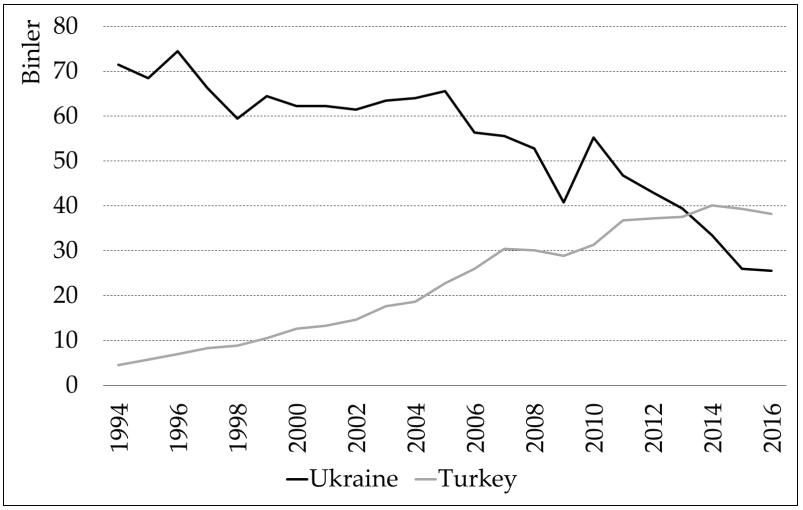

Kaynak: Eurostat.

Mevcut durumda Türkiye'ye doğal gaz sağlayan 5 boru hattı bulunmaktadır. Bunlardan Bakü-Tiflis-Erzurum Hattı, Mavi Akım Hattı, Batı Hattı ve İran Hattı'ndan ithalat yapılırken, Türkiye-Yunanistan hattından ihracat yapılmaktadır. Bakü -Tiflis-Ceyhan hattından ulaşan doğal gaz için Gürcistan'a doğal gaz transfer ücreti ödenmektedir. Ödenen bu ücret doğal gaz cinsindendir ve boru hattından geçen doğal gazın yüzde 5'i olarak hesaplanmaktadır.

Proje aşamasında olup inşaatına devam edilen ise 3 doğal gaz boru hattı bulunmaktadır. Bunlar, TANAP, Türk Akımı ve Türkiye-Bulgaristan doğal gaz boru hatlarıdır. TANAP, Azerbaycan doğal gazını Avrupa'ya taşıyacak olan bir projedir. Bu hattan iletilecek 16 milyar metreküp doğal gazın 6

milyar metreküp kadarını Türkiye alacaktır. Kalanının ise Avrupa'ya gönderilmesi planlanmaktadır. Türk Akımı projesinin ise Rusya gazını Avrupa'ya taşıması planlanmaktadır. İki hattan oluşacak proje 31,5 milyar metreküp kapasitelidir ve bu kapasitenin yarısının Türkiye'ye doğal gaz sağlaması beklenmektedir.

Doğal gaz ithalatında büyük oranda Rusya'ya olan bağlılık yıllar içinde değişim gösterse de son 10 yılda ithalat oranı ortalama yüzde 55 seviyesinde gerçekleşmiştir (Şekil 17). Doğal gaz ithalatının büyük çoğunluğunu (yüzde 82,5) Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) gerçekleştirmiştir. EPDK verilerine göre, BOTAŞ dışında ithalat yapan diğer şirketler, Enerco Enerji, Akfel Gaz Sanayi, Bosphorus Gas Corporation, Batı Hattı Doğal Gaz Ticaret, Kibar Enerji, Ege Gaz, Avrasya Gaz ve Shell Enerji anonim şirketleridir.

Şekil 17.
Rusya'dan alınan doğal gazın toplam doğal gaz ithalatına oranı (yüzde)

Kaynak: EPDK, 2017 verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye, ürettiği ve ithal ettiği doğal gazın bir kısmını 2007 yılı sonunda tamamlanan Türkiye-Yunanistan boru hattı ile

Yunanistan'a ihraç etmektedir. 2008-2017 yılları arasında Yunanistan'a yılda ortalama 636,1 milyon metreküp doğal gaz ihraç edilmiştir.

Bu ithalatın Türkiye ekonomisine ne gibi etkileri olmaktadır? Türkiye'nin Mavi Akım projesi ile Rusya'dan yüksek miktarda doğal gaz ithal etmesi, doğal gaz ile elektrik üreten santrallere yatırım yapılmasına sebep olmuştur. Türkiye'de en yüksek kurulu güç kapasitesi hidroelektrik enerjidedir. Bununla birlikte en yüksek elektrik enerjisi üretimi doğal gaz santrallerinden karşılanmaktadır. 2018 yılı ilk yarısı itibariyle Türkiye'deki kurulu gücün yüzde 32'si hidroelektrik, yüzde 26'sı doğal gaz, yüzde 21'i kömür olmuştur. 2018 yılının ilk yarısında da en yüksek üretim (toplam üretimin yüzde 37'si) doğal gazdan elde edilmiştir. 2015 yılında 1000 metreküpü 150-160 ABD doları civarında olan doğal gaz, ucuz fiyatı ve yüksek enerji verimi dolayısıyla petrol ürünleri ve düşük kalorili olan yerli kömüre tercih edilebilir fiyat seviyesindeydi. Son dönemde Türk lirasının yaşadığı değer kaybı, doğal gaz maliyetlerini artırmıştır. Bu durum bir süreden beri doğal gaz ile çalışan santraller üzerinde maliyet baskısı oluşturmaktadır. Elektrik üreticileri doğal gazın kendilerine özel fiyattan verilmesini talep etmeye başlamışlardır.

Türk Akımı Projesinin etkileri ise tahminler şeklinde verilebilir. Bu proje ile ilgili olarak Türkiye ile Rusya arasında 10 Ekim 2016'da bir anlaşma imzalandı. Aralık 2016'da Gazprom'un alt şirketi South Stream Transport B.V. ile İsviçre merkezli Allseas Group S.A. arasında ilk hattın inşası için anlaşma imzalandı. Şubat 2017'de ise ikinci hattın inşası için anlaşma imzalandı. 7 Mayıs 2017'de Rusya'nın Karadeniz kıyısından inşaat başladı.

Proje iki hattan oluşmaktadır ve hatların her biri yıllık 15,75 milyar metreküp kapasitelidir. Hatlardan biri Türkiye'ye gaz sağlarken, diğer hat Avrupa'ya gaz nakledecektir. Türkiye, bu enerji naklinden bir transfer ücreti de elde edecektir.

EDAM'ın yaptığı bir araştırmaya göre, Türk Akımı sayesinde yıllık 4800 kişi inşaatın kara kesiminde istihdam edilecek,

bunun yaklaşık 4000'i Türk vatandaşı olacaktır. İnşaatta çalışan beyaz ve mavi yakalıların toplam emek kazancı 21 milyon dolar, bu kazancın gayri safi yurt içi hasılaya (GSYİH) katkısı ise 155 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Proje sayesinde dolaylı olarak 8000 kişi istihdam edilecek ve bu kişiler toplamda 67 milyon dolar emek kazancı elde edecektir. Bu kazancın GSYİH'ye katkısı 312 milyon dolar olarak hesaplanmaktadır. Zincirleme etki ile ilave 1500 kişiye istihdam sağlandığı, bu kişilerin emek kazancının yaklaşık 12,5 milyon dolar olduğu, bunun ise GSYİH'ye ise 79 milyon dolar katkı yaptığı hesaplanmıştır. Dolayısıyla projenin ekonomiye katkısı, 13500 kişinin istihdamı, 100 milyon dolar hanehalkı geliri ve GSYİH'ye toplam 546 milyon dolar katkı olarak düşünülebilir.

Son olarak Avrupa Birliği enerji politikasında Rusya ve Türkiye'nin yerine değineceğim. Rusya, şu anda Avrupa Birliği'nin doğal gaz ihtiyacının üçte birini karşılamaktadır. Orta ve Doğu Avrupa'da yer alan ve yeni üye olan ülkeler için bu oran çok daha fazladır. Bu ülkeler için enerji arzı çok önemlidir ve arz için tek ülkeye bağımlılık stratejik bir darboğaz oluşturabilmektedir. Bu durum, Ukrayna-Rusya ilişkileri dikkate alındığında Rusya ve Gazprom açısından da bir talep güvenliği sorununu gündeme getirmektedir. Bu halde, Ukrayna'yı baypas eden Türk Akımı projesi, Rusya'nın talep güvenliği açısından da kilit önemdedir.

Rusya doğal gaz ihracatının yüzde 90'ını Avrupa'ya gerçekleştirmektedir (2014 itibariyle). Ancak 2010 yılından itibaren Avrupa'nın doğal gaz talebinde düzenli bir düşüş gerçekleşmektedir. 2014 yılında Avrupa'nın doğal gaz talebi 1994 yılından itibaren en düşük seviyeye gelmiştir. 2015 ve 2016 yıllarında ise hafif bir artış söz konusudur (Şekil 18). Diğer taraftan, özellikle 2007 yılından itibaren Türkiye'nin doğal gaz talebi Avrupa'nın tam tersi bir trend izlemiştir. 2015 ve 2016 yıllarındaki düşüşe rağmen Türkiye'nin doğal gaz talebinde ciddi bir artış olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Şekil 18.
AB28 gaz talebi, bin toe

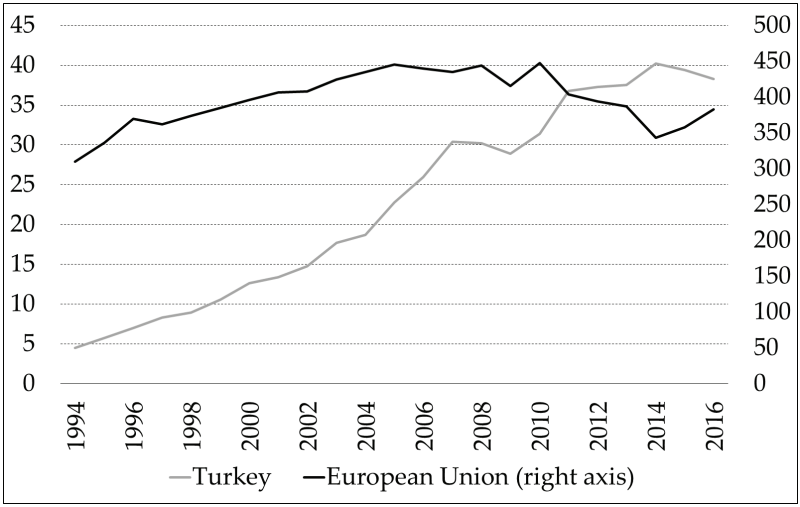

Kaynak: Eurostat.

Ocak 2009'da 18 AB ülkesi, Ukrayna'daki iletim hattı problemlerinden dolayı doğal gaz arz sıkıntısı yaşamıştır. Yine 2014 yılında Rusya ve Ukrayna arasındaki siyasi-askeri bunalım sebebiyle Avrupa'ya gaz akışı durmuştur. AB, Rusya'yı Energy Charter Treaty'ye dahil edip kendi standart ve düzenlemelerini dayatmak istemiştir, ancak Rusya ve Putin buna karşı çıkmaktadır.

Özetlemek gerekirse, Türkiye'nin doğal gaz talebinin artan sanayi üretimi ve konut abonelikleri ile sürekli artmakta olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Bu talep ithalat ile karşılanmakta, ancak ithalatı yapan BOTAŞ'ı Gazprom ile imzalanan "al ya da öde" anlaşmaları zor durumda bırakmaktadır. Bu durum sözleşme fesihlerine ve depolama kapasitesi artırımlarına sebep olmaktadır.

Rusya, Türkiye'nin enerji arz güvenliği açısından önemlidir ve Sayın Karasar ve diğer konuşmacıların da değindikleri üzere Türkiye'nin en güvenilir enerji tedarikçisidir. Diğer taraftan Türkiye'nin talebi de Rusya için önemlidir. Avrupa'nın

ve Ukrayna'nın doğal gaz talebi Türkiye'nin doğal gaz talebine göre daha istikrarsızdır. Bu nedenle Türkiye ile Rusya arasındaki enerji iş birliğinin geliştirilmesi önemlidir. Türk Akımı doğal gaz boru hattı, burada kilit öneme sahiptir. Proje, Türk ekonomisine yarım milyar dolarlık bir katkı yapacaktır. Ayrıca Türkiye'nin artan doğal gaz talebini karşılamaya yönelik önemli bir adımdır.

Dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

TARTIŞMA

Hasan Ali Karasar: Teşekkür ederiz. Evet, öğleden sonraki ilk oturumumuzda ve gün içindeki üçüncü oturumumuzda dört konuşmacımız birbirinden güzel, birbirinden enteresan sunumlar yaptılar. Şimdi on dakikalık bir tartışma bölümümüz var. Katkıda bulunmak isteyen, soru sormak isteyenler için bir fırsat.

Tabii Türk Akımı'nın yanında bir de Kuzey Akımı - II projesi gündemde. Bu konuyu da Türkiye'de bazı gazeteciler yakıdan takip ediyorlar. Rusya'nın enerji meselesini sadece ekonomik açıdan, bir "gelir meselesi" olarak görmediği ortadadır. Rusya enerji konusunu hem jeopolitik açıdan değerlendiriyor hem de önünü tıkayan engelleri aşmak için çok çeşitli projeler üretmek zorunda kalıyor. Rusya ile ilgili olarak Batı'da sıkça söylenen şudur: "Rusya serbest piyasa ekonomisi olsun." Ama piyasa ekonomisi uygulamada pek "serbest" olmuyor. Bu serbestliği etkileyen hem politik hem de askeri sorunlar ortaya çıkarıyorlar. Bu projeler aslında bu sorunları, bu "jeopolitik meydan okumaları" okumaları bertaraf etmek için ortaya çıkan projelerdir. Buyurun Sayın Tellal.

Erel Tellal: Ben, Rusya'ya uygulanan ambargonun kalıcı olduğunu düşünmüyorum. Bu ambargo bir şekilde kaldırılmak zorunda. En azından Avrupa Birliği'nin bu ambargoyu kaldırmak zorunda kalacağını düşünüyorum. Bu tamamen Birleşik Devletler'in bir dayatmasıdır.

Kızıyla birlikte bir tane ajan zehirlendi diye, bu kadar çok diplomatın sınır dışı edilmesini ben açıklayamıyorum. Böyle bir şey ben hayatımda görmedim. Soğuk Savaş'ta 1980'lerde 30-40 Sovyet diplomatı sınır dışı edilmişti. Ancak bu sefer ne yaptıklarını tam anlamadım. Dolayısıyla ben Rusya ile AB'nin enerji ilişkilerinin artarak süreceğini, ambargonun ise geçici olacağını düşünüyorum.

Hasan Ali Karasar: New York'taki Birleşmiş Milletler toplantısında ortaya çıkan resim o ki, özellikle ABD'nin İran'la "Nuclear Deal" olarak bilinen anlaşmadan çekilmesi Avrupalı ortaklarını ikna edememesiyle sonuçlandı. Avrupalı ortaklar ve diğer taraflar bu anlaşmadan çekilmiyorlar. ABD bu konuda yalnız kaldı. Dediğiniz gibi 14 yıl yaptırım altında kalmış İran'a ABD'nin tekrar yaptırım zorlamasına girmesi, Avrupalı ortaklarından pek karşılık bulmuyor diye görüyoruz.
Buyurun Sayın Fitin.

Vladimır Pavloviç Fitin: Müsaade ederseniz üç küçük noktaya değinmek istiyorum. Her şeyden önce Sayın Çınar Özen dedi ki, "Türkiye'den geçen doğal gaz boru hatları ülkeyi enerji *hubına* çeviriyor, ama ülkenin sorunlarını da çözmeye çok yardımcı olmuyor." Zaten bütün sorunları hemen bir seferde çözecek sihirli bir değnek yok. Yalnız şunu çok iyi biliyoruz ki tüm ülkeler transit geçiş ülkesi olmak için elinden geleni yapıyor. Bu konuda büyük bir rekabet var, çünkü bu, çok ciddi bir getiri sağlıyor. Bu yüzden Türkiye'nin transit *hubı* olması Türkiye'ye katma değer katacaktır ve ekonomisini kalkındırmaya yardımcı olacaktır. Bu birincisi.

İkincisi, Hazar Denizi'ndeki düzenlemelere gelince, Sayın Gaffarlı, "Doğal gaz boru hattı döşenmesi sırasında havzanın tüm ülkelerinin (5 ülkenin) onayı gerekiyor" dedi. Ancak sadece boru hattı kendi ekonomik bölgesinden geçecek olan ülkelerin onayı gerekiyor. Anlaşmada bu şekilde geçiyordu. Onu belirtmek istiyorum.

Üçüncüsü, Ukrayna-Rusya arasında "askeri çatışmalardan kaynaklı sorunlar"dan bahsettiniz. Böyle bir şey olmadı. Askeri bir çatışma olmadı. Olsaydı, şu anda Kiev bizim vilayetimiz olurdu. Eğer öyle bir şey olsaydı, zaten sorun çözülmüş olurdu. Böyle bir çatışma olmadığını belirtmek istiyorum.

Yaptırımlara gelince: Rusya'ya yönelik Amerikan yaptırımları sonsuza kadar devam edecektir. Bundan emin olabilirsiniz. Çünkü Amerika tüm dünyada dominant olmak istiyor. Bununla ilgili en ufak şüphesi olan ülkenin üzerine yükleniyor. Dolayısıyla kendisinin gücünden şüphe edecek bütün ülkelere

bunu yapacaktır. Avrupa'da ise çok aklı başında hükûmetler bulunuyor ve onlar da kendilerine bağımsız yollar bulacaklardır.

Hasan Ali Karasar: Teşekkür ediyoruz. Buyurun Sayın Kolesnikov.

Aleksandr Antonoviç Kolesnikov: Burada meslektaşlarım tarafından çok güzel bir fikir ifade edildi. Suriye'deki ihtilafın barışçıl bir şekilde giderilmesi için Rusya ile Türkiye arasında tarihi bir iş birliğinin yapıldığına değinildi. Suriye çatışmasının barışçıl çözümü konusunda Rusya ve Türkiye'nin askeri alanda başarılı bir iş birliği oldu.

Bizim uzmanlarımızın ve bizlerin de düşüncelerini şimdi çok iyi formüle etmemiz gerekmektedir. Bir şekilde, Suriye'deki yönetim eninde sonunda ülkede kendi hakimiyetini sağlayacaktır. İşte Suriye'deki bu hükûmetle birlikte acaba Rusya ve Türkiye, enerji kaynaklarının ticareti konusunda bir iş birliği geliştirebilir mi? Uzmanların bu konuda siyasetçilere görüş belirtmesinde çok fayda vardır. Normal pratik de bunu gerektirmektedir. Burada, askeri alandaki iş birliği örneği gerçekten başarılı bir örnektir. Niçin biz de bu açılan yoldan gitmeyelim?

Hasan Ali Karasar: Çok teşekkür ederiz. Evet Sayın Kanbolat.

Hasan Kanbolat: Sayın Özen'in Doğu Akdeniz açılımını önemli buluyorum. Bundan sonraki bir Türkiye-Rusya toplantısında bunu daha detaylı olarak konuşmamız gerektiğine inanıyorum. "Hangi konularda Türkiye ve Rusya iş birliği yapabilir?" Bu konuyu değerlendirmemiz gerekiyor.

Bir diğer konu ise şu: Aslında AB, Türkiye'den transit geçen doğal gaz boru hatlarından, transit ücretinin alınmasını istemiyor. Ankara'da imzalanan Nabucco anlaşmasına da bu yönde bir maddenin konulmasını istemişlerdi ve bu madde zorla konulmuştu. Bu "gaz akar Türk bakar" gibi bir sonuç doğuruyor. AB'nin diğer bir isteği ise doğal gazın Türkiye tarafından ucuza alınmaması. Normalde boru hattı projelerinde doğal gaza yakın olan ülke, doğal gazı daha ucuz alır. Fakat maalesef AB, Azerbaycan'ı da ikna etti ve biz AB'den

daha ucuza doğal gaz alamıyoruz. Bunun nedeni ise, Türkiye'nin artık bir sanayi ülkesi olması. Türkiye AB kadar iyi üretim yapıyor, ama işçi ücretleri düşük. Eğer bir de enerji maliyeti düşük olursa AB sanayisinin Türkiye sanayisi ile rekabet edemeyeceği düşünülüyor. Bunun için de Türkiye'nin ucuz ve bol enerji kullanması arzu edilmiyor.

Bence Akkuyu'daki engellemenin ana nedenini de burada aramamız lazım. Çünkü arkadaşların ve benim dediğimiz gibi en azından Türkiye enerji ihtiyacının yüzde 7'sini Akkuyu karşılayacak. Nükleer santral, bol miktarda enerji sağlıyor ve bunun da mümkün olduğunca engellenmesi gerekiyor. Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği Anlaşması imzalandığı zaman bunun Türkiye'nin aleyhine olacağı düşünülüyordu. Ama şimdi Türkiye sanayisinin gelişmesiyle lehte bir durum ortaya çıktı ve Türkiye, Avrupa'da bazı sanayi sektörlerini zorlamaya başladı. Türkiye ile AB arasında ana kavgalardan biri bu olmaya başladı.

Tabii burada Rusya'dan gelen dostlarımıza da bir mesaj vermek gerekiyor. Türkiye-Rusya dış ticaretinin içeriğine baktığımız zaman, burada genel olarak Türkiye'nin enerji ithalatı görülüyor. Ancak Türkiye domatesi bile satamaz duruma geldi.

Teşekkür ediyorum.

KAPANIŞ

Hasan Ali Karasar: Hem RİSİ'ye hem de APM'ye teşekkürlerimi sunuyorum. Biz burada küçük bir köydeyiz ve köylüler misafirleri gelince çok heyecanlanırlar. Ben de burada sizleri aynı heyecanla karşıladım. Bu tür toplantılar bizim için hem büyük bir değişiklik hem de "entelektüel bir tazelenme süreci" oluyor. O yüzden eksik olmayın.

Tabii burada en candan teşekkürlerimi de sayın simultane tercümanlarımıza yapmak istiyorum. Onlar olmasaydı bu tür toplantılar mümkün olamazdı. Karşılıklı bilgi alışverişi sırasında insanlar kendi ana dillerinde kendilerini ifade ederken çok daha rahat ediyorlar. Bu da sizin sayenizde oluyor. Hem zamandan kazanıyoruz hem de bilgiden kazanıyoruz.

Tüm katılanlara teşekkürlerimle toplantıyı burada kapatıyorum.